

LUND UNIVERSITY

Folket moget förklarar

Det demokratiska genombrottet i svenska läroböcker 1920-2010

Skarak, Henrik

2019

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Skarak, H. (2019). *Folket moget förklarar: Det demokratiska genombrottet i svenska läroböcker 1920-2010*. [Licentiatavhandling, Historia]. MediaTryck Lund.

Total number of authors:

1

Creative Commons License:
Ospecificerad

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Folket moget förklarar

Det demokratiska genombrottet i svenska läroböcker 1920–2010

HENRIK SKRAK

HISTORISKA INSTITUTIONEN | LUNDS UNIVERSITET

Humanistiska och teologiska fakulteterna
Historiska institutionen

ISBN 978-91-88899-71-2

Folket moget förklarar

Folket moget förklarar

Det demokratiska genombrottet i svenska läroböcker
1920–2010

Henrik Skrak

LUND
UNIVERSITY

Omslagsbild: J. J. Grandville, Metamorphoses du jour, plansch 22, 1829, (planschen återges beskuren)

Copyright Henrik Skrak

Föreliggande avhandling ges ut inom ramen av FIHD, Forskarskolan i historia och historiedidaktik, ett samarbete mellan Lunds universitet och Malmö högskola, numera Malmö universitet.

Humanistiska och teologiska fakulteterna

ISBN 978-91-88899-71-2 (tryck)
978-91-88899-72-9 (digital)

Printed in Sweden by Media-Tryck, Lund University
Lund 2019

Media-Tryck is an environmentally certified and ISO 14001:2015 certified provider of printed material. Read more about our environmental work at www.mediatryck.lu.se

MADE IN SWEDEN

*There is no need
That this survives
There's truth that lives
And truth that dies*

Leonard Cohen

Innehåll

Förord.....	9
Inledning	11
Historieämne i förvandling	13
Konsensus eller konflikt	17
Händelsehistorien	23
Historiedidaktik.....	37
Forskningsfront.....	47
Teori och metod.....	67
Från klasstrider till ATP (1920–1960).....	79
Läroböckerna 1920–1960.....	83
Delkonklusion 1920–1960.....	102
Från töväder till murens fall (1960–1990).....	107
Läroböckerna 1960–1990.....	112
Delkonklusion 1960–1990.....	125
Från murens fall till lex Laval (1990–2010).....	127
Läroböckerna 1990–2010.....	134
Delkonklusion 1990–2010.....	165
Sammanfattning och slutdiskussion	169
Litteraturlista	179
Läroböcker.....	179
Litteratur	181
Utredningar, myndighetsrapporter, läroplaner	188
Riksdags- och regeringsstryck.....	188
Pressmeddelanden, tal, anföranden	188
Lista över författarna samt utgivningsår för böcker där de medverkat i urvalet....	189

Förord

Elva år! Det är rätt lång tid för en licentiatavhandling. Egentligen sju år över tiden. I slutet på 2008 blev jag som den enda folkhögskolläraren i landet antagen till Forskarskolan i historia och historiedidaktik inom ramen för det så kallade lärarlyftet. Mina kursare var alltså gymnasielärare, och det är jag i och för sig också rent formellt; jag är utbildad gymnasielärare i svenska och historia. Men sedan 1992 har jag varit anställd på Kvarnby folkhögskola och min gymnasielärarytelse utbildning fullgjorde jag parallellt med jobbet där. Jag känner mig alltså i första hand som folkhögskollärare.

Att avhandlingen drog ut på tiden har många orsaker. Till de mindre angenäma hör att min mor drabbades av cancer 2014 och gick bort året efter. Det känns tråkigt att mamma inte får se mig lägga fram. Hon hade varit *så* stolt. Själv drabbades jag nästan samtidigt av det jag först trodde var cancer men som visade sig vara en godartad tumör. Bort skulle den i alla fall och med den en del av lungan. Det betydde sjukskrivning under nästan en hel termin. Jag trodde jag skulle kunna skriva under konvalescensen, men morfinintag och forskning visade sig vara en urusel kombination.

Till det roliga hör att jag under tiden fått tre barn – Tage 2009, Arvid 2012, Elna 2015 – och 2013 gifte jag mig med min stora kärlek och livskamrat. Min Martina vill jag tacka allra mest, inte för markservice i första hand (det är liksom inte riktigt hennes grej) utan för att hon ställt upp som intellektuellt bollplank. Och många har de gånger varit då jag gått och nallat i hennes del av den gemensamma bokhyllan, feministdelen. Fast det är klart, även Martina har sina gränser; när jag på senare tid påkallat hennes uppmärksamhet har jag ofta fått till svar: ”Bara det inte är avhandlingen.”

Rent ekonomiskt var upplägget för forskarskolan att staten skulle stå för två tredjedelar av lönekostnaden och kommunen, dit respektive gymnasieskola hörde, skulle stå för den återstående tredjedelen. I mitt fall fick Kvarnby folkhögskola stå för den sista tredjedelen vilket sammanlagt innebar två tredjedels årslön, en ansenlig summa för en liten folkhögskola. Så till Kvarnby – kollegor, personal, ledning, styrelse, kursdeltagare, ingen nämnd, ingen glömd – går också min tacksamhet. Och förresten, jag kommer inte sakna den eviga korridorfrågan: ”När blir du klar med din avhandling?”

Efter Martina och Kvarnby vill jag tacka mina outtröttliga handledare, huvudhandledaren Lars Berggren och biträdande handledaren Mats Greiff. Utan deras stöd och djupa engagemang hade denna avhandling aldrig blivit spikad. Framför allt under de senaste åren har arbetet skjutit fart och då har det faktiskt varit riktigt roligt,

mycket tack vare dem. Så det är alltså inte bara lättnad som nu är känslan när avhandlingen ligger färdig. Det är också saknad. Mats uttryckte det så bra på den avslutande träffen: ”Jaha, vad ska vi göra nu då?” Jag vet ju i och för sig att Lars har lite forskarplaner för mig, och det är klart, han är ju bara 68 och själv är jag ju bara 58, så nog har vi framtiden för oss! Skämt åsido, jag känner mig hedrad och stolt över att Lars och Mats lagt så mycket av sin dyrbara tid på mig och min avhandling.

Jag vill också tacka Peter Aronsson, Olle Josephson, Vanja Lozic och Ulf Zander för att de läst igenom mitt arbete och kommit med många nyttiga synpunkter. Naturligtvis är de oansvariga för kvarstående fel och brister.

Jag vill även tacka Henning Süssner Rubin för läsning och översättning av Anette Kuhn.

Till sist, när man forskar på gamla böcker upptäcker man ganska snart att Libris inte är Gud. Kunniga och hjälpsamma bibliotekarier är därför helt avgörande. Jag vill tacka personalen på Malmö stadsbibliotek, Malmö universitets Orkanenbiblioteket, universitetsbiblioteket och LUX-biblioteket i Lund, Bjärreds bibliotek, och särskilt vill jag tacka bibliotekarie Linda Thorn på Uppsala universitetsbibliotek som hjälpte till med både kopiering och läsning av en bok som på grund av restriktioner endast kunde läsas på plats.

Inledning

Kampen för rättvisa har också historiskt varit en stark drivkraft för rösträtt, mot apartheid, för jämställdhet, mot diskriminering och för rättsstat. För Moderaterna är rättviseperspektivet ständigt närvarande.¹

Hösten 2011 antog Moderaterna ett nytt idéprogram på sin partistämman. Det fick stor medial uppmärksamhet. Framför allt var det passusen ovan som tilldrog sig intresse: Moderaternas partisekreterare, Sofia Arkelsten, hävdade på direkta frågor från journalister att hennes partis föregångare varit förespråkare för allmän och lika rösträtt vid dess införande, inte motståndare. Detta tog hon sedan, efter massiv kritik, tillbaka.

Det var alltså inte utan motstånd Moderaterna gav med sig och tonade ned sina historiska anspråk på att ha varit med om att införa demokratin. Frågan är om det citerade stycket från 2011 ens gått till tryckning om det formulerats tio år tidigare. Då hade de allra flesta gymnasieelever enkelt kunnat jämföra med läroboken i historia:

I första kammaren kritiserades regeringsförslaget skarpt från högerhåll, och den tidigare statsministern Hjalmar Hammarskjöld yttrade i debatten:

”Jag tror inte på demokratins förmåga att lyckliggöra ett folk, allra minst den sortens demokrati som det här blir fråga om och som sannolikt ganska fort kommer leda till massvälde.”²

Citatet är hämtat från *Alla tiders historia* och att benämna denna trycksak ”läroboken” i bestämd form är ingen större överdrift: *Alla tiders historia* har dominerat som gymnasieläromedel i historia under senare decennier.³ Men i varianterna av denna bok efter millennieskiftet är det ovan citerade inlägget av Hammarskjöld inte längre med. Historien om hur demokratin vann genomslag i Sverige har skrivits om. Högern ges

---

¹ Citatet återges i Jenny Stiernstedts artikel ”Arkelsten förfalskar historien”, *Dagens Nyheter* 20111024.

² Börje Bergström, Arne Löwgren, Hans Almgren, *Alla tiders historia*, (Malmö 1999), s. 360–361.

³ Sture Långström, *Författarröst och lärobokstradition*, (Umeå 1997), s. 11 och s. 132 där Långström refererar Lars Åkerblom verksam på Gleerups förlag: ”Marknadsandelen har sedan andra halvan av 1980-talet då den hette *Alla tiders historia* legat på minst 80 %”. Se även s. 16 där Långström konstaterar att det i Danmark finns betydligt fler alternativ bland läroböcker i historia att välja på.

visserligen inte erkänsla men andra politiska grupperingar pekade ut som – åtminstone presumtiva – motståndare till demokratin:

Extrema socialister hoppades – och många borgerliga fruktade – att något slags revolution skulle utbryta i Sverige precis som i Ryssland, Tyskland och Österrike-Ungern.⁴

Det övergripande syftet med denna avhandling är att ta reda på hur och resonera kring varför skildringen av det demokratiska genombrottet i läroböckerna förändras. Jag gör detta genom en jämförande analys av läroböcker från 1920 till 2010. Jag undersöker *vad* som skrivits och *hur* det skrivits och resonerar därefter om *varför* och *hur* det kan tänkas inverka på elevernas historiemedvetande.

Inom ramen för mitt övergripande syfte är min avhandling också en prövning av den emancipatoriskt inriktade historiedidaktikens generella karaktäristik av västerländska läroböcker i historia de senaste hundra åren. Enligt denna karaktäristik har läroböckerna i otillräcklig grad visat att det är människor i sociala rörelser som skapar sin egen historia.⁵ Mitt underordnade syfte är att empiriskt undersöka denna grad av otillräcklighet över tid när det gäller svenska läroböckers skildring av det demokratiska genombrottet. Därmed hoppas jag att något bidra till utveckling och nyansering av den emancipatoriskt inriktade historiedidaktiken.

---

⁴ Hans Albin Larsson, Hans Almgren, *Alla tiders historia Bas*, (Malmö 2008), s. 72.

⁵ Se Christer Carlegård, *Undervisa i svensk historia*, (Malmö 1991), s. 54, Roger Johansson, *Kampen om historien, Ådalen 1931, Sociala konflikter, historiemedvetande och historiebruk 1931–2000*, (Lund 2001), s. 43, Sven Sødring Jensen, *Historieundervisningsteori*, (Köpenhamn 1978), s. 23–43, 98, 130–132, 136, 144, 151, Staffan Selander, *Lärobokskunskap*, (Lund 1988), s. 80–81.

Historieämne i förvandling

Förutsättningarna för undervisning i historia har försämrats de senaste årtiondena.⁶ Ämnet fick inte status som kärnämne i den nya läroplanen för gymnasieskolan 1994, och dess tidsomfattning har skurits ner.⁷ Vid de nationella proven i SO-ämnena 2013 blev 16 procent av niondeklassarna underkända i historia vilket var en större andel än i andra ämnen.⁸ Den svenska skolans brister har emellertid visat sig mer omfattande än så.

Pisa (*Programme for International Student Assessment*) är en internationell kunskapsutvärdering som drivs av OECD. Den söker mäta och jämföra kunskapsnivån hos femtonåringar. Utvärderingen sker genom prov inom fyra områden: matematik, naturvetenskap, läsförståelse och problemlösning. Pisa genomförs vart tredje år och när 2012 års undersökning publicerades i december 2013 blev uppmärksamheten stor; det visade sig att Sverige påtagligt försämrat sina resultat.

Frågan om varför de svenska skolresultaten försämrats gav upphov till en politisk debatt. Före utbildningsministern Jan Björklund identifierade kommunaliseringen som främsta orsak till kunskapsstappet och har därför drivit kravet på ett återförstatligande.⁹ Här menar dock Daniel Suhonen, chef för tankesmedjan Katalys, samt skolutredarna Sten Svensson och Mats Wingborg, att det inte är kommunaliseringen som är huvudorsaken till den negativa utvecklingen. Det är snarare det fria skolvalet med skolpeng och tillåtelse för privata aktörer att driva skolor som orsakat skillnader mellan skolor och mellan elever och därmed allmänt försämrat den svenska skolans resultat.¹⁰

---

⁶ Se Klas-Göran Karlsson, ”Historiedidaktik: begrepp, teori och analys”, ingår i *Historien är nu: En introduktion till historiedidaktiken*, redaktörer Klas-Göran Karlsson och Ulf Zander, (Lund 2009), s. 37.

⁷ I den nya läroplanen från 2011 – gy 2011 – har historieämnet fått ökad status genom att räknas till ett av de gymnasiegemensamma ämnena. Historia är numera obligatoriskt ämne på alla gymnasieprogram.

⁸ Se Sveriges radios hemsida <Sverigesradio.se> (140313).

⁹ Se ”Förstatliga skolan”, Motion 2016/17:1083 av Jan Björklund m.fl. (L). Se även Kristoffer Törnholm, ”Jan Björklund: Förstatliga skolan”, artikel i *Expressen* <<https://www.expressen.se/20131116>>

¹⁰ Daniel Suhonen, Sten Svensson, Mats Wingborg, ”Privatiseringen är skolans största problem”, *Göteborgsposten* <<http://www.gp.se/nyheter/debatt/privatiseringen-%C3%A4r-skolans-st%C3%B6rsta-problem-1.473822>> (20140510) Just det fria skolvalet som orsak till urholkade kunskaper, är också vad Anders Jakobsson, forskare i utbildningsvetenskap vid Malmö högskola,

2015 års Pisa-undersökning, publicerad i december 2016, visade dock att den nedåtgående trenden för svensk skola allt sedan år 2000 verkade ha brutits. Sverige var tillbaka på 2009 års nivå. 2015 års Pisa-prov fick emellertid kritik eftersom sättet att göra provet på nu blivit datorbaserat, något som tycks gynna länder med stor datorvana men missgynna länder som inte har samma tillgång till den nya tekniken.¹¹ Dessutom spelade klasstillhörighet, kön och etnicitet en fortsatt stor roll i de svenska Pisaresultaten. Ingrid Runsten, ledarskribent på *Sydsvenskan*, skrev i en kommentar:

Skolverket jämför med Pisa från år 2000, då Sverige var ett av de länder där likvärdigheten var störst och där familjebakgrunden spelade minst roll. Sedan dess har det skett en försämring och den är extra tydlig sedan 2006. Idag ligger Sverige på en genomsnittlig OECD-nivå. Skolan har blivit sämre på att kompensera för elevernas sociala bakgrund. Dessutom ökar skillnaderna mellan skolor och skillnaderna mellan inrikes och utrikes födda är större i Sverige än genomsnittet i OECD.¹²

Just när det gäller ämnet historia har dock den svenska staten tagit ett udda initiativ för att öka kunskaperna. År 1997 publicerades en rapport av Centrum för invandrarforskning vid Stockholms universitet och Brottsförebyggande rådet. Av rapporten framgick att endast två tredjedelar av tillfrågade ungdomar var "helt säkra" på att förintelsen ägt rum. Detta fick dåvarande statsministern Göran Persson att ta initiativ till informationskampanjen "Levande historia" om det nazistiska folkmordet.¹³

---

hävdar. Se "Forskare: Skolval ligger bakom Pisa-tapp", *Lärarnas Nyheter* <<http://www.lararnasnyheter.se/>> (20101208). Se även Skolverkets rapport *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola*. För en sammanfattning av rapporten se pressmeddelande från Göteborgs universitet: "Orsakerna till försämrade skolresultat kartlagda" <<https://science.gu.se/...//orsakerna-till-forsamrade-skolresultat-kartlagda.cid915049>> (20100201). Ingressen till detta pressmeddelande lyder: "Det fria skolvälet, boendesegregationen, kommunaliseringen av skolan, särskilda undervisningsgrupper och individualisering förklarar varför svenska elever presterar sämre i skolan idag än för 20 år sedan." 2010 var cirka 44 procent av landets gymnasieskolor privatiserade. Se Emelie Ring *Svenska Dagbladet*, <<http://www.svd.se/naringsliv/skolan-glodhet-for-riskkapitalet>> (2010-08-07). Se även SOU 2014:5 *Staten får inte abdikera – om kommunalisering*, en utredning av Leif Welin (20140210).

¹¹ Se Gabriel Heller Sahlgren "En blunder från OECD gör Pisaresultat skakiga", *Dagens Samhälle*, nr 43 (20161208), s. 36. Gabriel Heller Sahlgren är annars en forskare som hävdar att det knappast finns vetenskapliga belägg för att privatiseringen står bakom vikande skolresultat. I dabattartikeln "Svensson och Suhonen vet inte vad de skriver om" med adress Sten Svensson och Daniel Suhonen hävdar han bland annat följande. "I brist på forskningsstöd har Svensson och Suhonen länge klamrat sig fast vid det kunskapsfall som pågick i grundskolan under 2000-talet. Trots att falllets evidensvärde vad gäller friskolereformens påverkan på kunskaperna var noll, har det länge använts som slagträ i debatten." *Dagens samhälle* 20180115, ><https://www.dagenssamhalle.se/debatt/svensson-och-suhonen-vet-inte-vad-de-skriver-om-20289><

¹² Ingrid Runsten, "Skollyft, visst. Men alla måste lyftas." *Sydsvenskan* (20161207).

¹³ Se Daniel Brandell, Martin Linde, Åsa Linderborg "Om detta må ni icke berätta", *Ordfront* nr 10 (2003).

Informationskampanjen kom att permanentas efter ett riksdagsbeslut 2001, och två år senare fick Forum för levande historia myndighetsstatus.

Kritiken, både mot inrättandet av myndigheten och mot myndighetens verksamhet, har varit omfattande.¹⁴ På ett principiellt plan har invändningar rests mot att staten på detta sätt ska vara direkt opinionsbildande och dessutom historieskrivande. När så den borgerliga regeringen efter riksdagsvalet 2006 utökade Forum för levande historias uppdrag, att även innefatta spridning av information om brott begångna under kommunistiska regimer, tilltog kritiken än mer. Ett upprop mot myndigheten och dess verksamhet undertecknades av en mängd akademiker och publicerades i *Dagens Nyheter* 2008.¹⁵

Den kritik som riktats mot myndigheten när det gäller dess konkreta verksamhet har handlat om att myndigheten lyft ut historiska skeenden ur sitt sammanhang och gett dessa en officiellt och statligt sanktionerad tolkning. De begränsningar som myndighetsstatusen innebär i form av hänsynstagande till vår tids stormakter gör att Västeuropa och USA frikänns från brott mot mänskligheten, åtminstone när det gäller brott begångna sedan andra världskriget.¹⁶

Lennart Andersson Palm hävdade i *Historisk Tidskrift* att kritiken mot Forum för levande historia också kunde ses som en del av den internationella kritik som riktats mot EU:s rambeslut – senare direktiv – 2008/913/JHA.¹⁷ EU fordrar att medlemsstaterna kriminaliserar ”offentligt urskuldande, förnekande eller flagrant förringande av brott som folkmord, brott mot mänskligheten och krigsförbrytelser /.../”.¹⁸ Till försvar för myndighetens verksamhet gemälde dess överintendent Eskil Franck att det var fel att koppla ihop Forum för levande historia och EU:s rambeslut:

---

¹⁴ Se Klas-Göran Karlsson ”Varför sekelslutets historieintresse? Levande historia som statsorganiserat historiedidaktiskt projekt i Sverige”, ingår i *Historiedidaktik i Norden* 7, Lund (2000), s. 71–76.

¹⁵ ”Upprop mot statlig kampanjhistoria”, *Dagens Nyheter* (20080402) <www.historieuppropet.se>. Den 22 oktober 2010 hade uppropet samlat 466 undertecknare med det gemensamt att de antingen är disputerade eller doktorander i ett samhällsvetenskapligt eller humanistiskt ämne. Se Åsa Lindeborgs artikel ”Hotad frihet” i *Aftonbladet* 20080408.

¹⁶ Dessutom har Justitieombudsmannen JO vid ett tillfälle skarpt kritiserat Forum för levande historia för att ha kränkt och förlöjligat enskilda medborgare, detta i en utställning om Kambodja. Bland andra Jan Myrdal gjordes där till åtlöje för att under en studieresa till Kambodja på 1970-talet inte ha uppmärksammat övervåldet under Pol Pots regim. Det JO såg som särskilt allvarligt i sin slutsats var att Forum för levande historia i sitt försvar för utställningen saknade ”insikt om de rättsliga begränsningar som gäller för en statlig informationsmyndighet”. Tove Leffler, ”JO-kritik skakar Forum för levande historia”, *Dagens Nyheter* < <https://www.dn.se/kultur-noje/nyheter/jo-kritik-skakar-forum-for-levande-historia> > (20101104).

¹⁷ Lennart Andersson Palm, ”Historieskrivningens frihet hotad”, *Historisk tidskrift* 129:2 (2009).

¹⁸ <europa.eu/rapid/press-release_IP-14-75_sv.htm>. För en utvecklad kritik av detta rambeslut, se Lennart Andersson Palm ”Om historieskrivning genom votering, finländsk historienationalism” *Historisk Tidskrift* 130:2, 130:3 (2010). Se även det internationella historikeruppropet Liberté pour l’histoire <<http://www.lph-asso.fr/doc.html/>> (20090215) som hävdar att EU:s direktiv inkräktar på den akademiska friheten.

Även myndigheten Forum för levande historia anser att lagstiftning inte är den rätta vägen. Endast med saklig argumentering och utbildningsinsatser kan vi komma åt och påverka denna typ av förnekande och förringande. Vi håller också med om att det är bra om Europas historiker, även de svenska, visar sitt ogillande mot en eventuell utvidgad lagstiftning på området.¹⁹

Men, menade Franck, i sitt försvar för myndigheten: ”Det är inte bara legitimt för samhället att påverka sina medborgare i demokratisk riktning. Det är en plikt.”

En stor del av Forum för levande historias verksamhet har skett genom riktade insatser gentemot Sveriges lärarkår. Enbart under 2012 genomfördes 33 lärarfortbildningar med sammanlagt 1165 deltagare.²⁰ Även denna verksamhet har fått kritik men bland andra Christer Mattsson, projektledare på Forum för levande historia, har sett den som erforderlig eftersom myndigheten genom enkäter ”ringat in en kunskapslucka hos svenska lärare”.²¹

Det jag menar man kan se de senaste decennierna när det gäller svenskt skolväsende i allmänhet och när det gäller historieämnet i synnerhet är just denna dubbelhet; å ena sidan vikande resultat i skolan på grund av det så kallade fria skolvalet, å andra sidan försök från statsmakternas sida att genom punktinsatser påverka undervisningen.²²

---

¹⁹ Eskil Franck, ”Historieframställning i grundlagsandans tjänst: Genmäle till professor Lennart Andersson Palm”, *Historisk Tidskrift* 129:3 (2009).

²⁰ Se intervju med Eskil Franck av Pontus Ohlin *Lärarnas tidning* nr 16 (2013), s. 14.

²¹ Alexandra Hernadi, ”Forum för levande historia tillbakavisar kritik”, Svenska Dagbladet 20080820.

²² Ytterligare en punktinsats – bredvid Forum för levande historia – kan här nämnas, det så kallade Lärarlyftet inom vars ram denna avhandling har skrivits. Lärarlyftet kan i sin praktiska del beskrivas som en möjlighet för oss lärare i yrket till längre fortbildning.

Konsensus eller konflikt

Demokratin är ett slagfält, och här menar jag *begreppet* demokrati. Detta hänger samman med att de allra flesta politiska rörelser i dagens Sverige framställer sig som varma anhängare av demokratin. Att offentligt hävda att den allmänna rösträtten bör slopas eller att myndiga människor i Sverige inte är tillräckligt mogna att styra sig själva är nästan lika med politiskt självmord. Rörelser med ett sådant uttalat elitistiskt program kan i nuläget bara överleva som sekter. Men just denna konsensus när det gäller demokratin gör att politiska meningsskiljaktigheter bland annat tar sig uttryck i hur begreppet definieras. Exempel på sådana strider under de senaste decennierna, där meningsmotståndare utmålas – inte som icke-demokrater – men som mindre demokratiska, är många. I början av 1990-talet hävdade EU-anhängarna, att ett svenskt medlemskap skulle stärka demokratin genom att politiker skulle kunna möta ett globaliserat kapitals anspråk på en högre internationell nivå. Motståndarna å sin sida hävdade att ett medlemskap i EU skulle innebära en form av permanent ministerstyre eftersom de viktigaste besluten fattas av ministerrådet.²³ I nutid menar anhängarna av Sveriges krigsinsatser i Afghanistan och Libyen att detta är ett viktigt bidrag till demokratiseringen av dessa länder, medan motståndarna hävdar att det som uppstått efter interventionerna endast är skendemokrati och att det fortsatta våldet dessutom misskrediterar demokratin, får demokratin att framstå som en förevändning för de rika ländernas maktutövning i tredje världen.²⁴

Dessa meningsmotsättningar när det gäller demokratin är också en motsättning mellan höger och vänster. Därför har det historiedidaktiska implikationer. Det är viktigt för dagens politiska rörelser att kunna peka på sin historiska gärning till demokratins fromma. Ingen vill ha ett mörkt förflutet. Det blir därför en vansklig

---

²³ Jämför Peter Aronsson, *Historiebruk – att använda det förflutna*, (Lund 2004), s. 278.

²⁴ Demokratin som förevändning för intervention är en företeelse lika gammal som demokratin själv. Plutarkos skriver om hur Aten under Perikles ledarskap med våld införde demokrati i fientliga grekiska stadsstater. Plutarkos *Levnadsteckningar över berömda greker och romare*, urval och översättning av Carl Theander, Ivar Harrie och Hugo Bergstedt, Stockholm (1947), s. 308. Se även den kända passusen av Thukidides som brukar gå under namnet ”Perikles liktal”. Thukidides *Kriget mellan Aten och Sparta I*, översättning Sture Linnér, (Stockholm 1978), s. 142–147. För nutida exempel se Christoffer Eriksson *Prodemokratisk intervention, Användandet av demokratisering som legitimeringsprincip för militära interventioner – en komparativ studie över interventionen i Haiti 1994 och invasionen i Irak 2003*. Lunds universitet, Mänskliga rättigheter, Lund 2008 <lup.lub.lu.se/student-papers/record/1653625/file/1789784.pdf> (20190405).

uppgift för läroboksförfattare att förhålla sig objektivt till ett historiskt skede som födde vår tids västerländska överideologi; demokratin, alla människors lika värde och rättigheter oavsett inkomst, kön eller etnisk tillhörighet.

Idéprogrammet som presenterades på Moderaternas partistämman 2011 fick bakläxa av en samlad offentlighet; att Moderaternas föregångare skulle ha varit med om att införa demokrati verkade ingen gå med på. Men även efter det att Moderaterna tagit tillbaka sina anspråk ligger motsättningen mellan olika politiska tolkningar av det demokratiska genombrottet kvar. På den andra sidan av den politiska skalan ser Vänsterpartiet sina föregångare Vänstersocialisterna som en viktig kraft till förmån för demokratin; utan ett starkt folkligt tryck underifrån hade överheten aldrig gett upp sina positioner. Moderaterna å sin sida är benägna att se den allmänna rösträttens genomförande 1918–1921 som en fortsättning och ett avslut på rösträttsreformen 1907–1909 samtidigt som Vänstersocialisterna av dem ses som bolsjevismens företrädare i Sverige och därmed ett hot mot demokratin.²⁵ Partierna i mitten – Socialdemokraterna och Liberalerna – verkar vara de som i nuläget mest framgångsrikt kan hävda att just deras rörelser är de som bör ges erkänsla för vårt demokratiska statsskick; mot konfliktbenägna rörelser till vänster och höger valde de en fredlig medelväg.²⁶ Men frågan blir då varför det kallas det demokratiska *genombrottet* och inte den demokratiska *övergången* eller det demokratiska *införandet* eller något annat mindre dramatiskt. Ty hur ska vi tolka detta genombrott? Den lexikaliskt mest rimliga tolkningen är att se det som något som står i motsättning till *ett gradvist införande*, som att en företeelse som förut inte existerade nu uppstår. Ett genombrott är dessutom inte blott en synonym till en *övergång*; ett genombrott kräver mer av ansträngning, signalerar en motsättning. Men det finns i och för sig inget som tvingar oss till en strikt lexikalisk tolkning. Det är fullt möjligt att också se genombrottet som själva finalen på ett gradvist införande, ett slutmål. De olika tolkningarna är dock inte ideologiskt neutrala. Den förra tolkningen ger mer erkänsla åt vänstersocialister och utomparlamentariska aktivister medan den senare ger mer erkänsla åt mittenpartierna och de konservativa.²⁷

---

²⁵ Per T Ohlsson, *Svensk politik*, (Lund 2014), s. 158. Per T Ohlsson skriver dock inte något om Moderaternas inställning till Vänstersocialisterna som ett hot mot demokratin. Jämför även med Ingmarie Danielsson Malmros, *Det var en gång ett land...*, (Lund 2012), s. 202–203.

²⁶ Se Ohlsson, 2014, kapitel 7 under rubriken ”Genombrott” s. 177–206; på s. 177 skriver Ohlsson sammanfattande i en bildtext: ”Med en kombination av beslutsamhet och fingerfärdighet fick Edén och Branting igenom den demokratiska författningsrevisionen i december 1918.” Ohlsson använder visserligen inte explicit begreppet medelväg. För detta begrepps tillämpning inom politiken se Aristoteles *Politiken*, (Jonsered 1993), i översättning av Karin Blomqvist, s. 257–267.

²⁷ Jämför Rune Premfors, *Den starka demokratin*, (Stockholm 2000), s. 130–135. Jämför också Stig Hadenius i förordet till den av honom redigerade antologin *Kring demokratin genombrott i Sverige* (Stockholm 1966). Hadenius skriver där bland annat: ”Rösträttsrörelsen, partiernas framväxt, kampen mot kungamakten, striden kring de olika rösträttsförslagen – allt hör till demokratin genombrottshistoria.” (s. 5). Det som jag benämner ”det demokratiska genombrottet” benämner Hadenius ”demokratins definitiva seger” (s. 5).

För att ytterligare belysa denna motsättning, men nu när det gäller innebörden av det rena demokratibegreppet, kan man studera debatten som uppstod efter det att undersökningen *Rösträtt till salu. Det nya hotet mot demokratin* publicerades 2012.²⁸ Undersökningen som kartlade demokratiattityderna hos unga vuxna i Sverige utfördes av statsvetarna Staffan I. Lindberg och Richard Svensson inom ramen för en större undersökning innefattande även andra länder. För upplägget stod det internationella forskningsprojektet World Values Survey. Resultatet av den svenska delen av undersökningen visade sig alarmerande; nästan var tredje svensk mellan 18 och 29 år tyckte det vore bra om Sverige styrdes diktatoriskt istället för demokratiskt. Den starkast bidragande orsaken till det vikande stödet för demokratin såg Lindberg och Svensson i omstöpningen av den svenska skolan med hjälp av kommunalisering och privatisering, vilket i sin tur lett till ökad social utslagning. Det var denna slutsats – inte själva resultatet av undersökningen – som väckte debatt. Generalsekreteraren för World Values Survey, Bi Puranen, menade att Lindbergs och Svenssons slutsats var förenklad och politiserad. Hon hävdade att undersökningens resultat istället skulle tolkas som en allmän kritik mot institutioner och ett uttryck för frihetliga värden: ”Nedgången för unga [när det gäller tilltron till demokratin HS] är således ett kvitto på att demokratin fungerar – inte tvärt om.”²⁹ Här går det att urskilja en grundläggande motsättning i synen på demokrati mellan å ena sidan Staffan I. Lindberg och Richard Svensson och å andra sidan Bi Puranen. Medan Lindberg och Svensson betonar resursfördelning – och därmed sociala motsättningar – understryker Puranen det individuella och frihetliga.

Puranens demokratisyn ligger i linje med en tolkning av demokratins genomförande i Sverige som en evolution mot allt högre emancipativa värden. Det innebär en tolkning av historien där få behövt offra sig, där motståndet mot demokratin varit litet. Med denna tolkning blir det svårt att dra paralleller till den – ofta våldsamma – kamp för demokrati som just nu pågår på flera håll i världen. Demokratin blir för oss i Sverige lättvunnen och lättförsvard, eftersom tolkningen rymmer en föreställning om svensk – möjligtvis också nordisk – särart.

Det går alltså en skiljelinje mellan olika skolbildningar inom den akademiska världen. När det gäller historieämnet har Stefan Nyzell identifierat en av fronterna som en motsättning mellan å ena sidan forskare verksamma inom det folkrörelsehistoriska fältet och å andra sidan forskare verksamma inom det arbetarhistoriska fältet. De förra utgår enligt Nyzell ofta från ett konsensusperspektiv medan de senare ofta utgår från

---

²⁸ Staffan I. Lindberg och Richard Svensson, *Rösträtt till salu: Det nya hotet mot demokratin?* (Stockholm 2012).

²⁹ Bi Puranen, ”Fullversion av replik: Ingen ko på den demokratiska isen”, *Svenska Dagbladet* <blog.svd.se/ledarbloggen/2012/08/31/replik-ingen-ko-pa-den-demokratiska-isen> (20120831).

ett konfliktperspektiv.³⁰ Konsensusperspektivet är det dominerande och det hänger samman med att Socialdemokraterna – Sveriges statsbärande parti under större delen av 1900-talet – har anammat och understött denna syn på historien. Konsensusperspektivet har därför fått brett stöd även utanför det socialdemokratiska partiet. Begreppet ”den svenska modellen” har kommit att beteckna en fredlig utveckling där våldsamma konflikter varit sällsynta och där motstridiga intressen enats genom god vilja och samförstånd. Föreställningen om ett land präglad av kompromissvilja och samförståndsanda har inte bara varit dominerande i samhället i stort, föreställningen har också i hög grad kommit att präglad forskningen. Vissa forskare har låtit idén om den unika svenska samförståndsandan sträcka sig ända tillbaka till 1500-talet.³¹ Detta konsensusperspektiv har dock under senare decennier kommit att utmanas, framför allt av lokalhistoriker men också av mer idéhistoriskt inriktade forskare, bland andra Åsa Lindeborg med avhandlingen *Socialdemokraterna skriver historia: Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000* från 2001.³²

Vetenskapligt är problemet med konsensusperspektivet enligt Nyzell att detta perspektiv uttrycker ett teleologiskt synsätt, ett synsätt där orsakssambandet inte grundas på den konkreta historiska händelsen utan snarare på händelser som inträffar efter denna, i framtiden. Nyzell tar exempel från historikern Ulf Zanders forskning som visar hur socialdemokratins omsvängning från klasskamp till klassamarbete under 1920- och 1930-talet medförde en annan officiellt socialdemokratisk syn på den historiska händelseutvecklingen, en syn där de historiska konflikterna mellan samhällsklasserna tonades ned till förmån för klassarbetet som istället lyftes fram.³³ De våldsamma konflikterna blev undantaget som bekräftade kompromissernas regel.³⁴

Nyzell ser alltså konsensusperspektivet som teleologiskt. Implicit säger han därmed att konfliktperspektivet – ett perspektiv som han själv ansluter till – är icke-teleologiskt.³⁵ Men varför det är så uttrycker han inte tydligt. Jag menar att det teleologiska synsättet torde vara bättre på att tjäna makten eftersom det förnekar historiska alternativ och framställer den nuvarande maktordningen som nödvändig och

---

³⁰ Stefan Nyzell, ”Striden ägde rum i Malmö”, *Möllevångskravallerna 1926. En studie av politiskt våld i mellankrigstidens Sverige*, (Malmö 2009), s. 362–363. Andra forskare med klart konfliktperspektiv som här bör nämnas är Lars Olsson med avhandlingen *Då barn var lönsamma*, (Stockholm 1980) samt författarna till antologin *Politik underifrån, Kollektiva konfrontationer under Sveriges 1900-tal*, (Lund 2016) under redaktörskap av Andrés Brink Pinto och Martin Ericsson.

³¹ Nyzell, s. 378. Nyzell refererar här Lars Edgren och Magnus Olofsson *Political Outsiders in Swedish History 1848–1932*, (Newcastle 2009), s. 2.

³² Åsa Lindeborg *Socialdemokraterna skriver historia: Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000*, (Stockholm 2001).

³³ Ulf Zander, *Fornstora dagar, moderna tider: bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, (Lund 2001).

³⁴ Nyzell, s. 354–355.

³⁵ Nyzell, s. 378.

naturlig. Detta förutsätter visserligen att målet vid tidpunkten för den teleologiska tolkningen av historien anses uppfyllt. Både liberalismen och socialismen kan som ideologier sägas vara teleologiska men har inte tjänat makten förrän de blivit statsideologier.³⁶

Det som Nyzell betecknar som teleologiskt synsätt letar sig dock enligt Nyzell även in i hans eget forskningsfält, det arbetarhistoriska, detta genom att forskare där använder sig av det folkrörelsehistoriska forskningsfältets idealtypiska begrepp. Som exempel tar han arbetarhistorikern Björn Horgbys bok *Egensinne och skötsamhet*.³⁷ Just denna titels båda begrepp – egensinne och skötsamhet – är enligt Nyzell inte vetenskapligt neutrala utan ”konstruerade som delar av den socialdemokratiska arbetarrörelsens byggda värld”.³⁸

Ytterligare ett exempel på forskning som arbetar utifrån ”ett uttalat konfliktperspektiv” men där analysen ändå präglas av ett konsensusperspektiv är, menar Nyzell, den forskning som tar sin utgångspunkt i Walter Korpis maktresursteori.³⁹ Nyzell refererar här Alf Johanssons och Lars Ekdahls kritik mot Korpi:

Medan Korpis analys av ”den historiska kompromissen” bygger på ett makrohistoriskt perspektiv, där kompromissvilja och samförståndsanda lyser tillsynes klart, påpekar Johansson och Ekdahl att en annan bild tycks träda fram då det analytiska strålkastarljuset istället riktas mot ett meso- och/eller mikrohistoriskt perspektiv.⁴⁰

På ”meso- och mikronivå” ger Nyzell genom hänvisning till forskning på området många exempel på hur våldsamma konflikter präglade den svenska historien. Jag återkommer till detta i mitt kapitel ”Teori och metod”.

Vad som kan konstateras utifrån Stefan Nyzells översikt är att det inte råder någon konsensus inom forskningen när det gäller förklaringar till hur politiska konflikter har fått sin lösning i Sverige. Olika skolor står mot varandra.

---

³⁶ Jämför Sørdring Jensen, s. 150–151. Jag kommer beröra Sørdring Jensens resonemang kring detta i kapitlet ”Forskningsfront” och kapitlet ”Teori och metod”.

³⁷ Björn Horgby, *Egensinne och skötsamhet: Arbetarkulturen i Norrköping 1850-1940* (Stockholm 1993). Ett annat exempel som Nyzell inte nämner är just Åsa Lindeborgs avhandling, som jag ovan refererat, där det idealtypiska begreppet ”maktresurs” ingår.

³⁸ Nyzell, s. 366.

³⁹ Nyzell, s. 371–276 (citatet återfinns på s. 375).

⁴⁰ Nyzell s. 374.

Händelsehistorien

Syftet med detta kapitel är att ge läsaren en orientering, framför allt när det gäller synen på aktörskap under det demokratiska genombrottet samt när det gäller synen på tiden för när genombrottet ägde rum. De två aspekterna hänger delvis ihop. Kapitlet kommer också – när det gäller den akademiska forskning som det behandlar – att något tjäna som jämförelseobjekt till de lärobokstexter jag analyserar. Det betyder inte att jag uppfattar denna forskning som uttryck för en absolut sanning. Jämförelsen ska alltså inte uppfattas som en positivistisk kritik av läroböckerna. Många av läroböckerna som kommer analyseras i denna avhandling skrevs innan de texter som jag i detta kapitel lägger huvudvikten vid, och innan de sociala aspekter som dessa texter fokuserar sågs som intressanta från forskningssynpunkt. Men detta förhållande öppnar upp för frågan varför dessa aspekter först senare började intressera forskare. Svaret på den frågan är mer komplext än att det bara skulle handla om enskilda forskares personliga val, och också mer komplext än att det bara skulle handla om en (mera opersonlig) inriktning inom akademien.⁴¹ Svaret måste också sökas i den samhälleliga kontexten.

Den akademiska forskningen är omfattande och inom ramen för detta arbete kommer jag inte ge någon presentation. Här utgår jag från det verk jag anser komma åtminstone nära vad som skulle kunna kallas syntesverk om det demokratiska genombrottet, Carl Göran Andræs *Revolt eller reform* från 1998 med undertiteln *Sverige inför revolutionerna i Europa 1917-1918*.⁴² Ur aspekten aktörskap refererar jag också Josefin Rönnbäcks avhandling *Politikens genusgränser: Den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap 1902–1921*.⁴³ Jag kommer också något

---

⁴¹ Stig Hadenius skriver 1966 i sitt förord till *Kring demokratins genombrott i Sverige* följande. ”Speciellt anmärkningsvärt kan det synas att ingen uppsats i volymen tar upp sambandet mellan den sociala och ekonomiska utvecklingen å ena sidan och den politiska å den andra. /---/ Förklaringen till detta beklagliga faktum varierar. En orsak ligger utan tvivel i de svårforcerade ämnesgränser som finns vid svenska universitet. De lockar inte till utflykter på områden som av traditionsskäl anses tillhöra ett annat ämne än det egna. Till detta kommer att ämnen av kombinerat social, ekonomisk och politisk art ofta blir så arbetskrävande att de överskrider vad en forskare rår med och det har ju hittills varit otänkbart för humanister i Sverige att arbeta i grupp.” Hadenius, s. 5–6.

⁴² Carl Göran Andræ, *Revolt eller reform: Sverige inför revolutionerna i Europa 1917–1918*, (Stockholm 1998).

⁴³ Josefin Rönnbäck, *Politikens genusgränser, Den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap 1902–1921*, (Stockholm 2004).

referera äldre forskning, dels Nils Edén *Den svenska riksdagen under femhundra år*⁴⁴, dels Gunnar Gerdner *Det svenska regeringsproblemet 1917–1920* samt även dennes ”Ministären Edén och författningsrevisionen”, som ingår i antologin *Kring demokratins genombrott i Sverige*.⁴⁵ I detta bidrag återger Gerdner in extenso den socialdemokratiske ecklesiastikministern Värner Rydén’s dagboksanteckningar från den 11 till den 15 november 1918 samt också den regeringskommuniké som offentliggjordes den 14 november.

Både Carl Göran Andræ och Josefin Rönnbäck hävdar att de är något av pionjärer inom sitt respektive forskningsområde. Andræ menar att forskningen dittills (1998) framför allt inskränkt sig till ”den parlamentariska scenen”.⁴⁶ Rönnbäck å sin sida menar att forskningen inte tagit ”fasta på kvinnors aktiva deltagande i olika rörelser” under ”demokratiseringsprocessen”.⁴⁷ Med Andræ och Rönnbäck kan vi alltså konstatera något av en vit fläck i svensk historieskrivning. Varför det är så är inte föremålet för detta arbete och möjligen håller den vita fläcken på att färgläggas i skrivande stund i och med det statligt sanktionerade hundraårsfirandet av det demokratiska genombrottet. Men något akademiskt syntesverk är mig veterligen ännu inte för handen. Detta hade kunnat gå att säkrare fastställa om det funnits någon forskningsöversikt när det gäller det demokratiska genombrottet men någon sådan föreligger inte.⁴⁸

Inför hundraårsjubileet har en del populära skildringar av det demokratiska genombrottet sett dagens ljus. Jag kommer behandla två av dem – dels boken *1918: Året då Sverige blev Sverige* av Per T Ohlsson⁴⁹, dels ett tryck utgivet av Sveriges Riksdag, *Demokratien står aldrig stilla*, med syftet att kunna användas i skolorna.⁵⁰ Jag har valt ut de två enligt kriterierna att de är någorlunda omfattande, syntetiserande, moderna – i den meningen att de är publicerade inför eller i anslutning till hundraårsminnet – och att de nått och når många läsare, vilket upplagornas storlek ger en fingervisning om.

---

⁴⁴ Nils Edén, *Den svenska riksdagen under femhundra år*, (Stockholm 1935). Här kan påpekas Nils Edén’s dubbla roll som både aktör och historieskrivare. Liberalen Nils Edén innehade statsministerposten under det demokratiska genombrottet.

⁴⁵ Gunnar Gerdner *Det svenska regeringsproblemet 1917–1920*, (Uppsala 1946); Gunnar Gerdner, ”Ministären Edén och författningsrevisionen”, ingår i antologin *Kring demokratins genombrott i Sverige* under redaktörskap av Stig Hadenius, (Stockholm 1966).

⁴⁶ Andræ, s. 16.

⁴⁷ Rönnbäck, s. 14.

⁴⁸ Här kan dock nämnas *Rösträttens århundrade: Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratien i Sverige*, en antologi under redaktörskap av Ulrika Holgersson och Lena Wängnerud (Göteborg, Stockholm 2018), där vissa av bidragen diskuterar de processer som ledde fram till demokratins genombrott.

⁴⁹ Per T Ohlsson, *1918: Året då Sverige blev Sverige*, (Stockholm 2017).

⁵⁰ John Eriksson, *Demokratien står aldrig stilla: Ja, må den leva! Demokratien uti hundra år*, Sveriges riksdag, Riksdagsförvaltningen, sekretariatet för demokratijubileet, (Stockholm 2018).

Per T Ohlssons skildring kan ses som uttryck för en spridd tolkning med stöd i den politiska mittfåran i svensk politik medan riksdagens statligt sanktionerade skildring kan ses som normerande på samma sätt som Forum för levande historias utåtriktade verksamhet.

Andræ har avgränsat sin historieskrivning till två år, 1917 och 1918. Under dessa år identifierar han tre kriser i det politiska livet i Sverige, kriser som skulle komma att leda fram till det demokratiska genombrottet: hungerkravallerna våren 1917, finska inbördeskriget vintern 1918 samt novemberkrisen 1918.

Den första krisen – hungerkravallerna i april–maj 1917 – hade sin orsak i den livsmedelspolitik högerregeringen Hammarskjöld förde under första världskriget.⁵¹ Andræ skildrar den protesterörelse som kom att omfatta åtminstone en kvarts miljon människor och han ser en koppling mellan den ryska februarirevolutionen och de svenska aktionerna.⁵² Enligt Andræ kan en vid denna tid bristande tilltro till parlamentarismen delvis förklaras av att många arbetare under dyrtiden fråntagits sin rösträtt, detta eftersom de inte längre kunde betala skatt till stat och kommun,⁵³ något som även Nils Edén berör i sin historiska översikt om den svenska riksdagens utveckling:

De för Sverige säregna ekonomiska ”rösträttsstrecken”, utskyldsstrecket och det långt gående fattigvårdsstrecket, ställdes i gräll belysning genom rubbningarna i det ekonomiska livet, som bragte många plikttrogna medborgare i oförvållade svårigheter /.../ Den 40-gradiga kommunala röstskalan befanns verka högst ogynnsamt för mindre jordbrukare /.../ Att de som gjorde sig vinster på ofta tvivelaktiga ”kristidsaffärer” kommo upp i skalans högsta röstetal verkade rent utmanande/.../54

Andræ beskriver vidare hur den socialdemokratiska ledningen försökte krympa de krav som rests ute i landet – krav på löneökning, arbetstidsförkortning samt skattelättnad för de fattigaste – för att istället styra över dessa till krav på allmän rösträtt.⁵⁵ Den socialdemokratiska ledningen motsatte sig också tillsammans med LO-ledningen tanken på storstrejk.⁵⁶ Dessutom ville den socialdemokratiska ledningen stänga ute syndikalister och vänstersocialister från de kommittéer som organiserade hungerdemonstrationerna. De sistnämnda hade denna vår uteslutits ur Socialdemokraterna och organiserat sig som Sveriges socialdemokratiska vänsterparti,

---

⁵¹ Andræ, s. 20.

⁵² Andræ, s. 31–32.

⁵³ Andræ, s. 29.

⁵⁴ Nils Edén, *Den svenska riksdagen under femhundra år*, (Stockholm 1935): s. 298–299.

⁵⁵ Andræ, s. 34–35, 109, 112, 118.

⁵⁶ Andræ, s. 113–116.

SSV.⁵⁷ Men vänsterfraktionen inom det socialdemokratiska partiet följde inte partiledningens linje utan verkade istället för det som Andræ uttrycker som ”enhetsfront underifrån”.⁵⁸ Att det inte blev revolution förklaras framför allt, enligt Andræ, av att lokala myndigheter gav efter och tog upp representanter för arbetarna i kristidsnämnder som genom sitt arbete faktiskt lyckades mildra nöden.⁵⁹

Parallellt med hungerupproppen förekom demonstrationer bland värnpliktiga militärer i solidaritet med arbetarna.⁶⁰ Den svenska militärledningen agerade genom inrättandet av särskilda säkerhetsstyrkor vid regementena.⁶¹ Med högerregeringen Swartz' goda minne byggdes dessutom en paramilitär organisation upp under namnet Stockholms skyddskår.⁶² Stockholms skyddskår fick tillgång till arméns vapen samt lokal på Krigshögskolan. Efter kritik från socialdemokratiskt och liberalt håll lades kåren officiellt ner.⁶³

Det lyckas också den socialdemokratiska ledningen att förhindra en storstrejk – en sådan ansågs ha haft stora möjligheter att övergå i revolution. Socialdemokraternas ledare Hjalmar Branting hänvisade upprepade gånger i sina tal inför massorna till valen som skulle hållas samma höst; genom dem skulle reformer kunna komma till stånd utan blodoffer. Andræ menar att risken för Branting att förlora striden mot den mera militanta och revolutionära fraktionen inom det egna partiet var ”i det närmaste eliminerad” i början av juni.⁶⁴

När den liberala och socialdemokratiska koalitionsregeringen tillträtt efter valet 1917 blev frågan om författningsreform en av huvudpunkterna i regeringsdeklarationen. Men Socialdemokraterna fick avstå kravet på allmän kommunal rösträtt eftersom Liberalerna endast ville ge rösträtt åt de som betalade kommunalskatt. Om den kvinnliga rösträtten och om sloandet av den fyrtiogradiga skalan vid kommunala val var partierna enligt Andræ dock överens. Josefin Rönnbäck pekar emellertid på att frågan om kvinnlig rösträtt i praktiken förhalades. Regeringens proposition i frågan dröjde.⁶⁵

---

⁵⁷ Andræ, s. 174–176. Andræ beskriver där brytningen inom Socialdemokraterna som att vänstersocialisterna ”tvingades ut”.

⁵⁸ Andræ, s. 38.

⁵⁹ Andræ, s. 45.

⁶⁰ Andræ, s. 83–88.

⁶¹ Andræ, s. 125.

⁶² Andræ, s. 130–135.

⁶³ Andræ, s. 131–132.

⁶⁴ Andræ, s. 119.

⁶⁵ Rönnbäck, s. 136–137. Rönnbäck skriver: ”Mycket kraft och energi lades ned på att få socialdemokrater och liberaler att lägga fram partimotioner och att samordna motionerna. Underhandlingarna visar att LKPR hade nära till makten. Men närhet till makt är inte samma sak som att ha makt. Det visade om inte annat 1917 års händelser. I och med att ministären Branting-

Den andra krisen hade sin grund i händelseutvecklingen i Finland i början på 1918 sedan Socialdemokraterna där inte accepterat det valresultat som fört en borgerlig regering till makten men också på grund av provokationen i upprättandet av de så kallade skyddskårerna, paramilitära förband som ansågs hota arbetarklassen.⁶⁶ Inbördeskrig bröt ut och det kom att bli en politisk vattendelare i Sverige, där överklassen och högern – och även liberalerna – mestadels höll på de vita medan arbetarklassens sympatier i hög utsträckning låg hos de röda. Hos den aktivistiska högern var minnet av förlusten av den östra rikshalvan 1809 ännu levande.⁶⁷ Denna opinion pressade den liberala och socialdemokratiska koalitionsregeringen till stöd för den vita sidan, bland annat genom transitering av vapen på svenskt territorialvatten.⁶⁸ En överordnad vilja att hålla samman regeringen fick de socialdemokratiska ministrarna att acceptera denna politik.⁶⁹ Vänsterpartiet (SSV) lyckades dock påverka opinionen så pass mycket att öppen vapenexport omöjliggjordes och att rekrytering av frivilliga till den vita sidan försvarades.⁷⁰ Partiet lyckades även vinna den socialdemokratiska vänstern för denna politik. I detta för vänstern gynnsamma läge försökte nu Vänsterpartiet och Syndikalisterna organisera massorna kring ett minimiprogram som bland annat innehöll krav på återställda reallöner, åtta timmars arbetsdag och skattefrihet för de fattiga men som däremot inte krävde allmän och lika rösträtt.⁷¹ Vänstern förväntade sig stor uppslutning och – om man inte skulle få gehör för kraven – militanta aktioner liknande dem som skett 1917. Brantings grepp om opinionen höll emellertid ännu i sig 1918, och medan den ryska februarirevolutionens framgång året innan inspirerat till aktioner i Sverige hade nu nederlaget för de finska socialisterna motsatt effekt.⁷²

Men på hösten 1918 var läget ett annat. Socialdemokraterna hade visserligen lyckats vinna opinionen hos arbetarklassen men dess fortsatta sympatier var beroende av att

---

Edén tillträtt detta år hade VU förhoppningar om att en proposition skulle läggas fram. Men förhoppningarna grusades. Ingen proposition presenterades och de motioner som lades fram gick inte ens igenom i KU vilket gjorde att Signe Bergman avgick i besvikelse som landsföreningens ordförande.

⁶⁶ Andræ, s. 174–176. Se även s. 218–223 där Zeth Höglund citeras.

⁶⁷ Andræ, s. 156–159, 162, 167–170.

⁶⁸ Andræ, s. 167.

⁶⁹ Andræ, s. 183. Gunnar Gerdner *Det svenska regeringsproblemet 1917–1920*, (Uppsala 1946), s. 23–28. Gerdner gör där bland annat följande bedömning: ”Av den givna relationen torde framgå att regeringens dilemma mindre berodde på oförenliga ståndpunkter i själva sakfrågan – hjälpen åt det vita Finland – hos vissa av regeringens medlemmar än på den ena partens hänsyn till en utbredd folkstämning. Det är att märka att denna part inte motsatte sig sådan hjälp, som kunde lämnas utan att någon irritation uppkom därav.”

⁷⁰ Andræ, s. 183.

⁷¹ Andræ, s. 189.

⁷² Andræ, s. 192.

Socialdemokraterna verkligen kunde leverera. Per Albin Hansson tecknar i en ledare i *Social-Demokraten* i början på oktober fyra alternativa vägar till demokratin där den fjärde vägen kan tolkas som hot om revolution om ingen av de tre första vägarna skulle visa sig vara framkomlig: ”4) De privilegierade i första kammaren saknar inte maktmedel och de använder dem. Det kommer till en kraftmätning där deras motstånd nedkämpas och författningsreformen genomföres.”⁷³ De socialdemokratiska ministrarna var dock inte lika militanta. De ville, enligt Andræ, helst skjuta på uppgårelsen ytterligare.⁷⁴ Utvecklingen av första världskriget, med ett snabbt väntat nederlag för Tyskland, gjorde att frågan kom i annan dager.

Krigsslutet tillsammans med en ihållande livsmedelsbrist utgjorde bakgrunden till *den tredje krisen* i november 1918, en kris som fick sin lösning i det demokratiska genombrottet. Regeringen hade inkallat en urtima riksdag för att behandla frågorna om ett uppskjutande av värnpliktsövningarna och om dyrtidstillägg för statstjänstemän. Statsminister Nils Edén motsatte sig till en början tanken på att släppa in ytterligare frågor men revolutionsutbrottet i Tyskland den 9 november verkar ha påverkat Edéns vilja till en snabbare och radikalare lösning av författningsfrågan.⁷⁵ Regeringen mottog under de följande dagarna en mängd rapporter från polis och militär som sett sig tvungna att vidta säkerhetsåtgärder på grund av de utbredda revolutionsstämningarna hos de värnpliktiga och hos folket i stort.⁷⁶ Den 10 november organiserade Socialdemokraterna en stor livsmedelsdemonstration som defilerade förbi riksdagshuset. Demonstranterna räknade 10 000 deltagare med tusentals kvinnor i täten. Ett av de starkaste kraven, förutom kravet på allmän rösträtt, var monarkens avskaffande.⁷⁷ Liberalerna gick nu med på att frågan om en författningsrevision skulle behandlas på den urtima riksdagen, och högerledarna pressades av företrädare för industri och bankväsende samt även av kungahuset att gå med på en reform.⁷⁸

Samtidigt formulerade Vänsterpartiets ledning tillsammans med det Socialdemokratiska ungdomsförbundet och Sveriges Soldat- och Arbetarförbund ett manifest med hänvisningar till ”de frigjorda nationerna i öster och söder”. Manifestet krävde i nio punkter, förutom socialisering av egendomen, ett nytt statsskick. Den första punkten förordade ”en socialistisk regering, stödd på arbetare-, soldat- och bonderåd” medan den fjärde punkten ville se ”en konstituerande nationalförsamling på grundval av oinskränkt allmän rösträtt för män och kvinnor från 20 års ålder”. Detta speglade den dåvarande motsättningen inom Vänsterpartiet, en motsättning mellan å ena sidan de som

---

⁷³ Andræ, s. 246.

⁷⁴ Andræ, s. 248.

⁷⁵ Andræ, s. 249.

⁷⁶ Andræ, s. 254.

⁷⁷ Andræ, s. 249–250.

⁷⁸ Andræ, s. 280–285.

ville ett styrelseskick enligt sovjetiskt – eller tyskt – mönster och å andra sidan de som förordade parlamentarism. Andrä visar på kopplingarna till Tyskland där rådsrörelsen vid denna tid, i och med krigsslutet och kejsardömet fall, fått stort genomslag.⁷⁹ I Sverige kom emellertid anhängarna av en liknande politik att utsättas för hård kritik inom Vänsterpartiet. När partiets representantskap samlades den 14 till 16 november beslutades med knapp majoritet att samarbete istället skulle sökas med Socialdemokraterna, ett samarbete som dock Socialdemokraterna avvisade med hänvisning till att Vänsterpartiet inte uttryckligen ville fördöma bolsjevismen i Ryssland.⁸⁰

I regeringen var liberaler och socialdemokrater överens om kvinnlig rösträtt och sloandet av den fyrtiogradiga skalan men när det gällde de indirekta valen till första kammaren ville Liberalerna fortfarande ha inkomststrecket kvar. Socialdemokraterna hade å sin sida att hantera den radikala opinionen inom det egna partiet, en opinion vars minimikrav inte bara verkade omfatta själva rösträtten utan också införandet av republik och första kammarens avskaffande. Dessa krav framkom vid ett möte den 13 november där de socialdemokratiska ministrarna, partistyrelsen samt riksdagsgruppens förtroenderåd närvarade. På detta möte krävde Per Albin Hansson även åttatimmarsdagens omedelbara införande samt socialisering av vissa banker och industrier. Olof Olsson, riksdagsledamot, senare ecklesiastikminister, gick längre än så. Han menade att det nu gällde att samla hela arbetarklassen, söka samarbete med vänstersocialister och syndikalister, för att i en gemensam aktion ”göra rent hus med det borgerliga samhället”.⁸¹ Med hänvisning till vad som rimligen kunde accepteras av liberalerna i koalitionsregeringen lyckades Hjalmar Branting och de fyra statsråden vinna mötet för en mindre omfattande politik. Dagen därpå, den 14 november, gick Nils Edén, övertalad av den socialdemokratiska ecklesiastikministern Värner Rydén, med på de socialdemokratiska förslaget vad gällde själva författningen. Liberalerna släppte alltså till sist kravet på ett modifierat inkomststreck vid kommunalvalen.

De socialdemokratiska ledarna lyckades de kommande dagarna vid opinionsmöten runt om i landet förankra uppgörelsen om rösträtten bland det socialdemokratiska fotfolket, trots avsaknaden av andra populära krav, framför allt det om republik.⁸² Det

---

⁷⁹ Andrä, s. 222.

⁸⁰ Andrä, s. 227, s. 236–237.

⁸¹ Andrä, s. 251. Jämför Gerdner 1946. Andrä nämner i sin framställning av mötet inte Bernhard Eriksson som enligt Gerdner ”hävdade att ’kraven måste ställas mera radikala än socialdemokraterna inom regeringen gjort’. Utom författningsrevisionen efter regeringens linje borde framföras ’krav på republik, första kammarens avskaffande, åtta-timmarsdagens omedelbara genomförande, allmänna värnpliktens avskaffande och avvärjning jämte en del industriernas socialisering’. ’Kunde dessa krav ej genomföras på frivillighetens väg, finge partiet vara berett till en revolutionär aktion.’” (s. 35).

⁸² Andrä, s. 258–259.

mest avgörande mötet ägde rum på Folkets hus i Stockholm där Hjalmar Branting redogjorde för regeringskommunikén redan samma kväll den 14 november.⁸³

När så socialdemokraterna lyckats förankra detta minimiprogram, som enligt både socialdemokrater och liberaler – med ett upprepat uttryck – saknade ”prutmån”, var det dags att rikta udden mot de som fortfarande hade den konstitutionella makten att förhindra reformen. Högern var beredd att släppa den fyrtiogradiga skalan och acceptera den kvinnliga rösträtten. Men trots förtäckta revolutionshot från ledande socialdemokrater krävde högern att ett modifierat inkomststreck skulle finnas kvar vid de indirekta valen till första kammaren.⁸⁴ Regeringen accepterade till slut att villkoret för kommunal rösträtt skulle vara erlagd skatt under minst ett av de tre senaste åren. Därmed nåddes en uppgörelse.⁸⁵

Reaktionerna inom den socialdemokratiska rörelsen och i dess tidningar var mestadels positiva eller åtminstone svalt accepterande. Men det förekom också en hel del kritik färgad av bitterhet mot det som uppfattades som svek eller till och med som bedrägeri.⁸⁶ Gunnar Gerdner ger följande beskrivning av motsättningarna – mellan och inom respektive regeringsparti – samt identifierar förutsättningen för att dessa motsättningar var möjliga att överbrygga:

I liberala partiet var avståndet stort från de moderata lantmän, som inte ens ville göra den kommunala rösträtten allmän, till de radikala stadsrepresentanter, som in i det sista angav betänkligheter, emedan uppgörelsen givit för litet. Det var även långt mellan de socialdemokrater, som inte hesiterade för republik och utomparlamentariska medel, och de representanter för samma parti, som inte önskade pressa de liberala beträffande utskylsdsstrecket. Än större var avståndet mellan samlingspartiets högra och socialdemokraternas vänstra flygel. Att det inte desto mindre visade sig möjligt att överbrygga denna klyfta berodde i inte ringa mån på det yttre tryck, varunder avgörandena fattades. Detta var uppenbarligen så starkt att oppositionen – här syftas främst på de moderata elementen i liberala partiet – i avsevärd grad förlamades. När de hektiska veckorna gått till ända, kvarstod i dessa kretsar en olust, som efterhand snarast tilltog i styrka: man hade en känsla av att ha blivit överrumplad, att ha ställts inför ett fullbordat faktum.⁸⁷

Det modifierade förslaget till författningsreform vad gällde kommunal rösträtt togs odramatiskt den 17 december – utan votering i första kammaren och med rösterna 167

---

⁸³ Andræ, s. 252, 256–257, 281–282.

⁸⁴ Andræ, s. 260.

⁸⁵ Andræ, s. 262.

⁸⁶ Andræ, s. 265. Andræ återger här ett utdrag ur ett brev starkt kritiskt till uppgörelsen av Ernst Wigforss till Östen Undén.

⁸⁷ Gerdner, 1946, s. 38.

mot 12 i andra kammaren.⁸⁸ De tolv nej-rösterna var vänsterpartistiska och uttryckte en protest mot den inskränkning av reformen som regeringens kompromiss med högern innebar.⁸⁹

Men att demokratins genombrott skedde i november 1918 har inget stöd hos Josefin Rönnbäck även om hon identifierar en radikalisering och ökad militans bland rösträttskvinnorna vid denna tid.⁹⁰ Rönnbäck tycks istället se den 24 maj 1919 som tidpunkten eftersom propositionen om grundlagsändringar som inkluderade rösträtt och valbarhet för kvinnor då röstades igenom. Att Rönnbäck inte ser 1918 som året för det demokratiska genombrottet grundar hon bland annat på följande resonemang: ”Visserligen hade man fått löfte om att kvinnorösträttsfrågan skulle tas upp till behandling snarast, men löften hade tidigare avgivits och brutits.”⁹¹ Det fanns alltså enligt Rönnbäck en klar möjlighet att rösträtten inte skulle gå igenom 1919; det var fortfarande en öppen fråga.

År 2017, efter sin utnämning till hedersdoktor samma år vid Lunds universitet, gav Per T Ohlsson ut boken *1918 Året då Sverige blev Sverige*.⁹² Detta verk har det demokratiska genombrottet som övergripande ämne och final. Ohlsson framhåller i sitt förord författare till vilka han ”står i den största tacksamhetsskuld för vägledning och överblick”. Det är nyss nämnda Carl Göran Andræ och Josefin Rönnbäck samt Sven Anders Söderpalm och Margareta Åman.⁹³

Ohlsson presenterar en bred historisk skildring; även kulturhistoria och företagshistoria vävs in. Förutom ingående skildringar, av riksdagens debatter i rösträttsfrågan, kvinnornas organiserade kamp, motsättningarna inom och mellan partierna, tar Ohlsson även upp den kulturella kamp som präglade åtminstone Stockholm vid denna tid och som hade vissa återverkningar också på rösträttskampen; den anglosaxiskt orienterade Ernst Rolf firade stora framgångar med Fenixkabarén.⁹⁴

---

⁸⁸ Andræ, s. 265, jämför Edén, s. 311.

⁸⁹ Andræ, s. 265–266. Jämför Edén som om författningsutskottets betänkande inför riksdagsbeslutet den 17 december bland annat skriver: ”Att den träffade uppgörelsen betraktades såsom reellt bindande även i de delar, vilka ej kunde formligen föreläggas den urtima riksdagen, kom på punkt efter punkt till otvetydigt uttryck. Det ’förutsattes’ av utskottet att i dessa delar erforderliga grundlagsändringar skulle antagas av 1919 års lagtima riksdag.” (s. 311)

⁹⁰ Rönnbäck, s. 249.

⁹¹ Rönnbäck, s. 138.

⁹² Anledningen till Ohlssons utnämning var just hans insatser på historieskrivningens område. Ohlsson skriver visserligen i sitt förord att han inte ”har några akademiska ambitioner”. (Ohlsson, 2017, s. 10).

⁹³ Ohlsson, 2017, s. 12. Sven Anders Söderpalm, *Storföretagarna och det demokratiska genombrottet: Ett perspektiv på första världskrigets svenska historia*, (Lund 1969), Margareta Åman, *Spanska sjukan: Den svenska epidemin 1918-1920 och dess internationella bakgrund*, (Uppsala 1990).

⁹⁴ Ohlsson, 2017, s. 31–36, 41, 94–95, 109, 122.

En säregenhet i Ohlssons skildring gäller kungens ställningstagande för demokratin. Ohlsson tycks mena att det var först i november 1918 som Gustav V ändrade hållning.⁹⁵ I Ohlssons ögon spelar Gustav V en övervägande negativ roll när det gäller demokratins genombrott.⁹⁶

Den mest drivande för demokratin ser Ohlsson i statsminister Nils Edén som enligt Ohlsson ”bestämde sig” den 11 november. Han gjorde då enligt Ohlsson klart för högerledare och kung ”att lika kommunal rösträtt och politisk rösträtt för kvinnor var oavvisliga krav från regeringens sida”.⁹⁷ Men några sidor längre fram skriver Ohlsson apropå Edéns och Liberalernas hållning i frågan om det inkomststreck som hindrade lika kommunal rösträtt: ”Socialdemokraterna ville ha bort strecket, liberalerna höll emot, rädda för att tappa stöd bland frisinna jordbrukare som såg strecket som en garanti för fortsatt politisk bondedominans på landsbygden.”⁹⁸ Av detta måste man dra slutsatsen att så sent som den 12 november var det liberala partiet fortfarande motståndare till lika rösträtt. Ohlsson skriver att Socialdemokraterna ville ha bort strecket men det är en sanning med modifikation: Hjalmar Branting kunde tänka sig kompromissa med Liberalerna.⁹⁹ Ohlsson benämner det modifierade strecket som ”denna detalj”. Men ”denna detalj” var – också enligt vad Ohlsson själv tidigare skrivit – viktig för egendomsägarna på landsbygden. Detta är även Nils Edéns egen bedömning.¹⁰⁰

En känd källa när det gäller de avgörande dagarna i november 1918 är Värner Rydén dagbok.¹⁰¹ Ohlsson både refererar och citerar denna. Men han drar Rydén hågkomster

---

⁹⁵ Ohlsson, 2017, s. 218–219.

⁹⁶ Se Gerdner, 1966, s. 93–98, där Gerdner bland annat skriver ”monarken tog personligen mycket livlig del i arbetet på att få ett resultat till stånd [i författningsfrågan HS]. Inte mindre än sex ledande högermän, tre från vardera kammaren, var uppkallade till slottet.” (s. 95) Se även Tommy Möller, *Svensk politisk historia: Strid och samverkan under tvåhundra år*, (Lund 2007), s. 77: ”Kungen hade redan under 1917 ändrat uppfattning när det gällde författningsreformen. Han kom därför att stå lojalt bakom sin regering och försökte dessutom – dock utan framgång – övertala de båda motspänstiga högerledarna Trygger och Lidman att lägga ned vapnen.” Se också Andræ, s. 141 och 168. I Ohlsson, 2017, får man intrycket att det var först i november 1918 i ett akut revolutionärt läge som kungen ändrade uppfattning.

⁹⁷ Ohlsson, 2017, s. 225.

⁹⁸ Ohlsson, 2017, s. 230.

⁹⁹ Se Gerdner, 1966, s. 101, där han om det socialdemokratiska mötet den 13 november skriver: ”Sålunda ansåg Barnting att partiet borde kunna acceptera ett modifierat utskyldsstreck, och han framhöll det orimliga i att låta det gå till en sprängning av samverkan, om de liberala ej kunde sträcka sig så långt som de socialdemokratiska regeringsledamöterna föreslagit.”

¹⁰⁰ Ohlsson, 2017, s. 232. Nils Edén skriver att kravet på skattskyldighet vid kommunalvalen ”utestängde betydande kategorier, som enligt skatteförfattningarna ej kunde taxeras (torpare, ’hemmasöner’ och ’hemmadöttrar’)” s. 309.

¹⁰¹ Enligt Gunnar Gerdner är Rydén dagbok den mest värdefulla källan vad gäller ”ministärens upptagande av författningsproblemet i samband med revolutionsutbrottet i Tyskland och de regeringsförhandlingar, vilkas resultat nådde offentligheten genom den bekanta kommunikén av den

i tvivelsmål. Rydén är enligt Ohlsson ”själsäker och aningen pompös” och han ”förstärkte möjligen bilden av sitt eget inflytande”.¹⁰² Nils Edén däremot beskrivs närmast som ett politiskt geni. Enligt Ohlsson tänkte Edén ut det som än idag framstår ”som ett av de mest snillrika schackdragen i svensk politik”, att låta den urtima riksdagen *avisera* den kommande grundlagsändringen.¹⁰³ För Per T Ohlsson verkar det således finnas ett datum för det demokratiska genombrottet, nämligen den 17 december då urtiman röstade för det utskottsförslag som demokratiserade den kommunala rösträtten och som kan sägas aviserade den kommande grundlagsändringen vad gäller rösträtten till andra kammaren.¹⁰⁴

I augusti 2018 gav Sveriges riksdag inför hundraårsjubileet av det demokratiska genombrottet ut magasinet *Demokratin står aldrig stilla*. Framsidan illustreras av en bild på ett demonstrationståg med följande text: ”För snart hundra år sedan beslutade riksdagen införa allmän och lika rösträtt. Hur gick det till när Sverige blev en demokrati? Vilken roll vill du spela i folkstyrets framtid?” Längst ner på denna förstasida finns tre illustrerade rubriker som kan sägas understryka och rangordna aktörskapet vid läsning från vänster till höger. Den första lyder ”Natlig duell fixade rösträtten. Avgörande steg togs under maratondebatten.” Den illustreras med ett svartvitt foto av en man i talarstol som åhörs av två andra män i bänkar. Den andra rubriken lyder ”Massornas kraft. Kampen för demokratin startade i folkrörelserna.” Den illustreras med ett färgfotografi av en nutida demonstration där ett plakat ”Demokrati” hålls upp. Den tredje rubriken lyder ”För och emot– hela listan. Debatten om allmän och lika rösträtt innehöll många argument.” Den illustreras med ett foto av Hjalmar Branting under vad som förefaller vara ett tal. Denna första sida sammanfattar riksdagens och därmed den svenska statens tolkning av det demokratiska genombrottet: Avgörandet skedde genom en debatt i riksdagen som ”fixade rösträtten” även om kampen startade i folkrörelserna.

Riksdagens vidare skildring av demokratins genombrott går tillbaka ända till järnåldern. Anledningen till detta torde vara ett fokus på institutioner och just från sen järnålder finns belägg för att *tinget* spelade roll för den tidens beslutsfattande i samhällsliga angelägenheter. De ansvariga bakom publikationen förlägger, precis som Per T Ohlsson, det demokratiska genombrottet till den 17 december 1918 då riksdagens båda kammare i princip godkände den allmänna och lika rösträtten.¹⁰⁵ Novemberkrisen – dagarna fram till den 14 november då regeringskommunikén sändes

---

14 november”. En omständighet som Gerdner nämner när det gäller denna källas vikt är att Värner Rydén annars inte förde dagbok: ”Det är helt säkert medvetandet om att ha upplevt ett betydelsefullt historiskt händelseförlopp, som föranlett honom att denna enda gång bevara sina upplevelser åt eftervärlden /.../.” Gerdner, 1966, s. 90–91, 105.

¹⁰² Ohlsson, 2017, s. 229.

¹⁰³ Ohlsson, 2017, s. 228.

¹⁰⁴ Ohlsson, 2017, s. 267.

¹⁰⁵ Eriksson, s. 14.

ut – skildras inte alls. De som ges den största erkänslan för demokratin är, precis som hos Per T Ohlsson, Hjalmar Branting och Nils Edén men till skillnad från hos Per T Ohlsson förläggs *hela* det dramatiska avgörandet till den debatt som fördes i riksdagens båda kammare den 17 december.¹⁰⁶ Här kan man jämföra med Andræ, Edén och Gerdner som finner skeendet den 17 december långt mindre dramatiskt och mindre osäkert vad gäller dess resultat.¹⁰⁷

Att förlägga det demokratiska genombrottet – eller som författaren uttrycker det: ”det första avgörande steget” – till debatten och beslutet i riksdagen den 17 december får också till följd att kvinnors kamp för rösträtten osynliggörs vid detta genombrott. Det av den enkla anledningen att kvinnorna var utestängda från riksdagen och därför i detta forum omöjligt kunde göra sina röster hörda. Något nyanseras dock detta genom en tidslinje under själva brödtexen. Där nämns under året 1918, vid sidan av sex andra viktiga händelser, den stora demonstration för kvinnlig rösträtt som Landsföreningen för Kvinnans Politiska Rösträtt, LKPR, organiserade den 2 juni det året.¹⁰⁸ Själva organisationen LKPR nämns inte här men har skildrats i föregående avsnitt rubricerat ”Rösträttskampen”.¹⁰⁹

Visserligen lyfts kvinnorna där fram som politiska subjekt men texten öppnar för en tolkning att kvinnors självständiga kamp för rösträtt når ett slags avslut runt 1910 då frågan tas över av de etablerade (manliga) politiska partierna. Något som också verkar för en sådan tolkning är det obetydliga utrymme kvinnornas rösträttsrörelse får i det följande avsnittet med rubriken ”Demokratin genombrott”. Josefin Rönnbäck har en annan uppfattning; det socialdemokratiska partiet förordade visserligen könsneutral rösträtt i sitt program 1907 och de frisinnade – senare Liberalerna – 1908. Rönnbäck konstaterar dock att dessa partier underlät att driva frågan. Först 1912 lades en proposition om kvinnlig rösträtt av den dåvarande liberala regeringen, en proposition som dock föll på grund av högerens makt i första kammaren.¹¹⁰ Redan före detta nederlag hade högerledaren Arvid Lindmans direkta avvisande av LKPR:s krav föranlett

---

¹⁰⁶ Eriksson, s. 15.

¹⁰⁷ Andræ, s. 265–266. Edén, s. 311, Gerdner, 1946, s. 37–38.

¹⁰⁸ Eriksson, s. 14. Här kan man också när det gäller denna tidslinje lägga märke till den ideologiska markör som kommer till uttryck när författaren frångår konventionellt språkbruk vid nämmandet av den ryska oktoberrevolutionen: ”I november tar Lenin och bolsjevikerna makten i Ryssland efter en väpnad kupp.”

¹⁰⁹ Eriksson, s. 10. Bredvid texten finns ett foto av Kata Dalström vars bildtext lyder: ”Kata Dalström (1858–1923), socialistisk agitator och författare. Kata höll tal över hela landet. Hon kämpade för rösträtt och ökat politiskt engagemang hos folket.” Här kan man lägga märke till hur Kata Dahlström i en av meningarna benämns med endast förnamnet. Detta, att benämna kvinnor med endast förnamn medan män benämns med efternamn eller med både för- och efternamn, är ett diskriminerande språkbruk som genusforskningen uppmärksammat. Manliga politiker omnämns inte som ”Nils” eller ”Hjalmar”. Måhända har skrivsättet en förlaga i en bildtext i *Alla tiders historia Maxi* (Malmö 2002) där en av meningarna lyder: ”Bilderna från 1915 visar Kata i Norrbotten, dit hon skickats på uppdrag av Socialdemokratiska ungdomsförbundet.” s. 389.

¹¹⁰ Rönnbäck, s. 41.

organisationen till ”ett tydligt utpekande av fienden högern”, något som i praktiken innebar ”en röstbojkott mot detta parti”.¹¹¹ För att motverka splittring beslöt LKPR emellertid att inte delta i valrörelser. Men detta, att LKPR:s partipolitiska medverkan i valrörelserna gick ned, ska enligt Rönnbäck inte tolkas som en allmän nedgång för kvinnors engagemang i rösträttsfrågan. Aktiviteten flyttades delvis in i de etablerade partierna.¹¹²

Riksdagstryckets historiska framställning avslutas med en diskussion under rubriken ”Varför blev Sverige en demokrati?”. Där anges visserligen revolutionshotet som bidragande orsak till demokratis genombrott men detta hot får inget konkret innehåll.¹¹³ 1917 års kravaller och omfattande demonstrationer finns inte med i brödtexten, dock i en ruta längs tidslinjen: ”Hungerdemonstrationer bryter ut över hela Sverige under våren 1917.”¹¹⁴ I sin helhet öppnar riksdagens magasin upp för tolkningen att liberaler och socialdemokrater gick en rak medelväg mellan höger och vänster mot det demokratiska målet, och att riksdagens båda kammare demokratiserade sig själva.

Sammanfattningsvis när det gäller de olika författarnas syn på tidpunkt och aktörskap för det demokratiska genombrottet kan konstateras en samsyn mellan Andræ, Gerdner och Edén. De viktar alla uppgörelsen i november som avgörande, en uppgörelse som kom till stånd på grund av det som åtminstone *upplevdes* som en revolutionär situation i Sverige vid denna tid. Även Ohlsson lägger stor vikt vid krisen i november men tycks ändå förlägga själva avgörandet till debatterna i de båda riksdagskammarna den 17 december 1918. Aktörskapet flyttas hos Ohlsson i högre utsträckning till ledande politiker, även om Ohlsson samtidigt lägger stor vikt vid kvinnors rösträttskamp. Andræ behandlar kvinnornas kamp i väldigt liten utsträckning, Gerdner och Edén knappast alls. Riksdagstrycket lägger entydigt avgörandet till riksdagsdebatterna den 17 december medan de inhemska utomparlamentariska rörelserna närmast är osynliga vid skildringen av 1918; novemberkrisen berörs inte med ett ord. Rönnbäck – med sin snävare avgränsning till framför allt LKPR:s historia – betonar kvinnornas utomparlamentariska kamp för rösträtt ända fram till dess förverkligande genom riksdagsbeslutet den 24 maj 1919. Det är också till denna tidpunkt Rönnbäck tycks förlägga själva genombrottet.

Avslutningsvis vad gäller detta kapitelns funktion i avhandlingen ska det visserligen ses som en orientering för läsaren, men det ska också ge en föreställning om vad en forskare som intresserar sig för det demokratiska genombrottet rimligtvis känner till

---

¹¹¹ Rönnbäck, s. 129.

¹¹² Rönnbäck, s. 136.

¹¹³ Eriksson, s. 16. Intressant är här formuleringen ”det rätta ’psykologiska läget’” som verkar ha sitt ursprung i följande mening i Edén: ”Det gällde att handla snabbt för att taga ledningen i det psykologiska ögonblicket.” s. 305.

¹¹⁴ Eriksson, s. 14.

och har med sig. Forskaren träder inte in som en tabula rasa. Förkunskaper går inte komma ifrån. De påverkar frågor och problemformuleringar.

Så vad betonar då skolans läroböcker i skilda tider? Går det att urskilja något mönster i deras skildringar av det demokratiska genombrottet? Vad har ändrats och varför? Och den kanske än mer intressanta frågan: Vad har *inte* ändrats? För att ta reda på det måste vi först se på lärobokens övergripande funktion som påverkare av medvetandet. Detta, bland annat, är föremålet för den gren inom historisk forskning vi kallar historiedidaktik.

Historiedidaktik

Historiedidaktik har definierats som det vetenskapliga studiet av människors möten med historia.¹¹⁵ Om vi med ”människors möten” menar att människornas historiemedvetande förändras eller fördjupas (i och med dessa möten) skulle man kunna se historiedidaktiken som studiet av människors historiemedvetande. Detta är emellertid problematiskt eftersom det är svårt att fastslå andra människors medvetande.¹¹⁶ Vad som däremot enklare kan studeras är *uttryck* för historiemedvetande, hur historien används i ett samhälle, det vill säga *historiekultur*. Läroböcker utgör en specifik del av en sådan historiekultur.

Begreppet *historiemedvetande* har tolkats och getts många olika betydelser. Jag ser historiemedvetandet instrumentellt, som en kunskap om dåtiden vilken ger oss en förståelse för nutiden och en orientering mot framtiden. Metaforiskt kan vi föreställa oss människans färd genom tiden som tog hon sig fram i roddbåt. Med ryggen mot färdriktningen kan människan inte se framåt men ändå orientera sig med hjälp av de landmärken hon varseblir med blicken riktad bakåt.

En mer specifik och vanligt förekommande tolkning är att se historiemedvetandet som en speciell funktion av begreppet historia vid sidan av *fakta* och *tolkning*.¹¹⁷ Men samtidigt är det få historiker som anser att fakta kan existera på egna villkor. Historiska fakta är visserligen ”beroende av den teoretiska grundvalen och den samhällsliga situationen och kan endast sökas och tolkas med hjälp av dessa kontexter”.¹¹⁸ För förståelse av fakta, som grundläggande begrepp (eller funktion), ställer Ulf Zander en positivistisk hållning mot en nietzscheansk, där enligt den förra ”historien liknas vid ett skafferi ur vilket kunskap hämtas” medan den senare hävdar att fakta endast får ”sin mening om ett samband upprättas till samtidens tid, rum och människor”.¹¹⁹ Men för

---

¹¹⁵ Christer Karlegård, ”Historiedidaktikens status i Sverige 1” i *Historiedidaktik i Norden*, (Bergen 1983), s. 44.

¹¹⁶ Se Niklas Ammert, *Det osamtidigas samtidighet, Historiemedvetande i svenska historieläroböcker under hundra år*, (Lund 2008), s. 15. Se även Karlsson, 2009b, s. 38. Se också Kerstin Berntsson *Spelar släkten någon roll? ”Den lilla historien” och elevers historiemedvetande*, (Lund 2012), s. 15–18 samt 39–40.

¹¹⁷ Zander, s. 39.

¹¹⁸ Zander, s. 39.

¹¹⁹ Zander, s. 40.

en historiker som Sven Sødning Jensen rækker inte detta. Vi måste också diskutera själva skapandet av det som för historiker utgör fakta, det vill säga själva källornas tillkomsthistoria.¹²⁰ Etablerandet av historiska fakta är inte enbart en fråga om arkivstudier, urval eller samband. Det är också en fråga om vad som blir fakta och vad som inte blir fakta. Det är till syvende och sist en paradigmatiske fråga, en fråga om makt. Denna insikt är sedan väsentlig i vår förståelse av begreppet tolkning. Ulf Zander skriver:

Tolkning försiggår på två sätt. Ett är att relatera nya historiska fakta till etablerad historisk kunskap. Nya empiriska data kan antingen stärka tolkningstraditionen eller utmana den och eventuellt utmynna i ett vetenskapligt paradigmskifte. I den bredare samhälleliga kontexten kan nya fakta som inte passar in i den etablerade bilden vara en allvarlig utmaning för legitimitetssökande politiska regimer och makthavare.¹²¹

Men när det gäller tolkning måste vi ju först diskutera, som jag nyss varit inne på, vad som överhuvudtaget blir föremål för denna tolkning. Det allra mesta i mänsklig verksamhet blir aldrig fakta, hamnar aldrig i några arkiv, och blir därför inte heller föremål för tolkning. Historievetenskap kan liknas vid ett pussel där de flesta bitarna saknas. Vi kan inte bara nöja oss med de bitar vi har. Vi måste resonera om hur de pusselbitar kan tänkas se ut som vi saknar.

När det gäller den tredje funktionen *historiemedvetande* är den beroende av hur vi tolkar begreppen fakta och tolkning. Den danske historiedidaktikern Bernard Eric Jensen betonar mänsklig verksamhet som en nödvändig funktion av historiemedvetandet.¹²² I Jensens definition ligger också föreställningen att varje människa har ett historiemedvetande. Utan ett historiemedvetande kan människan inte handla. Även jag utgår från att alla människor har ett historiemedvetande.

Ett omstritt begrepp i sammanhanget är *falskt historiemedvetande*, vilket har brukats närmast i betydelsen att människor bärare av ett sådant falskt medvetande blir oförmögna att tillvarata sitt egentliga intresse. Jag anser begreppet problematiskt eftersom det förutsätter att det skulle finnas något sådant som ett *sant* medvetande. Det är problematiskt att bedöma vad som är människors egentliga intresse. Men även om vi inte delar föreställningen om ett falskt historiemedvetande så måste vi ändå dela föreställningen om ett historiemedvetande i otillräcklig grad, åtminstone i vår egenskap av samhällsmedborgare. Ökade kunskaper, ökat medvetande är historieundervisningens övergripande mål. Det är också ett statligt mål vid sidan om skolväsendet. Som exempel kan myndigheten Forum för levande historia nämnas. Dess verksamhet uttrycks explicit som syftande att öka kunskapen och därmed

---

¹²⁰ Sødning Jensen, s. 83–84, s. 94 och 95–100.

¹²¹ Zander, s. 40.

¹²² Bernard Eric Jensen, *Historie – livsverden og fag*, (Köpenhamn 2003), s. 58–70.

medvetenheten om vissa historiska händelser och skeenden. Detta måste förutsätta att myndigheten identifierar det allmänna medvetandet om dessa historiska händelser och skeenden kanske inte som *falskt* men åtminstone som *otillräckligt*. I annat fall vore myndighetens verksamhet meningslös. Vilka historiska erfarenheter som det är önskvärt att det allmänna medvetandet innefattar är emellertid en fråga som historievetenskapen traditionellt undvikit att diskutera. Men Martin Wiklund menar att en nydaning är på gång:

Kanske befinner vi oss mitt i en epokgörande förändring av historiskt tänkande motsvarande den som enligt Koselleck skedde mellan 1730 och 1850? Det finns tecken som talar för det. Vid sidan av de senaste decenniernas intresse för historiebruk, minne och historiemedvetande som gjort att frågor om hur vi hanterar och använder historiska kunskaper hamnar i blickfånget, argumenteras det på ett historieteoretiskt plan för den historiska kunskapens ändamål och värdet av att använda och tillämpa historisk kunskap.¹²³

Själv anser jag inte en sådan förändring epokgörande. Samhällsvetenskapliga avhandlingar är visserligen deskriptiva, analytiska eller teoretiska till sin form men har också ändamål i enlighet med sina utgångspunkter och ämnesval. Att uttrycka sådana ändamål explicit vore i och för sig något nytt men knappast epokgörande. Vad jag i denna avhandling uttrycker som önskvärt när det gäller historiemedvetandet torde framgå av mitt val av ämne och min utgångspunkt i emancipatoriskt inriktad historiedidaktik.¹²⁴

År 2011 fick gymnasieskolan en ny läroplan som ersatte den gamla av år 2000. När det gäller formuleringen av historieundervisningens överordnade syfte har ingenting ändrats. Det ska vara att fördjupa elevernas historiemedvetande. Däremot har den implicita definitionen av begreppet historiemedvetande kommit att förändras något. År 2000 definierade läroplanen historiemedvetandet instrumentellt; det skulle "underlätta förståelsen av nutiden" för att därmed "skapa handlingsberedskap inför framtiden".¹²⁵ Ordet "handlingsberedskap" kan tolkas som att vi inte behöver handla just nu men att vi ska ligga i beredskap. Det skulle också kunna tolkas i förhållande till målgruppen omyndiga elever. I nuvarande läroplan har formuleringar om historiemedvetandets betydelse för mänskliga handlingar helt tagits bort. Det står visserligen att undervisningen ska ge de studerande möjlighet "att utveckla sin historiska bildning och förmåga att använda historia som en referensram för att förstå frågor som har betydelse

---

¹²³ Martin Wiklund, "Den historiska kunskapens praktiska ändamål", *Scandia* 79:2, 2013, s. 114.

¹²⁴ Enligt Klaus Bergmann består historiedidaktiken av tre delar. Den första – empirisk historiedidaktik – handlar om *vad* vi faktiskt lär av historien. Den andra – reflekterande historiedidaktik – handlar om vad vi *kan* lära av historien. Och den tredje – normativ historiedidaktik – handlar om vad vi *bör* lära av historien. (Långström, s. 48) Jag tolkar inte de tre delarna som varandra uteslutande kategorier.

¹²⁵ Skolverket, *Kursplan för historia, ämnets karaktär och syfte*, 2000.

för nuet och framtiden /.../”¹²⁶ Men att *använda för att förstå* är en annan sak än att *skapa handlingsberedskap*. Detta leder oss in på det med historiemedvetande närbesläktade begreppet historiebruk. Jag utgår här från att det ena inte kan existera utan det andra. Har man ett historiemedvetande, vilket ju alla har, så brukar man det, vilket ju alla gör. Frågan är hur, enligt vilka bevekelsegrunder, enligt vilket intresse.

Christer Karlegård anses vara den som introducerade historiedidaktiken i Sverige under början på 1980-talet. Han gjorde det på grundval av de kontakter han skapat i Storbritannien, Danmark och Västtyskland, nationer där den historiedidaktiska forskningen låg i framkant. Karlegård, som jag strax ska återkomma till, gick bort 2001 och därefter torde Klas-Göran Karlsson vara den mest inflytelserika historiedidaktikern i vårt land, kanske vid sidan av Peter Aronsson. Dock – ser man till mängden publikationer i ämnet – är Karlsson utan tvekan den mest produktive av de två. Karlsson har, förutom att utveckla den historiedidaktiska teorin, ägnat sig åt empiriska studier, till exempel av sovjetisk och rysk historiekultur. Detta har han framför allt gjort från en teoretisk utgångspunkt som inspirerats av den tyske historiedidaktikern Jörn Rüsen.

I syfte att analysera och jämföra olika historiekulturer delar Karlsson upp begreppet historiebruk i sju typer.¹²⁷ Historien kan brukas vetenskapligt, existentiellt, moraliskt, ideologiskt, politisk-pedagogiskt samt kommersiellt. Den kan också vara föremål för ”icke-bruk”.¹²⁸ Karlsson är inte omedveten om svagheten och problemet med en sådan kategorisering:

Typologin gör inga anspråk på fullständighet. Det är också uppenbart att flera av bruken i verkligheten kan överlappa varandra. De kan ofta utan problem existera bredvid varandra. I något fall är de dock varandra uteslutande.¹²⁹

Huruvida de olika historiebruken kan uppträda som icke-ideologiska diskuterar inte Karlsson, och ej heller huruvida ett vetenskapligt historiebruk fritt från samhällsliga intressen kan existera. Det gör däremot Peter Aronsson, om än försiktigt och aningen oprecist. I inledningen till sin bok *Historiebruk – att använda det förflutna* skriver han: ”På en lång rad områden som vanligen behandlas av olika discipliner iscensätts och återbrukas det förflutna för andra syften än det rena kunskapssökandet.”¹³⁰ Här vill jag

---

¹²⁶ Skolverket, *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskolan 2011*, s. 66.

¹²⁷ Se Klas-Göran Karlsson, *Historia som vapen. Historiebruk och Sovjetunionens upplösning 1985–1995*, (Stockholm 1999), s. 57.

¹²⁸ Karlsson, 2009b, s. 59. Se även Klas-Göran Karlsson ”Historia, historiedidaktik och historiekultur – teori och perspektiv” som ingår i antologin *Historien är närvarande* under redaktörskap av Klas-Göran Karlsson och Ulf Zander, (Lund 2014), s. 72. Där har dock antalet kategorier krympts till sex; ”kommersiellt historiebruk” finns inte längre med.

¹²⁹ Karlsson, 2009b, s. 58–63.

¹³⁰ Peter Aronsson, s. 7.

anmärka att det visserligen är möjligt att det finns något sådant som ”det rena kunskapssökandet”, men i så fall endast som föreställning hos den som söker. Däremot kan ju själva resultatet av ett sådant sökande knappast bli tillgång till ”den rena kunskapen”. Aronsson nyanserar sig dock omgående:

Kanske kan man sträcka sig så långt att det alltid finns något eller några syften utöver den rena kunskapsörsten och nyfikenheten som bestämmer angelägenhet, urval, perspektiv och meningssammanhang i det samtida bruket av det förflutna.¹³¹

Även Aronsson kategoriserar när det gäller historiebruk men Aronssons kategorier är endast fyra till antalet, och med det viktiga förbehållet som jag citerat här ovan. Historiebruket kan, enligt Aronsson, vara institutionellt, offentligt, kommersiellt eller privat. Aronsson garderar sig emellertid liksom Karlsson och säger sig inte ha någon ”ambition att vara heltäckande”.¹³² Dock skiljer sig Aronsson från Karlsson genom att göra fler och rimligare kopplingar till de politiska och ideologiska implikationer som bruket av historia alltid har:

Det framstår som tydligt att den offentliga historiekulturens berättelser om vad som räknas som historia och kulturarv, som privat eller offentligt, ingalunda är en oskyldig avspeglning av verkligheten, utan beskrivningar av hur verkligheten bör uppfattas, förklaras och legitimeras. /.../ Detta gäller inte bara i förfluten tid, när vi idag kan se hur den nationella institutionaliseringen av det förflutna samverkar med skapandet av nationell identitet, utan även i nutid då andra identitetsprojekt är aktuella och den flexibla kapitalismens logik snarare är en långt gången individualisering av identitetsprojekten. Konstruktivism och postmodern kulturteori är ofta helt kongenial med samhällsutvecklingen även när den uppfattar sig som samhällskritisk.¹³³

Här finns emellertid en liten invändning att göra: Aronsson ställer en nutida ”långt gången individualisering av identitetsprojekten” mot en förgångna kollektiv identitet baserad på nationen. Men, menar jag, den långt gångna individualiseringen står ju i motsättning till kollektivism över huvud taget och därmed har den en än vassare politisk udd. Detta kunde ha utvecklats.

Man kan för att tydliggöra tysk (fram till murens fall västtysk) historiedidaktisk tradition identifiera två riktningar inom denna, dels den riktning som formulerar historieundervisningens mål som identitetsskapande, ett identitetsskapande som ska hjälpa individen att orientera sig i samhället, dels den riktning som formulerar historieundervisningens mål som emancipation, det vill säga som befrielse från en historiefatalistisk hållning. Tysk historieundervisning kritiserades enligt denna

---

¹³¹ Peter Aronsson, s. 7.

¹³² Peter Aronsson, s. 275.

¹³³ Peter Aronsson, s. 275–276 (kursiveringen är Aronssons).

sistnämnda riktning för att vara positivistisk och för att i otillräcklig grad visa att det faktiskt är människor i sociala rörelser som skapar sin egen historia. Med få undantag kan svensk historiedidaktik i dagsläget ses som en avläggare till den tyska traditionen men bara till hälften, nämligen den hälften som ser historieundervisningens mål som identitetsskapande och som har sin främsta företrädare i Jörn Rüsen.¹³⁴

Klas-Göran Karlsson skriver visserligen i avslutningen av sin skildring av de två olika inriktningarna:

Tillfogas bör att identitetsbildning och emancipation knappast behöver ses som varandra uteslutande, åtminstone inte en bit in på det tjugoförsta århundradet, när emancipation inte lika naturligt som på 1970-talet är synonymt med en kollektiv politisk handling avsedd att förändra den bestående samhällsordningen och nå en av alla uppfattad utopi. Sørdring Jensen var ett barn av sin tid när han fastslog: ”Historia är människors försök att ändra samhällsutvecklingen genom utvecklandet av historisk-utopisk materialism och genom kollektiv handling.” Det är förvisso ännu möjligt men långt ifrån nödvändigt att ge emancipation en så vänsterradikal uttolkning. Kanske kan begreppen identitet och emancipation till och med betraktas som komplementära, om man förenklat ser forandet av en identitet som en kontinuerlig process av bearbetning av historiska erfarenheter i syfte att tillvinna sig själv eller den egna gruppen en stabil egenart i en större social och historisk kontext.¹³⁵

Det är dock inte den politiskt utopiska målsättningen som är kärnan i den historiedidaktiska riktning som jag här benämner emancipation. ”Den emancipatoriska hållningen fick sitt tydligaste uttryck i Anette Kuhns *Einführung in die Didaktik der Geschichte* från 1974”, skriver Karlsson. Men om man läser detta till svenska icke översatta verk finner man inte någon beskrivning av det socialistiska utopiska samhället vars tillblivelse det är historieundervisningens uppgift att underlätta. Tvärtom: just på grund av sin avsaknad av socialistisk utopi blir Kuhn kritiserad av Sørdring Jensen.¹³⁶ (Jag återkommer till Sørdring Jensens kritik av Kuhn i mitt kapitel ”Teori och metod”.) Det som Kuhn däremot uttrycker som önskvärt är ökat folkligt deltagande i politiken, en fördjupning av demokratin.¹³⁷ Innehållet i Kuhns begrepp emancipation har ett klart maktperspektiv och också ett klart konfliktperspektiv till skillnad från Karlssons förslag till syntes som tycks se emancipationen inte som ett mål men som en etapp mot det identitetsinriktade målet att ”tillvinna sig själv eller den egna gruppen en stabil egenart”.

---

¹³⁴ Se exempelvis Jörn Rüsen, ”Nationalsocialismens historisering”, *Berättande och förnuft, historieteoretiska texter*, (Göteborg 2004), s. 231–236. Rüsen diskuterar där ”tysk identitet” i förhållande till förintelsen.

¹³⁵ Karlsson, 2009b, s. 33–34.

¹³⁶ Se Sørdring Jensen, s. 156.

¹³⁷ Anette Kuhn, *Einführung in die Didaktik der Geschichte*, (München 1974), s. 71.

En annan emancipatoriskt inspirerad historiedidaktiker med klart maktperspektiv men utan tillstymmelse till socialistisk målsättning är nyss nämnde Christer Karlegård. Karlegård, som Karlsson inte refererar till i detta sammanhang, ser till skillnad från Karlsson inte identitetsskapandet som ett mål i sig utan som en grund för just emancipationen:

När historiemöten har hjälpt oss att upptäcka vår identitet, förädlat våra personligheter, när vi lärt känna traditioner, förstå nuet, när vi har en meningsfull fritid och smälter väl in i våra yrken, är det dags för politisk frigörelse. Historien kan uppöva ens politiska skicklighet, öka viljan och inspirationen att väl handskas med sitt liv. Historien kan emancipera.¹³⁸

Karlegård menar vidare, precis som Kuhn, att historieundervisningen bör inspirera till politisk kamp mot social orättvisa:

När vi har fixerat onödiga orättvisor, som inskränker våra möjligheter att bemästra olika livssituationer, är det dags att finna de goda och upprörande historiska förklaringarna (och de inspirerande exemplena). Hur finner vi handlingsbefrämjande förklaringar?

Hur stor färdighet historiska exempel ger vet jag inte. Vi kan alltså ryckas med av Engelbrekts exempel men har väl inte mycket att lära av hans metoder. Givetvis finns situationer som liknar vår tid ganska mycket och det är möjligt att sådana kan ge direkt matnyttiga tips. Dessa situationer blir troligen lättare att finna i den nyaste historien. Ofria ungdomar idag har t ex nog mera att lära av unga svenska arbetares fackliga och politiska kamp kring det senaste sekelskiftet än av Graccherna i Rom (som allmän inspirationskälla till politisk kamp kan de två perioderna givetvis vara likvärdiga).¹³⁹

Inom den identitetsinriktade historiedidaktiken finns en föreställning om historieintressets utveckling sedan andra världskrigets slut. I årtiondena efter kriget med ökad levnadsstandard för de breda folklagren och en framgångsrik kompromiss mellan arbetstagare och arbetsgivare sägs intresset för historia ha avklingat. Men med murens fall har detta modernistiska ointresse förbytt i ett återuppväckt intresse för historia. Detta har inte bara med det sovjetiska imperiets upplösning att göra; det handlar också om det som i denna föreställning brukar benämnas krisen för välfärdsstaten. Denna 1990-talets kris faller under Rüsens allmänna begrepp grundvalskris, det vill säga föreställningen att vissa tidsperioder med snabb och omfattande samhällsomvandling

---

¹³⁸ Christer Karlegård, *Varför historia? Några didaktiska frågor*, (Lund 1983), s. 38.

¹³⁹ Karlegård, 1983, s. 39–40. Jämför när det gäller Karlegårds formulering ”onödiga orättvisor” med Sødring Jensens kritik av Anette Kuhns formulering av ”magtforhold, som er blevet overflødige”, Sødring Jensen s. 156–157. Jag återkommer till denna kritik i kapitlet ”Teori och metod”.

föder ett ökat behov och intresse av historia.¹⁴⁰ Som stöd för denna föreställning hänvisar Klas-Göran Karlsson till debatter på 1990-talet som handlade om välfärdsstatens avigsidor; om tvångssterilisering av psykiskt handikappade fram till 1970-talet, om svensk eftergiftspolitik gentemot Nazityskland, om säkerhetspolisens förföljelse av oliktankande etcetera. Karlsson skriver:

Krisen för folkhem och välfärdsstat ledde dels till ökat intresse för frågor om var någonstans det gick fel och vem, vilka eller vad som låg bakom och bar skulden till detta, dels att kritiska, tidigare nedtonade eller okända aspekter av det svenska folkhems- och välfärdsbygget fördes fram i dagsljuset i historisk-moraliska ordalag.¹⁴¹

Jag kan hålla med om detta men saknar en fullföljning av resonemanget. Karlsson skriver om ”nedtonade eller okända aspekter av det svenska folkhems- och välfärdsbygget”. När det gäller de tre exemplen ovan – det vill säga tvångssteriliseringen, eftergiftspolitiken under andra världskriget samt säkerhetspolisens förföljelse av oliktankande – var ju ingenting av detta något som var okänt när Berlinmuren föll. Det var redan avslöjat, men det är först under den ekonomiska krisen på 1990-talet som företeelserna blir föremål för en bredare debatt. Om dessa välfärdsstatens avigsidor inte var okända så måste de fram till 1990-talet, för att låna Karlssons språkbruk, ha varit ”nedtonade”. Frågan är: Nedtonade av vem? Frågan är också: Vem i ett samhälle har makten att nedtona? Karlsson skriver att frågorna ”fördes fram i dagsljuset i historisk-moraliska ordalag”. Det är en helt korrekt beskrivning av formen men dock inte av innehållet ty innehållet blev – trots andra avsikter – en del av en ideologisk offensiv mot välfärdsstaten överhuvudtaget, där tvångssteriliseringen sågs som den yttersta konsekvensen av social ingenjörskonst och där eftergiftspolitiken mot Nazityskland visade svensk neutralitetspolitik som hycklande. Mottagandet av Yvonne Hirdmans bok *Att lägga livet till rätta – studier i svensk folkhemspolitik* exemplifierar denna skillnad mellan syfte och verkan. Hirdman kritiserar i sin bok den sociala ingenjörskonsten som hon *idémässigt* förknippar med socialdemokratin och som hon menar innebar ett förakt för de svaga och utsatta i samhället. Men i senare kommentarer har Hirdman beklagat den verkan hennes bok fick, exempelvis i en intervju av Henrik Höjer i tidskriften *Forskning & Framsteg*:

---

¹⁴⁰ Se Jörn Rüsen, *Berättande och förnuft, historieteoretiska texter*, (Göteborg 2004), s. 33–34 där Rüsen i artikeln ”Postmodern historieteori”, ursprungligen publicerad 1991, skriver: ”Om de aktuella erfarenheterna av tidsförändringar inte längre låter sig infogas i det historiska tänkandets etablerade tolkningsmönster, behöver dess grundvalar revideras./.../Alla tecken tyder på att historia för närvarande gör en sådan gränserfarenhet och som reaktion har satt sig i rörelse för att överskrida en gräns. Dagens skavande erfarenheter av moderniseringsprocessens strukturellt betingade och oavsedda bieffekter och kostnader leder till en desorientering innanför det moderna historiska tänkandets horisont”. Se Karlsson, 2009b, s. 34–39 under den träffande underrubriken ”Historiens återkomst”. Se även Niklas Ammerts, *Det osamtidas samtidighet*, s. 10.

¹⁴¹ Karlsson, 2009b, s. 35.

Henrik Höjer: – Hur då? Har boken blivit sjanghjad av nyliberaler som vill kritisera socialdemokratien? Yvonne Hirdman: – Javisst, Carl Bildt tryckte den till sitt bröst – vilket öde! Och jag som i min enfald trodde att mitt perspektiv – för ett sådant har man ofrånkomligen som samhällsforskare – var ett vänsterperspektiv.¹⁴²

Denna ideologiska offensiv innebar också att socialdemokratiens ikoner omvärderades. Gunnar och Alva Myrdal fick klä skott för den sociala ingenjörskonsten utan att någon ledande socialdemokrat kom till deras försvar.¹⁴³ Östen Undén sadades i sitt utövande av svensk neutralitet ha varit undfallen för Sovjetunionen.¹⁴⁴ Jag återkommer något till denna omvärdering av historien under 1990-talet i kapitlet ”Från murens fall till lex Laval”.

Låt oss så åter rikta blicken mot läroplanen. Där påbjuder ämnesplanen för historia att eleverna ska utveckla ”en förmåga att bedöma tillförlitlighet och värde hos olika texter, bilder, medier och andra källor” och att historia kan ”studeras utifrån olika perspektiv”¹⁴⁵. Men ämnesplanen hävdar *också*, som jag redan nämnt, ett slags opreciserat ideologiskt historiebruk¹⁴⁶ i det den föreskriver att undervisningen ska utveckla elevernas ”historiska bildning och förmåga att använda historia som en referensram för att förstå frågor som har betydelse för nuet och framtiden /.../”. Men vilka frågor är det då som har störst betydelse för nuet och framtiden? Eller för att formulera frågan annorlunda: Vilka värderingar är det vi ska förmedla? Har de värderingarna, om man ser till läroböckerna och oavsett om man ser till samtida läroplaner, varit de samma över tiden eller har de skiftat? Om de har skiftat är det viktigt, särskilt för oss verksamma i skolan, att se dessa skiften.¹⁴⁷ Det är viktigt eftersom det utgör förutsättningen för att kunna ”bedöma tillförlitlighet och värde hos olika

---

¹⁴² Henrik Höjer ”Den röde professorn” intervju med Yvonne Hirdman i *Forskning & Framsteg* nr 5 (2010). Se även Jenny Andersson och Kjell Östberg, *Sveriges historia 1965–2012*, (Stockholm 2013), s. 380–381. Se också Zander s. 408–410.

¹⁴³ Jämför Zander, s. 409–410.

¹⁴⁴ Se till exempel Krister Wahlbäck ”Erlander misstrodde Östen Undén”, *Dagens Nyheter* 20011028. I den sammanfattande ingressen kan följande läsas: ”Förhållandet mellan statsminister Tage Erlander och hans utrikesminister under sexton år, Östen Undén, har alltid beskrivits som harmoniskt. Men i verkligheten var Erlander mycket kritisk till Undéns hållning i en rad laddade tvistefrågor exempelvis i FN. /.../ Tage Erlander var rädd för att Sverige skulle isoleras från västmakterna genom Östen Undéns onödiga markeringar i ’neutralistisk’ riktning.” Se Johansson om uppgörelsen inom socialdemokratien under den extra kongressen 1996: ”De stora frågor som skulle diskuteras hade en moralisk underton och handlade om det goda eller framgångsrika i det tidigare samhällsbygget. /.../ Debatten kom att handla om huruvida Folkhemmet fortfarande hade aktualitet som politisk vision för människorna i Sverige.” s. 40.

¹⁴⁵ Skolverket, *Kursplan för historia, ämnets karaktär och syfte*, (2000).

¹⁴⁶ Uttrycket ”ideologiskt historiebruk” är alltså i mina ögon en tautologi men jag använder det här för tydlighetens skull.

¹⁴⁷ Klas-Göran Karlsson uttrycker det kort och kärnfullt: ”Historiedidaktikers undersökningsobjekt är historiekulturer och deras förändringar.” Karlsson, 2009b, s. 38.

texter, bilder, medier och andra källor” varav läroböckerna utgör en kategori. Det är viktigt eftersom det ökar vår förmåga att se på historien ”utifrån olika perspektiv”. Det är kort sagt viktigt eftersom det hjälper oss att uppfylla läroplanens mål.

Forskningsfront

Svensk läroboksforskning är ett ungt forskningsfält. I Tyskland har denna form av forskning varit institutionaliserad sedan 1950-talet, i Frankrike och USA sedan 1980-talet. En föregångare i svensk akademisk läroboksforskning är Göran Andolf som 1972 publicerade boken *Historien på gymnasiet: Undervisning och läroböcker 1820–1965*. Andolf har begränsat sitt urval till gymnasieläroböcker i allmän historia 1820–1965 och därför överlappar det endast i ringa mån denna avhandlings urval. Jag analyserar främst läroböcker i svensk eller nordisk historia, och före andra världskriget framför allt böcker för folkskolan.

Andolf undersöker inte enbart behandlingen av stoffet utan också sättet att strukturera historien, disposition och urval. För att analysera urvalet undersöks även statens riktlinjer och bestämmelser samt den debatt som lett fram till dessa bestämmelser vad gäller skolböcker. Andolf jämför också specifika skildringar av till exempel franska revolutionen med forskning på området. Dessutom drar han paralleller mellan skolans undervisning och den ”historiesyn och samhällsuppfattning som rådde i tongivande kretsar”.¹⁴⁸

Andolf ger i inledningen av sin bok erkänsla åt Herbert Tingsten och Göran Palm som han ser som icke-akademiska föregångare i ämnet.¹⁴⁹ Men till skillnad från dem menar Andolf att hans metod är systematisk och att han uppnår en högre grad av objektivitet genom ”kvantitativ innehållsanalys”. Här vill jag anmärka att en kvantitativ metod visserligen kan vara tillämplig vid analys av en avgränsad empiri, men att samma metod blir vansklig när det gäller analysen av läroboksskildringar om till exempel franska revolutionen genom att, så som Andolf gör, jämföra med forskning på området.¹⁵⁰ En sådan analys förutsätter ett subjektivt urval när det gäller jämförelseobjektet, det vill säga forskningen. Metoden blir också vansklig när paralleller mellan läroboksskildringar och rådande ”historiesyn och samhällsuppfattning” görs. När Andolf i sin bok gör sådana analyser överger han, delvis åtminstone, en kvantitativ metod. Jag kommer i mitt fortsatta referat koncentrera mig på Andolfs historiografiska framställning av historieundervisningen från tidigt 1800-tal fram till mitten av 1960-talet.

---

¹⁴⁸ Göran Andolf, *Historien på gymnasiet: Undervisning och läroböcker 1820–1965*, (Malmö 1972), s. 1.

¹⁴⁹ Herbert Tingsten, *Gud och fosterlandet: Studier i hundra års skolpropaganda*, (Stockholm 1969), Göran Palm, *Indoktrineringen i Sverige*, (Stockholm 1968).

¹⁵⁰ Se Andolf, s. 228.

Andolf menar visserligen att ”konklusiva svar på frågan hurudant förhållandet mellan samhället och historieundervisningen varit /.../ knappast [är] möjligt, men samband kan antydast och vissa paralleller påvisas”.¹⁵¹ De samband och paralleller som trots detta förbehåll kan urskiljas ser Andolf i den sociala utvecklingen. Under förra hälften av 1800-talet utgjorde de intellektuella i Sverige en liten homogen elit vilket skolväsendet med sin inriktning på teologiska och klassiska studier avspeglade. Den nya medelklassens krav på ett mera allmännyttigt innehåll i undervisningen medförde dock så småningom förändringar. Detta tog sig bland annat uttryck i införandet av en real läroverkslinje vid sidan av den klassiska på 1850-talet. I historieämnet betonades staten och dess utveckling som ett sammanhangsskapande moment. En offentlig diskussion om undervisningsmetoder och pedagogik tog nu också sin början, liksom en statlig granskning av läroböckerna genom tillsättandet av särskilda kommissioner. Antiken dominerade inte längre historieundervisningen; fokus hade flyttats till nya tiden. Under påverkan av den framväxande industrialismen minskade utrymmet för de klassiska språken i undervisningen medan utrymmet för realämnena ökade. En fristående läroverksutbildning utan latin infördes 1905 genom grundandet av realskolan, och de klassiska studierna betraktades hädanefter som ett fackstudium bland andra. Historieundervisningen präglades av statsidealism, och läroböckerna skrevs av framstående historiker.

Under 1900-talets första årtionden fördubblades antalet studenter och realarna gick om latinarna i antal. I den allmänna skoldebatten framfördes krav på att historieämnets syfte skulle vara att underlätta orientering i det moderna samhället; ämnet historia döptes i början av 1930-talet om till *historia och samhällslära*, ett namnskick som skulle bestå till 1960 då samhällskunskapen bröts ut som enskilt ämne. En kritik mot vad som uppfattades som nationalism och högeragitation i historieundervisningen lyftes på 1930-talet fram och fick så småningom gehör. Statsvetaren Jörgen Westerståhl menade enligt Andolf att läroverket ska ”uppfostrat till demokrati, viktet borde ske genom att intagningen vidgas, genom att arbetsmetoderna demokratiseras samt genom att undervisningen ingående behandlar demokratins framväxt”.¹⁵²

Andolf refererar sedan Erik Brännman som 1953 ger sin förklaring till de nya undervisningsmålen: ”Förr skulle historieundervisningen ge lydiga och trogna undersåtar, samt motivera och underbygga det bestående samhället” medan nu i enlighet med ”vänsterns” intentioner undervisningen ska ”förklara det nuvarande samhället, ge bakgrund till välfärdspolitiken och den demokratiska utvecklingen”. Brännman konstaterade enligt Andolf att det ”konservativa monopolet nu är brutet”.¹⁵³ På 1950-talet hade statsbegreppet förlorat sin betydelse som norm för stoffurvalet i läroböckerna. Historieundervisningen skulle nu fostra eleverna till en demokratisk

---

¹⁵¹ Andolf, s. 283. I det följande refereras sidorna 283–294.

¹⁵² Andolf, s. 19.

¹⁵³ Andolf, s. 20.

inställning samt göra dem immuna mot propaganda. Andolf menar att ämnet fortfarande (kring 1970) hör "till de viktiga" men "tenderar mer och mer att bli orientering i det samtida samhällets företeelser, och mister alltmer det som är det utmärkande för historien som ämne, hänsynen till tidsfaktorn".¹⁵⁴ Det opersonliga mera "vetenskapliga" sättet att framställa historien har enligt Andolf gjort läroböckerna "allt mindre engagerande"; historieundervisningen har "allt mer blivit ett samhälles självporträtt, och allt mindre kommit att uttrycka en enskild individs ställningstagande till mänsklighetens stora problem och personliga tolkning av dess erfarenheter".¹⁵⁵

Göran Andolf kan med sin bok från 1972 ses som en föregångare när det gäller akademisk läroboksforskning i Sverige, och det är anmärkningsvärt hur mycket Andolf föregriper av det Sven Sødtring Jensen ska komma att presentera i boken *Historieundervisningsteori* sex år senare. Jag återkommer snart till Sødtring Jensen men först ytterligare en presentation av en bok, som till skillnad från Andolf och Sødtring Jensen inte endast analyserar historieundervisningen och dess läroböcker utan först och främst själva läroboken som genre.

I Sverige institutionaliserades läroboksforskningen 1988 genom grundandet av Institutet för pedagogisk textforskning med säte på Högskolan i Sundsvall/Härnösand. År 1995 lades dock institutet ned.¹⁵⁶ En av de böcker – *Lärobokskunskap* (1988) av Staffan Selander – institutet hann med att producera handlar om läroboken som genre. Enligt Selander är själva lärobokens grundidé att "reproducera befintlig kunskap, inte skapa ny kunskap".¹⁵⁷ Texten karakteriseras av att "*kunskap och moral är sammanvävt* på ett sätt som har officiell sanktion men som oftast inte är uppenbart i texten utan ligger fördolt i den".¹⁵⁸ Frågan är då för Selander vad som bestämmer vilken kunskap och moral som väljs ut. Visserligen har läroplanerna, läroboksförfattarna och förlagen stor betydelse men det är, enligt Selander, "mer fruktbart att betrakta både läroplan och lärobok som samtida uttryck för i tiden gängse värderingar av kunskap och moral".¹⁵⁹ Vilka de värderingar, den kunskap och den moral är, som läroböckerna ger uttryck för, är i sin tur, enligt Selander, avhängigt bland annat "kulturella mönster och traditioner som har upprätthållits av olika samhällsklasser och samhällsskikt" och "styrkeförhållanden mellan dessa återspeglas i de kulturella traditioner som återskapas inom skolsystemet".¹⁶⁰

---

¹⁵⁴ Andolf, s. 291.

¹⁵⁵ Andolf, s. 294.

¹⁵⁶ Långström, s. 24.

¹⁵⁷ Selander, s. 17.

¹⁵⁸ Selander, s. 17.

¹⁵⁹ Selander, s. 19.

¹⁶⁰ Selander, s. 51. Längre fram i boken ger Selander ett konkret exempel på hur samhällsförändringar påverkar historiesynen i läroböcker: "Den ryska revolutionen, däremot [i jämförelse med den franska HSJ] behandlas länge mycket styvsint, och bilder återger personer. Även om den ryska revolutionen

Selander skriver vidare om hur läroboken utvecklats över tid och han tar just historieläroboken som exempel. Medan de läroboksförfattare som träder fram runt sekelskiftet 1900 ofta var forskare i grunden formeras efter andra världskriget ”en kader av läroboksförfattare” utan ”aktivt förhållande” till forskningsfronten.¹⁶¹ Könsfördelningen bland författarna är en aspekt som Selander däremot inte diskuterar.

Efterkrigstiden innebär också, enligt Selander, en ökad stoffträngsel i böckerna: ”Den nya ’nya tiden’ får ett allt större utrymme, varför avsnitt som berör den tidigare historien kommer att kortas ner.”¹⁶² Detta hänger, menar Selander, samman med framväxten av välfärdsstaten då en mera pluralistisk och öppen hållning till ämneskunskap etableras. Denna nya hållning gör att – från 1970-talet – begreppet lärobok börjar ersättas av begreppet läromedel.¹⁶³ Det som däremot tycks vara gemensamt och tidlöst, vad gäller de läroböcker i historia vilka Selander undersökt, är idealismen: ”religiösa motsättningar och politiska motiv dominerar framför ekonomiska”, och ”personliga motiv dominerar framför en beskrivning eller analys av mer komplicerade, kollektiva beslutsprocesser”.¹⁶⁴ Historien hängs upp på ”några viktigare gestalter”, detta på bekostnad av mer djuplodande analyser. Selander anser att detta framför allt är en följd av utrymmesbrist, ”mångfalden av det som ska behandlas”. Dessutom identifierar Selander en kontinuitet i det författarna ”bygger sin egen framställning efter redan existerande böcker”.¹⁶⁵

En mera specifik koppling av den materiella klasskampen till den ideologiska kampen i skola och läromedel gör den tidigare nämnde historiedidaktikern Sven Sørdring Jensen i sin bok *Historieundervisningsteori* (1978). Han karakteriserar en stor del av historieundervisningen i Västeuropa efter andra världskriget som värderande under ett sken av objektivitet. Undervisningen är, menar Sørdring Jensen med utgångspunkt i Wolfgang Klafkis begreppsapparat, *objektivistisk*. Objektivistisk undervisning kännetecknas av föreställningen att det historiska stoffet kan överföras värderingsfritt och neutralt till eleverna. Undervisningen framställer sig som antiteoretiskt självklar, diskuterar inte urval av fakta samt förlägger klassmotsättningar

---

var dramatisk (stormningen av Vinterpalatset: de uppenbara orättvisorna etc) så kunde den ryska revolutionen under 1950-talet inte ses som en mönsterrevolution. Det var en socialistisk revolution, inte en borgerlig. Och Sovjetunionen blev en diktatur, inte en demokrati. Och det är svårt att tänka sig att det skulle ha kunnat vara annorlunda, mot bakgrund av 50-talets ’kalla krig’ och upprättandet av ’järnridån’. Annorlunda är det med läroböckerna från 1970-talet och framåt. Den ryska revolutionen börjar behandlas med betydligt större omfattning och djup.” (s. 112–113).

¹⁶¹ Selander s. 65.

¹⁶² Selander s. 61.

¹⁶³ Selander s. 63. Se de historiedidaktiska implikationer detta har enligt Sørdring Jensen s. 133–138 och 143–148. Jag återkommer till detta.

¹⁶⁴ Selander s. 80.

¹⁶⁵ Selander s. 81.

till förgången tid.¹⁶⁶ Denna den objektivistiska undervisningen ersatte en undervisning som Sødring Jensen benämner *klassisk*. Runt sekelskiftet 1900 formulerade de danska statsmakterna historieundervisningens mål.¹⁶⁷ Det som förordades var en nationalistisk historieundervisning i form av berättelser med klara motsättningar mellan gott och ont. En sådan undervisning, menar Sødring Jensen, hade inga kognitiva mål; historien var helt enkelt berättelsen om folket och fäderneslandet. Den materiella grunden för denna typ av undervisning finner Sødring Jensen i 1800-talets kapitalistiska strukturomvandling stimulerad av den internationella konkurrensen: ”Den nationale kamp og det nye fremskridt kunne forbindes til sider af samme sag.”¹⁶⁸ Folket uppfordrades inte bara till kamp mot yttre fiender utan också ”til deltagelse i de nye klassers videre økonomiske og politiske fremskridt.”¹⁶⁹ Med ”de nye klasser” avser Sødring Jensen här självägande bönder och borgerskap men inte arbetarklassen. Arbetarrörelse, kulturradikaler och demokratiförespråkare uppfattades övervägande som hot mot nationens sammanhållning.¹⁷⁰

Inom dansk akademi vann den källkritiska historieforskningen isteg från 1890-talet och framåt, men detta fick inga större konsekvenser för den etablerade nationella och liberala synen på historien vid denna tid. Det var först på 1930-talet som den klassiska historiesynen utmanades på allvar. Historieundervisningen i den danska skolan sades enligt kritikerna vara nationalistisk, konservativ och militaristisk, och detta förklarades med att läroboksförfattarna inte tagit tillräckligt stort intryck av den senaste forskningen.¹⁷¹ Grunden för denna kritik ser Sødring Jensen som social; den klassiska historiesynen hade från början lyfts upp av progressiva befolkningsgrupper på 1800-talet – de självägande bönderna och städernas borgerskap – men så småningom blev dessa klasser i sin motsättning till den framväxande arbetarrörelsen själva försvarare av det bestående.¹⁷² Det är dock inte som klasskamp denna motsättning uttrycks i 1930-talets danska undervisningsdebatt utan som en motsättning mellan ”videnskab på den ene side og folkelighed og pædagogik på den anden”.¹⁷³ Och så uttrycks motsättningen, enligt Sødring Jensen, ”frem til i dag” (1978); det vetenskapliga genombrottet (i undervisningen) har fått skulden för historieämnets ”afpopularisering og

---

¹⁶⁶ Sødring Jensen, s. 23–43.

¹⁶⁷ *Love og Ekspeditioner vedkommende Kirke- og Skolevæsen*, (Köpenhamn 1901), s. 329. Citatet återgivet i Sødring Jensen, s. 68.

¹⁶⁸ Sødring Jensen, s. 71.

¹⁶⁹ Sødring Jensen, s. 72.

¹⁷⁰ Sødring Jensen, s. 77.

¹⁷¹ Sødring Jensen, s. 74.

¹⁷² Sødring Jensen, s. 75.

¹⁷³ Sødring Jensen, s. 75.

undervisningens krisetendenser”.¹⁷⁴ Den objektivistiska historieundervisning som ersatte den klassiska kom dock bara att medföra en ytlig förändring utan att påverka den grundläggande ideologin: ”Heltene og skurkene blev til facts, dramaet til sagprosa og det levende ord til information.”¹⁷⁵

I opposition till den objektivistiska historieundervisningen växte i början på 1960-talet den *formalistiska* (på danska *formale*) historieundervisningsteorin fram.¹⁷⁶ I Danmark skedde det under slagordet ”den nye historieundervisningen”.¹⁷⁷ Bakgrunden till striden ser Sødning Jensen i en rad faktorer: kalla krigets upplösning, strukturomvandlingen som innebar kapitalets och industrins koncentration och expansion på jordbrukets och hantverkets bekostnad, vidare närmandet till Västtyskland, samt även tredje världens växande geopolitiska betydelse och en med denna sammanhängande vänstervåg.¹⁷⁸ Den formalistiska historieundervisningens företrädare menade att målet skulle vara att göra eleverna ”i stand til at skille sandt fra falsk, ikke blot i fortiden, men også i nutiden”.¹⁷⁹ Målet var framför allt att göra eleverna immuna mot ”propaganda”.¹⁸⁰ Där den objektivistiska undervisningen såg nationell sammanhållning och fasthållande vid gamla dygder som sin grund menade formalisterna att de levde upp till det moderna samhällets krav. Och innehållet i begreppet historia uttrycktes enkelt som ”det, historikerne gør”.¹⁸¹ Detta innebar ett antagande av *källkritiken* som historievetenskapens grundläggande metod, något som enligt Sødning Jensen är långt ifrån okontroversiellt:

/.../ på samme måde, som den objektivistiske historieundervisning opfatter stoffet som uproblematisk, så opfatter de formale teorier metoden som uproblematisk – helt på tværs af den voldsomme debat, der har udviklet sig herom blandt fagteoretikere. En objektivering af stoffet modsvares således af en fastfrysning af metoden. Ligesom en

---

¹⁷⁴ Sødning Jensen, s. 76.

¹⁷⁵ Sødning Jensen, s. 78.

¹⁷⁶ Sødning Jensen delar upp denna den formalistiska undervisningsteorin i den *funktionale* respektive den *metodiske* (se s. 103) efter dess mål att å ena sidan uppöva *funktionen* kritiskt tänkande och å andra sidan dess *metod* att göra detta, främst genom övningar i källkritik. Jag kommer i min genomgång inte referera denna distinktion utan diskuterar de båda under den gemensamma beteckningen *formalistisk undervisningsteori*.

¹⁷⁷ Sødning Jensen, s. 92.

¹⁷⁸ Sødning Jensen, s. 100.

¹⁷⁹ Vagn Oluf Nielsen, ”Kritisk tænkning og anvendelse af kildemateriale i historieundervisningen”, *Historie & Undervisning* nr 2, maj (1970) s. 145 och 142. Citaten återgivna i Sødning Jensen, s. 92 med följande anmärkning i inledningen till noten: ”Detta og de følgende amerikanske citater er hentet fra...”

¹⁸⁰ Sødning Jensen, s. 93–94.

¹⁸¹ Clegg och Schomburg, ”The Dilemma of History in the Elementary School: Product or Process?”, ingår i *Social Education*, vol. XXXII, nr 5, maj (1968) s. 456. Här citerade av Sødning Jensen, s. 80.

objektivistisk undervisning vanskeligt kan inkorporere nyt stof, kan de formale teorier vanskeligt lade "nye" metoder – dvs. andre funktioner end kildekritikken – optage i sin praksis.¹⁸²

Sødring Jensen identificerar även andra likheter mellan den objektivistiska och den formalistiska historieundervisningen. Liksom den objektivistiska inte reflekterar över varifrån innehållet i undervisningen stammar – hur stoffet valts ut och i vilket intresse – så reflekterar inte heller den formalistiska över sitt innehåll. Den formalistiska undervisningsteorin bygger enligt Sødring Jensen på den *positivistiska* historieteorin (mest känd under det slagord som tillskrivits dess upphovsman Leopold von Ranke – *wie es eigentlich gewesen* – vilket kan tolkas som att historikerna ska undvika det normativa till förmån för det deskriptiva).¹⁸³ Den formalistiska teorin bär därför med sig samma problem som denna den positivistiska. Det centrala problemet som positivismen underlåter att diskutera är enligt Sødring Jensen själva *problemformuleringen* – vad är värt att historievetenskapligt undersöka – eftersom denna problemformulering inte kan värderas enbart utifrån ett givet källmaterial.¹⁸⁴ På ett historieteoretiskt plan lider alltså, enligt Sødring Jensen, både positivism och formalism av ett frånvarande kvalitetskriterium vad gäller historievetenskapens/historieundervisningens objekt.¹⁸⁵ Den formalistiska historieundervisningens praktik – det vill säga övningar i källkritik – resulterar dessutom i en *fragmentisering*, något som kommit att känneteckna nutida historieforskning i stort; professionella historiker ägnar sig åt små avgränsade forskningsområden i en verksamhet som inte kräver överblick och som därför inte heller resulterar i några synteser.¹⁸⁶ Sødring Jensen anmärker att denna fragmentisering på akademisk nivå inte bara resulterar i en avsaknad av professionella

---

¹⁸² Sødring Jensen, s. 82–83.

¹⁸³ Sødring Jensen, s. 83–88.

¹⁸⁴ Sødring Jensen, s. 83–84, se även s. 94 och 95–100 där Sødring Jensen bland annat skriver: "At anvende en kilde som levn indebær en undersøgelse af dens ophavssituation, og dette indgår som et fast led i den Erslevske kritik, som de formale teorier så ofte henviser til. Men netop dette er – fremfor noget – det punkt, hvor den formale historieundervisning unnlader at effektuere sine postulerede hensigter. Som bl.a. påvist af Ellen Nørfelt (1972) er det sædvanligt, at eleverne kun i helt tilfældigt omfang, tilstilles de måde. /---/ Ligesom den objektivistiske undervisning lærer eleven at reproducere et stof, som andre mennesker har skabt, lærer den formale undervisning eleven at behandle problemer, som andre mennesker har stillet op. /.../ Det drejer sig i de fleste tilfælde slet ikke om at finde ud af, hvad der skete, men om at vurdere forskellige opionier."

¹⁸⁵ Sødring Jensen, s. 84.

¹⁸⁶ För att belysa detta citerar Sødring Jensen H. P. Clausen: "Den enkelte historikers energi beslaglægges normalt helt af de specialstudier, han har viet sin interesse. Og han kan drive dem uden at gøre sig ret mange tanker om historien som helhed ... De store sammanfattende verdenshistoriske fremstillinger opfattes næppe heller mere som en adækvat opgave for en enkelt historiker. Forsøg i den retning nyder utvivelsomt en betydelig popularitet hos publikum ... I de sidste menneskealdre har imidlertid kun ganske få forfattere vovet at skrive universel verdenshistorie..." H. P. Clausen *Hvad är historie?* (Köpenhamn 1963), s. 11–12, citerat återgivet i Sødring Jensen, s. 87.

världshistoriska synteser utan även i en avsaknad av sammanfattningar av större forskningsområden överhuvudtaget.

Utan en sammanhängande historiesyn ägnar sig formalistisk undervisning inte åt det som den ger sig ut för att göra, nämligen öva upp elevernas kritiska sinne. Tvärtom, menar Sødning Jensen, manar den till ”en passiv og accepterende holding til tilværelsen”.¹⁸⁷ I praktiken innebar den formalistiska undervisningens källkritik inte heller något egentligt brott med den objektivistiska vad gällde undervisningens innehåll; det som behandlades var fortfarande ”nationens skæbne blandt andre nationer – og samme slags historiske personer – konger, generaler, ministre”.¹⁸⁸ Sødning Jensens allvarligaste kritik mot den formalistiska undervisningen är dock fragmentiseringen, att den hindrar eleverna ”fra at opnå overblik og sammenhæng i deres historieopfattelse”.¹⁸⁹ Emellertid värderar Sødning Jensen den formalistiska historieundervisningens genomslag som ganska ringa i de danska skolorna. Fortfarande (1978) dominerar enligt Sødning Jensen den objektivistiska historieundervisningen i praktiken.¹⁹⁰

Mot slutet av sin bok gör Sødning Jensen en rekonstruktion, eller kanske snarare en skiss, av en historieundervisningsteori som kritiskt övertar och formar en syntes av den klassiska, den objektivistiska samt den formalistiska historieundervisningsteorin, detta i enlighet med Klafkis intention om den *kategoriala* undervisningen. Men, menar Sødning Jensen, även om denna skulle tillämpas fullt ut så skulle den ändå inte vara fri från rådande värderingar: också en kategorial undervisning skulle trots allt vara bärare av en ideologi.¹⁹¹ All historieundervisning innebär ”en uudsagt beslutning om, hvad der for eleven skal være ørken, og hvad der skal være oase”.¹⁹² Detta innebär förvisso en ideologisering av undervisningen eftersom urvalet sker i ett intresse.¹⁹³

---

¹⁸⁷ Sødning Jensen, s. 88.

¹⁸⁸ Sødning Jensen, s. 98.

¹⁸⁹ Sødning Jensen, s. 99.

¹⁹⁰ I Sverige torde också den formalistiska historieundervisningen haft ett ganska litet genomslag även om källkritiska övningar – till exempel i form av den spridda *Källor till historien* – kom att användas i undervisningen så var det fortsatt den syntetiserande läroboken som dominerade och fortsatt dominerar undervisningen; Göran Graninger och Sven Tägil *Källor till historien I-III*, (Lund 1966, 1967, 1968). Ett nyvaknat intresse för källkritik från statsmakternas sida har dock blivit uppenbart på 2010-talet. Huruvida detta kommer slå igenom i historieundervisningen och på vilket sätt återstår att se. Sødning Jensen menar att statsmakternas intresse för källkritik varierar över tiden: ”Færdigheder i at kunne skille sandt fra falsk kan i visse perioder forekomme særligt nødvendige. /.../ den metodiske historieundervisning i USA inspireredes af den propaganda-analyse-bevægelse, som blomstrede mellem 1937 og 1942, og som bl.a. omfattede et særligt ’Institute for Propaganda Analysis’.” (Sødning Jensen, s. 93).

¹⁹¹ Sødning Jensen, s. 126.

¹⁹² Sødning Jensen, s. 125.

¹⁹³ Sødning Jensen, s. 123–124.

Den bild av det moderna västerländska samhället som läroböcker och undervisning ger är en bild av det Sødring Jensen kallar ”konsensus-demokratin”. Enligt denna består motsättningarna i samhället av

individens og grupperes værdi- og vidensforvrængninger i forhold til et objektivt demokrati – og i forhold til en objektiv viden. Undervisningens opgave bliver herefter at korrigere og udfylde menneskenes viden efter et mønster, hvis art og sammenhæng konstitueres af begrebet demokrati, som bestemmes ud fra det organisatoriske niveau, hvorpå det eksisterer, nemlig samfundets overordnede institutioner.¹⁹⁴

Mot en sådan uppfattning av demokratin och historieundervisningens uppgift ställer Sødring Jensen uppfattningen av demokratin som en ”konflikt-demokrati”. En undervisning präglad av synen på demokratin som en konsensus-demokrati undertrycker värdemotsättningar eftersom den ser som sin uppgift att skapa harmoni, men i en levande demokrati bör olika åsikter tvärtom uttryckas så klart och skarpt som möjligt och brytas mot varandra, helt i enlighet med den *ursprungliga* liberala definitionen av folkväldet. Emellertid måste då undervisningen enligt Sødring Jensen vara syntetiserande, och han tar upp exempel på sådana synteser – böcker av Jens Arup Seip och Georges Lefebvre – för att så konstatera: ”Syntesen er således kommet i stand gennem den ensidighed, som er betinget af klare synspunkter, interesser og formål.”¹⁹⁵ De danska skolmyndigheterna svarade emellertid i mitten av 1970-talet på samma problem – inte genom att förorda synteser – utan tvärtom genom att förorda en *pluralistisk* historieundervisning.¹⁹⁶ Historia skulle studeras utifrån fyra aspekter: politisk, ekonomisk, social och kulturell. Sødring Jensen konstaterar: ”Den fragmentariske forvirring består stadig – nu kun på et højere niveau.”¹⁹⁷ Pluralismen slog dock aldrig igenom vilket Sødring Jensen förklaras av att den – med sin idé om en konflikt-demokrati – överlät till samhällsinstitutioner vilande på idén om en konsensus-demokrati att bestämma dess innehåll.¹⁹⁸

Avslutningsvis skissar Sven Sødring Jensen sin egen undervisningsteori som del i en större samhällsteori:

Den samfundsteori, som kan stilles op heroverfor, er en materialistisk. Efter en sådan opfattelse er samfundets indretning i sidste instans bestemt af dets økonomiske, dvs. produktionsmæssige natur. Samfundsændringer hidrører da fra udviklingen af

---

¹⁹⁴ Sødring Jensen, s. 130–131.

¹⁹⁵ Sødring Jensen, s. 132.

¹⁹⁶ Sødring Jensen, s. 133–138.

¹⁹⁷ Sødring Jensen, s. 135, en mera fördjupad kritik av pluralismen presenterar Sødring Jensen på s. 143–148.

¹⁹⁸ Sødring Jensen, s. 136.

produktivkræfterne og fra de interessekonflikter, som opstår ud af produktionens indretning og af fordelingen af dens resultater. Menneskenes ideer, kultur og normer er hverken bestemt direkte ved menneskets frie vilje og valg eller umiddelbart afledt af de materielle forhold. De opstår derimod som led i interessekonflikten og magtkampen. /.../ en materialistisk teoris egentlige opgave er at udforme et positivt alternativ – visionen om det socialistiske samfund og vejen dertil /.../¹⁹⁹

En historieundervisning grundad på en sådan teori har inte som målsättning att anpassa eleverna till det rådande samhället men att ändra samhället efter människornas behov: ”Hvor undervisningens mål har været at lære eleverne at forstå verden, drejer det sig her om at lære dem at forandre verden.”²⁰⁰ Men en sådan teori står enligt Sødning Jensen i direkt konflikt till det som är undervisningens egentliga mål i det rådande samhället, nämligen att förhindra ”at de loyalitetsforhold, som staten finder nødvendige, nedbrydes i skolen”.²⁰¹

Begreppen politik och ideologi ingick visserligen i de av statsmakterna uppsatta målen för historieundervisningen i Danmark i mitten av 1970-talet men den danske utbildningsministerns tolkning av målen var knappast emancipatorisk.²⁰² Målet för undervisningen borde enligt ministern vara ”at den enkelte må fortsat være i stand til at *leve med sig selv* og at kunne være alene med sig selv uden at blive grebet av forvirring og angst”.²⁰³ Om vi här erinrar oss Klas-Göran Karlssons omdöme om Sven Sødning Jensen som ”ett barn av sin tid” kan konstateras att Sødning Jensen knappast var ett barn av sin tid när det gällde att vinna statsmakternas stöd för sina undervisningsidéer. Det som däremot är slående i denna den danske utbildningsministerns tolkning av historieundervisningens mål är hur snarlik den nutida identitetsinriktade historiedidaktikens målsättning den är. Kanske skulle man kunna konstatera – med hänvisning till förverkligande – att den identitetsinriktade historiedidaktiken och dess förespråkare var de egentliga ”barnen av sin tid” även på 1970-talet och i än högre grad idag.

För Sødning Jensen är utopin ett nödvändigt element i historieuppfattningen och därmed i undervisningen. Den borgerliga ideologin som nu (1978) mönstrat ut utopin har enligt Sødning Jensen inte alltid gjort det. På 1800-talet och i början av 1900-talet var de ”nya klassernas” – självägande bönders och borgerskaps – utopi levande i

---

¹⁹⁹ Sødning Jensen, s. 140.

²⁰⁰ Sødning Jensen, s. 141, jämför Karl Marx elfte Feuerbach-tes: ”Filosoferna har bara tolkat världen på olika sätt, det gäller att förändra den.” Karl Marx ”Tesar om Feuerbach”, återfinns till exempel i Sven-Eric Liedmans och Björn Linnells urval Karl Marx *Texter i urval*, (Stockholm 2003), s. 120.

²⁰¹ Sødning Jensen, s. 142.

²⁰² Sødning Jensen, s. 152.

²⁰³ Undervisningsministerns redogörelse för U-90, november 1975, citerad från ”En mulig fortolkning af den overordnede uddannelsesplanlægning...” DsR, DLH, 1977 (stencileret), s. 12. Citerad i Sødning Jensen, s. 154.

undervisningen.²⁰⁴ Men så småningom, menar Sødning Jensen, gjorde den historiska utvecklingen att en klyfta uppstod mellan historieämnet och verkligheten; medan samhället skiftade karaktär höll de klasser som erövrat makten fast vid sin ursprungliga samhällsbild: "Undervisningens fremtidsrettede, utopiske karakter forsvandt, for det måtte hævdes, at drømmen nu *var* opfyldt og samfundet indrettet, som idealet fordrede."²⁰⁵ En sådan undervisning fungerer "afhistoriserende, idet den hævder, at historien er standset. Samfundet har ingen fremtid, som er kvalitativ forskellig fra dets nutid."²⁰⁶ För att historieundervisningen inte ska få denna kontraproduktiva effekt bör den peka fram mot det socialistiska målet.

Jag återkommer med ett kritiskt övertagande av Sødning Jensen i kapitlet "Teori och metod".

En studie som måhända ligger närmare det historiedidaktiska fältet, än vad den förut refererade Staffan Selander gör, presenterar Sture Långströms med sin avhandling *Författarröst och lärobokstradition*, publicerad 1997. Först och främst har Långström intresserat sig för vilka författarna till läroböckerna i historia är och hur skrivandet gått till. Från början tänkte sig Långström lägga större vikt vid vad författarna skrivit och varför de skrivit det de skrivit, men under arbetets gång flyttade han tyngdpunkten från läroböckerna till författarna.²⁰⁷ Denna förflyttning av tyngdpunkt betyder dock inte att Långström ser frågan om vad författarna skriver som oviktig. Just omstöpningsen av den svenska skolan, dels genom privatisering och kommunalisering, dels genom nya läroplaner där huvudmoment inte längre anges, gör, enligt Långström, den didaktiska grundfrågan *vad* än mer viktig.²⁰⁸ Och även ur en annan aspekt är analysen av vad som står i våra läroböcker viktig:

Trots läroböckernas särställning som den enda litteratur som alla måste läsa får böckerna och deras författare praktiskt taget ingen uppmärksamhet utanför fackkretsarna. Dags- eller veckotidningar recenserar inte nya läroböcker/.../ Undantaget från denna mediatystnad är Aftonbladet där Göran Hägg en gång per år på kultursidorna granskar ett ämnesområdes läroböcker/.../²⁰⁹

---

²⁰⁴ I statsmakternas uttalade målsättning för historieundervisningen var det av vikt att eleverna fick "en efter deres Forestillingskreds lempet Forstaaelse af Samfundsforholdenes Udvikling". *Love og Ekspeditioner vedkommende Kirke- og Skolevæsen 1899–1900*, (Köpenhamn 1901), s. 336. Citatet återgivet i Sødning Jensen, s. 150.

²⁰⁵ Sødning Jensen, s. 151.

²⁰⁶ Sødning Jensen, s. 144.

²⁰⁷ Långström, s. 32.

²⁰⁸ Långström, s. 12.

²⁰⁹ Långström, s. 21, jämför Selander s. 37.

Här vill jag bara inflika att det inte alltid varit så. På 1960-talet publicerades böcker av namnkunniga skribenter som kritiskt granskade skolans läroböcker, Göran Palms *Indoktrineringen i Sverige* samt Herbert Tingstens *Gud och fosterlandet*. Böckerna gick ut i stora upplagor mitt under den period som enligt Jörn Rüsens efterföljare präglades av ett modernistiskt ointresse för historia. Och går vi ännu längre tillbaka kan konstateras att innehållet i Carl Grimbergs läroböcker i historia under det tidiga 1900-talet offentligt diskuterades ända upp på riksdagsnivå.²¹⁰

Långströms avhandling består till största delen av intervjuer med tretton läroboksförfattare, alla med det gemensamt att de i årtiondena fram till hans disputation fått stor spridning. Författarna uppvisar homogena drag när det gäller social bakgrund och kön: ”Det är uteslutande medelålders eller äldre män av medelklass eller övre medelklass /.../”²¹¹ Även politiskt står författarna varandra nära; av de tretton intervjuade är fyra socialdemokrater, resten är borgerliga och bland dem är de flesta folkpartister. Nio av de tretton anser att deras politiska hemvist påverkar dem i deras läroboksförfattande. Fyra av dem anser sig alltså opåverkade av sin politiska hemvist i sitt författande. Långström skriver:

Det förvånar mig en smula att inte alla tror att den politiska åsikten, som är en del av deras värderingar, har haft betydelse för urval och utformning av historiskt stoff. Jag tvivlar på att en författare i dessa delar kan frigöra sig från sitt tyckande hur mycket han än anstränger sig att göra det.²¹²

Jo, nog är denna tro på den egna objektiviteten ”en smula” förvånande. Men själv har jag svårt att se denna tro endast som ett uttryck för att författarna är inbilska. Här saknar jag ett förklarande resonemang från Långström. Ty tron att objektivitet är möjlig anser jag också har att göra med det Långström skriver redan i det följande stycket, ”att staten spelat en viktig roll för författarna dels genom anvisningar i olika styrdokument /.../ dels genom att den statliga granskningen av läromedel haft stor betydelse både för innehåll och skrivsätt.”²¹³ Mot bakgrund av denna påtagliga statliga inblandning både i form av instruktioner och i form av efterföljande granskning är det lättare att förstå varför vissa av läroboksförfattarna anser sig opåverkade av egna politiska ställningstagande i sitt författarskap. Läget är ett helt annat efter 1992 då de statliga instruktionerna och granskningen försvinner, något som Långström tidigare i avhandlingen ser som ett ”paradigmskifte”²¹⁴ och som gör att han förutspår att

---

²¹⁰ Jarl Torbacke, *Carl Grimberg. Ett underbart öde?* (Stockholm 1993), s. 80–81, 95, 128.

²¹¹ Långström, s. 215.

²¹² Långström, s. 221.

²¹³ Långström, s. 221.

²¹⁴ Långström, s. 12.

”förändringar på den politiska scenen/...!” numera kan ”/.../få direkta återverkningar i läromedlen.”²¹⁵

En avhandling som vid första påseende tycks ha större relevans för denna avhandling än vad Långströms har är Niklas Ammerts *Det osamtidas samtidighet* med underrubriken *Historiemedvetande i svenska historieläroböcker under hundra år* publicerad 2008. Ammert analyserar liksom jag lärobokstexter som konkreta uttryck för historiemedvetande. Han lägger emellertid fokus på kartläggning av hur läromedlen i sin framställning av historien gör kopplingar över tid. Ammert behandlar dock i mycket liten utsträckning lärobokstexternas ideologiska och politiska implikationer.

För att genomföra sin undersökning har Ammert till sin hjälp en rad historiedidaktiska begrepp som i många fall också fungerar som utgångspunkter i hans framställning. En sådan utgångspunkt är Jörn Rüsens tes om grundvalskriser, det vill säga föreställningen att vissa tidsperioder med snabb och omfattande samhällsomvandling föder ett ökat behov och intresse av historia och dessutom påverkar vår tolkning av detta förflutna. Ammert ger med hänvisning till Rüsens exempel på sådana perioder: ”Det kan handla om tiden efter Berlinmurens fall, de ekonomiska krisåren i Sverige i början av 1990-talet, globaliseringens inverkan på arbetstillfällena, terrorattackerna den 11 september 2001 eller det miljöhot som i skrivande stund finns på allas läppar.”²¹⁶ Med Ammerts exempel på grundvalskriser har jag svårt att se någon period under låt oss säga de senaste hundra åren då det inte rådde grundvalskris.²¹⁷ Ammert skriver vidare: ”Genom att vårt samhälle upplever den nuvarande förändringstakten som exempelvis snabb, föreligger ett ökat behov av orientering, trygghet och rötter i tillvaron.”²¹⁸ Här, menar jag, måste man ställa sig den skeptiska frågan: När under låt oss säga de senaste hundra åren har samhället *inte* upplevt den samtida förändringstakten som exempelvis snabb? Inom humanvetenskaperna kan man – och måste man kanske – utgå från sådana antaganden utan bevis. Det handlar här om rimlighetsbedömning. Själv anser jag den från Rüsens

---

²¹⁵ Långström, s. 15. Se även Vanja, Lozics *I historiekansons skugga, Historieämne och identifikationsformulering i 2000-talets mångkulturella samhälle*, (Malmö 2010), s. 257 där Hans Almgren, en av författarna till *Alla tiders historia*, efterlyser instruktioner från Skolverket istället för bara en kritik i efterhand.

²¹⁶ Ammert, s. 10. Se även Klas-Göran Karlssons inledning till antologin *Historien är nu: En introduktion till historiedidaktiken*, redaktörer Klas-Göran Karlsson och Ulf Zander, Lund (2009), s. 15, där Karlsson hävdar det ”senaste dryga decenniets turbulenta samhällsutveckling och åtföljande ökande intresse för den historiska dimensionen /...!”. På annan plats i samma antologi hävdar Karlsson följande: ”Men historiedidaktisk forskning visar att vi återoppar och gör bruk av den historiska dimensionen olika ofta i olika tider och rum, i skilda samhällen och kulturer”. Karlsson, 2009b, s. 26.

²¹⁷ Ett undantag vore möjligen det miljöhot som Ammert nämner. Aldrig förr har väl detta hot uttryckts så alarmistiskt som under de senaste decennierna. Se exempelvis Sverker Sörlin *Antropocen: En essä om människans tidsålder*, (Stockholm 2017).

²¹⁸ Ammert, s. 10. Begreppet grundvalskris möter oss även hos Peter Aronsson men inte som axiom utan som hypotes: ”Den andra hypotesen är att det förflutna synliggörs och omtolkas särskilt aktivt i tider med en osäker framtidskompass.” (s. 7).

antagande om grundvalskriser deducerade föreställningen om ett allmänt och uppdämt behov av historia efter en period av modernistiskt ointresse som orimlig.²¹⁹

En avhandling som, när man läser inledningen, inte tycks väja för det ideologiska och politiska är Ingmarie Danielsson Malmros *Det var en gång ett land...* med underrubriken *Berättelser om svenskhet i historieböcker och elevers föreställningsvärldar* publicerad 2012. Danielsson Malmros analyserar lärobokstexter i svensk historia ur främst ett hermeneutiskt perspektiv, eller kanske snarare ett ny-hermeneutiskt perspektiv. Det Danielsson Malmros säger sig vilja komma ifrån hos den traditionella hermeneutiken är ”ett undvikande förhållningssätt till begreppen makt, ideologi och strukturella frågor”.²²⁰ En hermeneutiker med klart maktperspektiv har hon funnit i Paul Ricoeur och det är dennes teoretiska utgångspunkter och begrepp som Danielsson Malmros främst använder sig av i sina analyser av lärobokstexterna. Danielsson Malmros har i sitt läroboksmaterial som i utgivningsår sträcker sig från 1931 till 2009 identifierat fem för svensk identitet meningsskapande berättelser – om neutraliteten, om välfärden, om demokratin, om invandringen samt om jämställdheten. Hon analyserar dessa berättelser för att i slutet av avhandlingen i intervjuer med gymnasieungdomar se förhållandet mellan läroböckernas framställningar och dessa ungdomars historiemedvetande. Analysen innefattar också en jämförelse över tid mellan de i studien ingående läroböckerna i syfte att upptäcka berättelsernas ”tröghet”.

När det gäller demokratiberättelsen kategoriseras denna i tre olika berättelser, i tur och ordning *odalbondens*, *liberalernas* och *folkrörelsernas* demokratiberättelse. Danielsson Malmros skriver:

Liksom de övriga stora berättelserna är övergångarna mellan de olika kategorierna flytande och förändras genom successiva förskjutningar i bruket av temporala strukturer, meningsbärande begrepp och aktualiserade händelser i enlighet med de processer som beskrivs i analysmodellen.²²¹

När det gäller odalbondens berättelse börjar den närmast som historia underifrån; ursprunget till den svenska demokratin förläggs långt tillbaka, till Torgny lagman och till Engelbrektupproret. Det handlar om folkets kamp mot herrarna om politiskt inflytande.²²² Men när denna odalbondens berättelse når fram till 1900-talet är det knappast odalbondens typiska ättlingar som ges erkänsla:

I denna berättelse får högerpartiets Arvid Lindman den huvudsakliga äran av att driva igenom allmän rösträtt för män till andra kammaren 1909 även om liberalernas insatser

---

²¹⁹ Ammert, s. 11. Se även Rüsen, s. 33–34.

²²⁰ Danielsson Malmros, s. 23.

²²¹ Danielsson Malmros, s. 195.

²²² Danielsson Malmros, s. 196–197.

inte utesluts helt. /---/ Dessa textpartier visar även att 1909 års reformer är berättelsens klimax, vilket understrykes av att 1918 och 1921 års reformer får mindre utrymme och emfas. /.../ Denna demokratiseringsprocess presenteras dock med ett uns av varnande tonfall. Odhner & Westmans formulering pekar närmast på att det handlar om en helt ny och kanske äventyrlig framtid /.../²²³

När det gäller läroböckerna efter millennieskiftet konstaterar Danielsson att det ”är intressant att notera att liberalernas demokratiberättelse tycks få en renässans under det första decenniet av 2000-talet”.²²⁴ De frågor hon inledningsvis sa sig vilja undersöka – ”/.../ vilka som har gynnat respektive missgynnat denna medborgerliga frihet och/eller trygghet i de olika varianterna av demokratiberättelsen, och vilken sensmoral berättelserna kan ha genererat” – förblir dock mestadels öppna.²²⁵ Vad gäller liberalernas demokratiberättelse på 2000-talet hänvisar Danielsson Malmros framför allt till Christer Öhmans *Sekvens* men inte särskilt till den lärobok i historia som vid tiden var den mest förekommande på våra gymnasieskolor, *Alla tiders historia* i dess olika varianter.²²⁶ Visserligen förekommer uttrycket ”med flera” (läroböcker) i många av fotnoterna och kanske döljer sig läroböckerna med störst upplagor där. Mot slutet av kapitlet, i avsnittet om folkrörelsernas demokratiberättelse behandlas *Perspektiv på historien*, den gymnasielärobok i historia som efter *Alla tiders historia* torde vara den mest frekvent använda.²²⁷

En avhandling där vikten av samhällelig kontext också postuleras är Vanja Lozics *I historiekansons skugga* med underrubriken *Historieämne och identifikationsformulering i 2000-talets mångkulturella samhälle* publicerad 2010. Lozic undersöker historieämnets roll och identitet i den mångkulturella skolan. Lozics avhandling bygger på intervjuer med elever, lärare och läroboksförfattare men avhandlingen innehåller också en analys av läroböcker i samhällskunskap och historia publicerade mellan 1962 och 2007. Lozic granskar dessa läroböckers framställning av utvandrare från Sverige 1850 – 1930 samt invandrare till Sverige efter andra världskriget i syfte att synliggöra reproduktionen av maktstrukturer. Lozic vill kritiskt granska ”historieämnets innehåll och syfte /.../ dess påverkan på etniska identifikationer samt /.../ mångkulturalismens betydelse för historieämnets innehåll”.²²⁸ Lozic utgår från poststrukturalistisk teori, där han med hänvisning till *kritisk diskursanalys* understryker omöjligheten av en icke-normerande historievetenskap. För att analytiskt komma åt begreppet etnicitet har han sedan valt att applicera genusteorier på detta begrepp. De genusteoretiker han hänvisar till i denna process är bland andra J. W. Scott och Judith Butler:

---

²²³ Danielsson Malmros, s. 202–203.

²²⁴ Danielsson Malmros, s. 211.

²²⁵ Danielsson Malmros, s. 194.

²²⁶ Christer Öhmans *Sekvens, Historia A*, (Stockholm 2007).

²²⁷ Nyström, Hans och Nyström Örjan, *Perspektiv på historien A*, (Malmö 2001).

²²⁸ Lozic 2010, s. 14.

Hegemonisk makt handlar i det här fallet om social och diskursiv makt, dvs. om makten att beskriva/tilltala/benämna en grupp på ett visst sätt och att möjliggöra en viss maktrelation gentemot specifika grupper.²²⁹

Med utgångspunkt hos Norman Fairclough och Ruth Wodak definierar Lozic sin forskning som ställningstagande för undertryckta grupper mot förtryckande grupper. I Lozics fall måste det handla om ett ställningstagande för etniska minoriteter i Sverige mot den etniska majoriteten. Lozic menar att maktutövningen grundad ”på lingvistiska konstruktioner som utesluter vissa individer” inte är ”konspiratorisk eller självisk” utan istället omedveten.²³⁰ Vidare skriver Lozic:

Men maktstrukturerna kan förändras eftersom individer ifrågasätter de påstått fasta och oföränderliga (essentialistiska) beskrivningarna av verkligheten och identifikationsprocesserna. Att ifrågasätta och försöka förändra någon del av relations- och maktaspekterna leder till att hela systemet hotas. Ifrågasättandet är grunden för samhällsförändringar /.../²³¹

Lozic diskuterar emellertid inte hur dessa orättvisor som identifierats av individer konkret kan motverkas, och inte heller eventuella intressenter bakom förtrycket.

Det Lozic kommer fram till när det gäller läroböckernas skildring av utvandringen från Sverige jämfört med invandringen till Sverige är intressant.²³² Utvandringen skildras mer komplext, ur flera olika perspektiv, jämfört med invandringen. Det betyder att läroboksförfattarna skildrar utvandringen också ur ett underifrånperspektiv, något som ger läsaren möjlighet till identifikation med dem som valde att emigrera. Dessutom förekommer beskrivningar av kända svensk-amerikaner samt av litterära verk med utvandringen som motiv. Sådana betydelsefulla kulturpersonligheter och kulturprodukter är däremot frånvarande då invandringen skildras. Också vad gäller motiven till att flytta skiljer sig skildringarna åt. När det gäller utvandringens motiv skildras det komplext, som flera olika motiv medan invandringens motiv ses som mera entydigt; på 1960-talet flydde invandrarna arbetslösheten och från cirka 1970 och framåt flydde de från konflikter. De till USA invandrade svenskarna ses i läroböckerna som en tillgång för det nya landet medan invandrarna i Sverige många gånger skildras som problem. Lozic sammanfattar:

/.../ gemensamt för samtliga berättelser om efterkrigstidens immigration är att man har upprätthållit idén om att kulturella och normbaserade skillnader mellan ”invandrare”

---

²²⁹ Lozic 2010, s. 64.

²³⁰ Lozic 2010, s. 65.

²³¹ Lozic 2010, s. 66.

²³² Lozic 2010, s. 204–206.

och ”svenskar” existerar och är generationsöverskridande. På så sätt har berättelserna även bidragit till reproduktionen av vissa diskriminerande diskurser.²³³

Men *varför* samtidens invandring inte skildras ur ett underifrånperspektiv så som utvandringen av etniska svenskar till USA på 1800-talet gör resonerar inte Lozic kring.

En avhandling med ett klart socialt perspektiv är Roger Johanssons *Kampen om historien, Ådalen 1931* med underrubriken *Sociala konflikter, historiemedvetande och historiebruk 1931–2000* publicerad 2001. Syftet med avhandlingen är enligt Johansson att ”utifrån händelserna i Ådalen 1931 göra den process synlig, där produktion och förmedling av historia äger rum”.²³⁴ Längre fram beskriver Johansson denna process som en intressekonflikt och klasskamp: Det pågår enligt Johansson ”/.../ en ständig kamp om herraväldet över nuet: Vems historia är det som ska berättas?”²³⁵ För att skildra denna kamp använder sig Johansson av tre ”analytiska kategorier”: bild, berättelse och begrepp. Detta medför att Johanssons avhandling empiriskt sträcker sig över ett väldigt brett fält; allt från monument och filmer till grundskolans läroböcker i historia undersöks. Men för att få ”en rimlig avgränsning” har ändå Johansson valt en huvudinriktning i studien, nämligen på arbetarrörelsen och SAP.

När det gäller läroboksanalyserna är min egen allmänna utgångspunkt snarlik Johanssons. Han ”söker gemensamma mönster eller skiljelinjer över tid mellan läromedlen”.²³⁶ Roger Johansson väjer inte heller för de sociala motsättningarnas betydelse för historieskrivningen. Här stöder han sig på den förut nämnde danske historiedidaktikern Sven Sødring Jensen i dennes kritik av en antiteoretisk och objektivistisk historieundervisning i Västeuropa tiden efter andra världskriget:

Jag utgår fortsättningsvis i min analys från att Sødring Jensens karakteristik är rimlig, och att merparten av de läromedel som använts efter 1945 därför till sin form är lika både sinsemellan och över tid, och att de kännetecknas av: frånvaron av alternativa historiska förklaringar, en kronologi som sammanhållande struktur i framställningen och en närvarande socialpartnerteori, som visar sig i beskrivningar som utmärks av frånvaron av sociala konflikter i det *moderna samhället*. Läromedelstexterna bör vidare kännetecknas av den motsättning Jensen menar sig se mellan författarnas ambition att undvika värdeomdömen i sina konstruktioner av historien och det omöjliga i detta, eftersom författarens konstruktion av historien är ett uttryck för ett värdeomdöme.²³⁷

---

²³³ Lozic 2010, s. 206.

²³⁴ Johansson, s. 29.

²³⁵ Johansson, s. 43.

²³⁶ Johansson, s. 302.

²³⁷ Johansson, s. 303.

Johansson delar upp sin analys av läromedlen i två tidsperioder, 1945–1969 samt 1970–1996. Denna periodisering bygger Johansson

på ett antagande att en eventuell förändring i historieskrivningen kunde tänkas äga rum åren kring 1970. Hypotesen att åren kring 1970 kunde utgöra ett brott bygger jag på antagandet att det samtida idéklimatet i litteraturen beskrivs som en höjdpunkt såväl som en kris för den 'svenska modellen'. För mig blir det väsentligt, eftersom jag utgår ifrån att det är händelser och idéklimat i författarens samtid som, mer än den historiska forskningen, styr hans tolkning och produktion av historia.²³⁸

Även i denna syn på vad som är styrande vid historieskrivning ligger jag nära Johansson, vilket jag ska återkomma till i kapitlet "Teori och metod".

Under den första av Johanssons perioder 1945–1969 förekommer Ådalen 31 endast i en av 21 läroböcker. I denna bok – Gunnar Anders *Historia – för den treåriga realskolan* från 1958 – undviks skuldbeläggande av myndigheterna för dödsskjutningarna. Snarare framstår "kommunistiska demonstranter" som de som provocerar fram övervåldet. Detta implicita ställningstagande för myndigheterna, mot de strejkande ändras sedan diametralt i nästa periods läroböcker. Under åren 1970–1996 förekommer Ådalen 31 frekvent och nu är det de strejkande som med få undantag har författarnas implicita sympatier medan myndigheterna ses som mer eller mindre skyldiga. Ett av undantagen är Bengt Åke Hägers *Följ med genom tiderna* från 1985 där skildringen bjuder in till en tolkning av militärens våld som en reaktion på de strejkandes behandling av strejkbrytare. Dessa påstås av Häger ha "misshandlats svårt".²³⁹ Det som Hägers skildring emellertid har gemensamt med de andra under perioden är att konsekvensen av och "lösningen" på de hårda klassmotsättningarna anses vara socialdemokraternas valseger 1932, den kommande uppgörelsen med Bondeförbundet (den så kallade kohandeln) samt uppgörelsen mellan arbetsgivarna och fackföreningarna i Saltsjöbadsavtalet. Det är från – men inte *med* – Ådalen 31 som det moderna Sverige träder fram präglad av kompromissvilja och samförståndsanda. Ådalen 31 i synnerhet och klassmotsättningar i allmänhet förpassas så av läroböckerna till det gamla, det omoderna.

Det finns dock ett undantag till denna berättelse och det är den sista läroboken i kronologin 1945 till 1996. Egentligen är det inte en lärobok som utgör undantaget utan en utgåva av läroboken *Levande historia* från 1996. I denna utgåva har – jämfört med tidigare utgåvor – tillägg gjorts och kronologin ändrats med följderna att dödsskjutningarna urskuldas som orsakade av missförstånd och att de dessutom inte längre kopplas till det kommande folkhemsbygget.²⁴⁰ Johansson anar här ett trendbrott

---

²³⁸ Johansson, s. 304–305.

²³⁹ Johansson, s. 327–328.

²⁴⁰ Johansson, s. 332–333.

när det gäller skildringen av Ådalen 31 och dess konsekvenser, ett trendbrott som han hypotetiskt kopplar till den förändrade synen på folkhemmet i och med den ideologiska offensiven på 1990-talet, då traditionell socialdemokratisk korporativism mönstras ut till förmån för marknadsliberalism.²⁴¹ Johansson anser dock sin avgränsade empiri otillräcklig för säkrare slutsatser. Utan att studera skildringar av Ådalen 31 i läroböcker efter 1996 är det naturligtvis omöjligt att säga om Johanssons hypotes har fog för sig. Men låt oss ha det av Roger Johansson anade trendbrottet i minne när vi i *denna* avhandling kommer fram till slutet av 1990-talet. Och låt oss också ha i minne Danielsson Malmros konstaterande ”att liberalernas demokratiberättelse tycks få en renässans under det första decenniet av 2000-talet”.²⁴² Sker det ett ideologiskt trendbrott också när det gäller det jag sätter fokus på – läroböckernas skildringar av det demokratiska genombrottet – skulle det kunna tyda på ett allmänt ideologiskt trendbrott, något man skulle kunna kalla ett ideologiskt skov.

---

²⁴¹ Johansson, s. 339–340.

²⁴² Danielsson Malmros, s. 211.

Teori och metod

Syftet med denna avhandling är att ta reda på hur och varför skildringen av det demokratiska genombrottet i svenska läroböcker förändras. För att göra detta jämför jag läroböcker från 1920-tal till 2010-tal. Jag undersöker *vad* som skrivits och *hur* det skrivits och resonerar därefter om *varför* och *hur* det kan tänkas inverka på elevernas historiemedvetande.

Syftet är också en prövning av den emancipatoriskt inriktade historiedidaktikens generella karaktäristik av västerländska läroböcker i historia de senaste hundra åren. Enligt denna karaktäristik har läroböckerna i otillräcklig grad visat att det är människor i sociala rörelser som skapar sin egen historia.

Det är väldigt svårt att undersöka människors historiemedvetande.²⁴³ Det är också svårt att mäta upplevelser av samhällsförändringar. Det är inte heller lätt att avgöra hur pass viktig skolans historieförmedling är i förhållande till andra förmedlare. Metoden att utgå från läroböckerna är osäker eftersom undervisningen skiljer sig åt från lärare till lärare. Axiomatiskt kan vi ändå utgå från att skolans historieförmedling är viktig och att just läroboken står för en dominerande del av denna historieförmedling.²⁴⁴

För att synliggöra förändringar i de värderingar som skolan förmedlar har jag alltså valt att analysera läroböcker över tid. Det som gör att avhandlingen förtjänar epitetet historiedidaktisk är ett fokus riktat också mot vår egen tid.²⁴⁵ Vilka värderingar – vilken ideologi – förmedlas idag? Vad räknas idag som uppbyggligt och moraliskt högtstående?

Min övergripande metod är den jämförande analysen. Genom att jämföra beskrivningarna av det demokratiska genombrottet i läroböckerna hoppas jag kunna visa vilken värdegrund eller ideologi som underbygger dessa beskrivningar, samt peka på förändringar. Min mer specifika metod är både diskursiv och innehållsmässig. Jag analyserar både *hur* och *vad*. Här använder jag mig i viss mån av de verk av Carl Göran Andræ och Josefin Rönnbäck som jag tidigare refererat men framför allt ringar jag in frågan *vad* genom att jämföra läroböckerna inbördes. Jag analyserar också *varför* genom

---

²⁴³ Se Karlsson, 2009b: ”/.../ aspekten, som handlar om hur människor tar till sig och tillgodogör sig historia, är svår att utforska, särskilt om man tänker sig att människor inte är tomma kärl /.../”. s. 38.

²⁴⁴ Se Ammert s. 17–22, Se Vanja Lozic, *Historieundervisningens utmaningar: historiedidaktik för 2000-talet*, Malmö (2011), s. 15. Se även Långström s. 17–22.

²⁴⁵ Se Ammert s. 28.

att jämföra och göra kopplingar mellan läroboksskildringarna och den historiska kontext de skapats i.

Värderingarna blir tydliga när en text skrivs om från en tidigare upplaga till en senare upplaga eller variant av samma lärobok. Särskilt tydliga blir värderingarna om det är fråga om en förkortning. Det är då fruktbart att se den senare upplagans text som en abstraktion av den förras. Här sker ett aktivt val av författarna; det de tycker är viktigt får stå kvar, det de tycker är mindre viktigt stryks. I denna process avslöjas, menar jag, de underliggande värderingarna. Samma förhållande föreligger också vid jämförelse mellan fördjupningsavsnitt och den vanliga brödtexten. Här är det fruktbart att se brödtexten som en abstraktion av den mer omfattande fördjupningstexten. Abstraherandet synliggör författarnas värderingar.²⁴⁶

Fram till 1950-talet undersöker jag framför allt läroböcker för folkskolan och därefter mest grundläggande gymnasieläroböcker. Anledningen till detta är att jag vill undersöka de böcker som nått många elever men som ändå ligger på en så hög kunskapsnivå som möjligt. I mitt urval har jag koncentrerat mig på de böcker som nått flest läsare. Här har många forskare konstaterat att det är omöjligt att komma åt förlagens försäljningssiffror eftersom de räknas som företagshemlighet och ogärna offentliggörs. Men ett mått som jag själv använder mig av är antalet upplagor en bok ges ut i. Dessutom förekommer kvalificerade skattningar, till exempel i Sture Långströms avhandling. Han menar att *Alla tiders historia* på 1980- och 1990-talet innehade en så stor del av marknaden som kanske över 80 procent, och det, att en enda lärobok på detta sätt dominerar, är unikt för Sverige, åtminstone vid en jämförelse med grannländerna.²⁴⁷

Begreppet diskurs är Michel Foucaults grundläggande begrepp i hans tolkning av samhället. När det gäller skolans värld skriver Foucault:

Vi vet mycket väl att fördelningen av utbildning, liksom vad utbildningen tillåter och förhindrar, följer de linjer som dragits upp genom distansering, motsättningar och sociala strider. Varje utbildningssystem är ett politiskt medel för att upprätthålla eller förändra tilläggnelsen av diskurser och därmed också de kunskaper och den makt de bär med sig.²⁴⁸

Att vårt skolväsende är ett politiskt medel – och en arena – i en social strid, är ingenting som Foucault leder i bevis. Det är ett axiom. Även jag tar min utgångspunkt i detta Foucaults antagande.

Enligt Foucault har det enskilda uttrycket i en diskurs inte någon större självständighet eller betydelse. I detta bygger Foucault på moderna skeptiker som

---

²⁴⁶ Jämför Södring Jensen, s. 9, 23–43, 83–84, 123–125.

²⁴⁷ Långström, s. 11, 16 och 132.

²⁴⁸ Michel Foucault, *Diskursens ordning, installationsföreläsning vid Collège de France den 2 december 1970*, (Stockholm 1993), s. 31.

Friedrich Nietzsche och Arthur Schopenhauer. På denna punkt har Foucault blivit kritiserad av bland andra Edward W. Said som bygger sitt diskursbegrepp inte bara på Foucault, Nietzsche och Schopenhauer utan också på en marxistisk tradition främst representerad av Antonio Gramsci och Raymond Williams.²⁴⁹ Gramsci ser de dominerande intellektuella som resultatet av en maktens arbetsdelning. Det som pågår i överbyggnaden är en aktivitet.²⁵⁰ Även Raymond Williams betonar att idéerna inte är en passiv reflex av de materiella förhållandena. Hegemonin som råder på det andliga området är inte statisk. Den måste hela tiden förnyas, återskapas och försvaras.²⁵¹

Det övergripande vetenskapliga problemet med en analys sådan som min sammanfaller med det övergripande vetenskapliga problemet inom humaniora över huvud taget: Hur studera något där man själv ingår som aktiv/utsatt del? Den italienske filosofen Giambattista Vico (1668–1744) var bland de första att peka på detta objektivitetsproblem när det gäller historievetenskapen. Vico menar att historikerns syn på det förflutna färgas av historikerns egen tid och kulturella tillhörighet.²⁵² I detta synsätt har han fått många efterföljare bland historiefilosoferna. Längst går kanske hans landsman Benedetto Croce som menade att all historia är samtida. Men går man så långt är man närmast tillbaka på Descartes definition av historieskrivning som icke-vetenskap. Historieskrivning ses som subjektiva berättelser. Giambattista Vicos definition av historievetenskapen är däremot pragmatisk. En efterföljare till Vico i dennes pragmatism ser jag i den brittiske historikern E. H. Carr som menar att historikern kan uppnå relativ objektivitet, detta om historikern

har förmågan att höja sig över den utsiktspunkt som bestäms av hans hemvist i samhället – en förmåga som delvis är beroende av hans förmåga att inse hur starkt han är bunden av denna hemvist, att inse omöjligheten av total objektivitet.²⁵³

Jag ansluter mig till denna pragmatism. Under ett positivistiskt färgat objektivitetskrav är historieskrivning omöjlig.

En mera specifik koppling av den ideologiska kampen till skola och läromedel gör den tidigare nämnde historiedidaktikern Sven Sødring Jensen, vilken jag utförligt

---

²⁴⁹ Se *An Introduction to Post-Colonial Theory*, redigerad av Peter Childs och Patrick Williams, (Hempstead 1997), s. 229–230. Se även Edward W. Said, *The World, the text, and the critic*, (Cambridge 1983), samt *Orientalism*, (Stockholm 1993) s. 25.

²⁵⁰ Antonio Gramsci, ”Intellektuals”, ingår i *A Cultural Studies Reader*, redaktörer Jessica Munns och Gita Rajan, (London 1995), s. 99–100. För begreppet ”överbyggnad” se Karl Marx, ”Förordet till ”Till kritiken av den politiska ekonomin””, ingår i *Karl Marx: Texter i urval*, redaktörer Sven-Eric Liedman, Björn Linnell, Ordfront, (Stockholm 2003).

²⁵¹ Raymond Williams, ”Base an Superstructure in Marxist Cultural Theory”, Ingår i *New Historicism and Cultural Materialism*, redigerad av Ryan Kiernan, (London 1996), s. 22.

²⁵² Vico här refererad av R G Collingwood, *The idea of history*, (Oxford 1946), s. 63–68.

²⁵³ E. H. Carr, *Vad är historia?*, (Stockholm 1965), s. 120–121.

refererat i mitt kapitel "Forskningsfront". Relevant för denna avhandling är Sven Sødring Jensens framställning av historiografin; analysen av historieundervisningens utveckling i Danmark (och Västeuropa) från slutet av 1800-talet till slutet av 1970-talet. Här kan konstateras hur motståndskraftig den rådande borgerliga ideologin är. Om vi ser Sødring Jensens skildring som en konkretisering av den ideologiska kamp, vilken de tidigare refererade Michel Foucault, Antonio Gramsci och Raymond Williams beskriver på en hög abstraktionsnivå, framstår denna kamp inte som någon klar avspeglning av den materiella klasskampen utan snarare som ett skuggspel. När den klassiska undervisningens nationalism och moralism utmanas på 1930-talet sker en reformering men bara på ytan; historieböckernas skildringar blir mera "vetenskapliga" men själva stoffet består och därmed den ideologi som detta stoffurval bär med sig. När denna den objektivistiska historieundervisningen själv blir utmanad på 1960-talet så utmynnar det i en debatt, där företrädare för en ny undervisningsteori – den formalistiska – anger undervisningens mål som att skapa en förmåga hos eleverna att tänka kritiskt. Detta kritiska tänkande sägs vara samhällsnyttigt och ska först och främst förverkligas genom övningar i källkritik. Men eftersom det är svårt för den lägre utbildningen att ta över den *fragmentisering*, som den formalistiska historieundervisningen för med sig (och som genomsyrar den vetenskapliga historieforskningen), kommer dessa övningar i källkritik få ett mycket begränsat genomslag.

När sedan, på 1970-talet, synen på demokrati ur ett konsensusperspektiv kritiserar utifrån en uppfattning av demokratin ur ett konfliktperspektiv svarar den danska staten på denna kritik genom att förorda en pluralistisk undervisning där historieämnet – utifrån olika perspektiv – delas upp i kategorier. Men denna intention förverkligas i ännu mindre grad än till och med den formalistiska eftersom en sådan pluralism fullt genomförd hade inneburit en omfattande fragmentisering av undervisningen på bekostnad av elevernas historiska helhetssyn.

Här hade Sødring Jensens framställning vunnit på en fördjupning av det som skedde, ty här anar jag ett motstånd underifrån, från de människor som kan ses som undervisningens direkta producenter, det vill säga lärare och elever. Sødring Jensen menar ju att fragmentiseringen – genom formalistisk och pluralistisk undervisning – hindrar eleverna "fra at opnå overblik og sammenhæng i deres historieopfattelse".²⁵⁴ Men om nu lärare och elever motstår statsmakternas (välvilliga) intentioner och håller fast vid en syntetiserande historieundervisning så måste detta, menar jag, betraktas som emancipatoriskt, ty även om den syntes som försvaras är objektivistisk och bärare av liberal ideologi så är den mer emanciperande än den fragmentiserade historieundervisning som formalism och pluralism skulle innebära.

Detta leder in till det i Sødring Jensens framställning som inte är användbart för mig i denna avhandling, nämligen hans absoluta krav på att historieundervisningen måste innehålla någon form av socialistisk utopi, detta trots att han inser omöjligheten i stöd

---

²⁵⁴ Sødring Jensen, s. 99.

från statsmakterna för ett sådant krav²⁵⁵ och trots att han tycks mena att utopin uppstår i den politiska rörelsen och alltså inte kan vara en skrivbords- eller katederprodukt.²⁵⁶

En undervisning som bygger på objektivistiskt präglade läroböcker kan emellertid vara *mer eller mindre* emanciperande. Det är bland annat det jag undersöker i denna avhandling. Delvis kan jag alltså hålla med Klas-Göran Karlsson i hans kritik av Sødning Jensen när det gäller kravet på socialistisk utopi. Men jag anser Karlssons kritik alltför svepande och oprecis för att fungera konstruktivt; implicit riktar Karlsson sin kritik också mot Anette Kuhn i det Karlsson inte gör någon distinktion mellan Kuhns och Sødning Jensens skilda uppfattningar vad gäller den emancipatoriska historiedidaktikens målsättning. Men just utifrån sin uppfattning, att undervisningen för att vara emanciperande måste formulera den socialistiska utopin, riktar Sødning Jensen kritik mot Anette Kuhn genom att anföra följande citat ur hennes bok *Einführung in die Didaktik der Geschichte*:

Det er f.eks. ikke muligt at gøre ejendom, magt eller samfundsmæssig ulighed til målforestillinger, dvs. til emancipatoriske deficiter, som under alle omstændigheder må ophæves. I stedet for disse irrealer, abstrakte emancipationsfordringer – som afskaffelse af den private ejendomsret i sig selv – drejer det sig om den til enhver tid historisk, samfundsmæssigt og individuelt mulige ophævelse af afhængigheds- og magtforhold, *som er blevet overflødige*. Kun i den konkrete analyse er det muligt at fastslå, i hvilket omfang den private ejendomsret, f.eks. frembringer illegitime magtforhold (Gewaltverhältnisse) og kan indskrænkes. (Min fremhævelse).²⁵⁷

Sødning Jensen menar här att Kuhn bedömer utopins realiserbarhet utifrån de härskande klassernas moral och rättsregler men att utopin istället bör bedömas efter dess möjligheter att främja klasskampen. Och när Kuhn anger vissa maktförhållanden som *överflödiga* diskuterar hon inte *för vem* dessa maktförhållanden är överflödiga och vem som ska avgöra denna överflödighet. Sødning Jensen saknar här en klassanalys.²⁵⁸

Sødning Jensen tar dessutom själv upp den kritik mot utopismen som varit en del av den marxistiska traditionen och som formulerades redan av Karl Marx själv. Marx skrev ju bland annat i polemik mot den utopiska socialismen på 1800-talet. Men just på

---

²⁵⁵ Jämför Sødning Jensen, s. 167, där författaren skriver följande: ”Det kapitalistiske samfund er ikke i stand til åbent at formulere noget mål for sin udvikling /.../” eller s. 168–169: ”For strukturen gælder imidlertid almindeligt, at historie som fag er underkastet en sådan tradition og en sådan ideologisk binding, at et opbrud inden for fagets rammer vil være vanskeligt eller umuligt.”

²⁵⁶ Sødning Jensen, s. 157, 168–173.

²⁵⁷ Kuhn, s. 24, citatet återgivet i Sødning Jensen, s. 156, (Parenteserna innehåller Sødning Jensens anmärkningar och kommentarer där ”Min fremhævelse” torde syfta på kursiveringen av ”*som er blevet overflødige*”).

²⁵⁸ Sødning Jensen, s. 156–157.

denna punkt ser Sødning Jensen en svaghet hos marxismen; den ger ingen levande vision, uppträder endast som negativ kritik av det rådande.²⁵⁹

Idag är den borgerliga liberala ideologin den statsbärande i de länder som ekonomiskt, politiskt och militärt behärskar världen.²⁶⁰ Liberalismens företrädare kan mot bakgrund av realsocialismens erfarenheter framgångsrikt koppla den politiska friheten, opinionsfriheterna samt religionsfriheten till förekomsten av näringsfriheten, som i sin tur förutsätter äganderätten. Liberalismen sanktionerar dessutom militära interventioner när dessa kan försvaras med att liberala fri- och rättigheter kränks i diktaturstater. Samtidigt har de partier som identifierar sig som socialistiska kommit att närma sig liberalismen; målet egendomsgemenskap har tonats ned eller helt försvunnit till förmån för en försiktigare omfördelningspolitik, en politik som också kan innefattas av liberalismen. Antiimperialismen är inte heller någon självklar ståndpunkt hos dagens vänster. Den stora utmaningen mot liberalismen i väst kommer numera inte från vänster utan från höger, från flyktingfientliga högerpopulistiska partier.

Så vad ska då den emancipatoriskt inspirerade undervisningen innehålla och vad *kan* den innehålla inom ramen för det rådande samhället präglad av liberal ideologi utmanad av högerpopulism? Här tror jag man bör se på det som trots allt är gemensamt för de båda ursprungliga vänsterideologierna, liberalismen och socialismen, och det är uppslutningen bakom de borgerliga fri- och rättigheterna minus äganderätten, det vill säga opinionsfriheterna – yttrandefrihet, tryckfrihet och mötesfrihet – samt religionsfriheten (men alltså inte näringsfrihet). Det är också målet om jämställdhet som de båda ideologierna har kommit att innefatta. Ytterligare en gemensam grund finns i det som ursprungligen var en del av den liberala ideologin, synen på demokratin som en konflikt-demokrati. Och just när det gäller frågan om konflikt eller konsensus – en fråga som utgör ett tvisteäpple också vad gäller synen på demokratins själva genombrott – anser jag visserligen att konfliktperspektivet är rimligare än konsensusperspektivet. Men jag tycker det är viktigt att inte hamna i en dikotomi av antingen våld eller förhandlingar. Perspektivet måste innebära att vi ser både och. Det måste också innebära att vi ser kopplingen mellan det politiska våldet och de politiska förhandlingarna.²⁶¹

---

²⁵⁹ Sødning Jensen, s. 155.

²⁶⁰ Jag diskuterar här begreppet ideologi i betydelsen samhällsåskådning. En ideologi i denna betydelse innefattar antaganden om så väl nutid som historia. Den innefattar även värderingar och handlingsnormer.

²⁶¹ Våld ska här tokas i sin vidaste betydelse, även innefattande strejker. När det gäller det politiska våldets karaktär ansluter jag själv till den syn som återfinns hos Carl von Clausewitz: "Man vet visserligen att kriget endast kan utlösas genom politiska relationer mellan regeringar och folk. Men man föreställer sig vanligen att kriget bryter denna kommunikation och att sedan ett helt annat tillstånd inträder, som bara följer krigets egna lagar. Vi hävdar däremot att kriget endast är en fortsättning av den politiska verksamheten men med inblandning av andra medel. Vi använder avsiktligt uttrycket "med inblandning av andra medel", eftersom vi vill påstå att kriget icke avbryter denna verksamhet eller förvandlar den till något helt nytt. I princip fortsätter nämligen denna

När det gäller sociala konflikter är det också viktigt att något utreda förhållandet mellan makronivån – i Walter Korpis framställning präglad av förhandling – och mikronivån – i Stefan Nyzells framställning ofta präglad av våld. Hur förhåller sig makronivån till mikronivån? Här är väl främst två tolkningar möjliga. För det första skulle man kunna se förhållandet mellan mikro- och makroperspektiv helt enkelt som en skillnad i abstraktionsnivå. När man abstraherar tar man bort det mindre viktiga. Det man med en vetenskapsteoretisk term gör sig skyldig till om man abstraherar bort något viktigt är reduktionism. Vad som ska räknas som reduktionism är inte en enkel fråga som kan avgöras rent vetenskapligt ty här står politiska intressen på spel. Å ena sidan kan man hävda att det är reduktionistiskt att abstrahera bort konflikter på lokalnivå vid en historisk skildring av samförstånd på makronivå. Å andra sidan kan man hävda att det politiska våldet på mikronivå betyder så litet att det är rimligt att bortse från det.

För det andra skulle man kunna uppfatta förhållandet mellan makro och mikro organisatoriskt. Makronivån skulle i så fall tolkas som den nivå där de formella besluten tas. Alltså mer av ett förhållande mellan centrum och periferi. Vi skulle här – för att ta ett exempel – kunna se LO:s ledning som befinnande sig på makronivå medan lokala fackföreningsklubbar befinner sig på mikronivå. Men även vid en sådan tolkning kan man se den politiska förhandlingen mer som ett övervägande av alternativkostnader och mindre som en fråga om argumentationskonst och god vilja. Styrkeförhållandet, det potentiella våldet, påverkar den på ytan fredliga förhandlingens resultat.²⁶²

Själva läroprocessen och skapandet/fördjupandet av ett historiemedvetande hos eleverna, det vill säga läsarna av de böcker som analyseras, faller utanför denna avhandlings ram. Jag nöjer mig med att undersöka den ideologiska tendensen i texterna som sådana. Hur pass kritiskt eller okritiskt texterna tas emot är alltså ingenting som undersöks. Däremot kommer jag, i enlighet med en av Roger Johanssons utgångspunkter (och också i enlighet med Staffan Selander, Sven Södring Jensen och Göran Andolf), jämföra och göra kopplingar mellan skildringarna av det demokratiska genombrottet och det idéklimat och de händelser som präglar den tid i vilka dessa skildringar blir till. Jag kommer också att diskutera läroboksskildringarna i ljuset av de emancipatoriska mål som Anette Kuhn formulerat. Historieundervisningen bör, enligt Kuhn, underlätta för eleverna att uppnå följande: 1. Förmåga att kommunicera; 2. Förmåga att tänka ideologikritiskt; 3. Förmåga att analysera samhället; 4. Förmåga att

---

verksamhet oavsett vilka medel som används. De normer, efter vilka det militära handlandet fortskrider och till vilka det militära systemet är bundet, är politiska normer, som gäller genom hela kriget fram till freden. Vad vore annars möjligt? Skulle politiska relationer mellan regeringar och folk upphöra i och med att diplomatiska noter inte längre utbyts? Är inte krig bara ett annat diplomatiskt språk, en annan form av tal och skrift? Kriget har visserligen sin egen grammatik men ej någon egen logik.” Carl von Clausewitz, *Om kriget*, (Stockholm 1991), s. 616. Clausewitz beskriver visserligen förhållandet mellan stater men samma grundläggande principer gäller enligt mitt synsätt även politiska relationer inom en stat.

²⁶² Jämför Andræ, s. 312.

välja sida samt 5. Förmåga att vidga sin identitet.²⁶³ Dessa Anette Kuhns mål kan sägas konkretiseras hos Christer Karlegård när han reser följande elva krav på ”den goda historieboken”: ”1. ’Läsaren får klart för sig varför texten är viktig’”; ”2. ’Historiska händelser ska kopplas till nutida förhållanden’”; ”3. ’Eventuell oenighet bland forskare redovisas’”; ”4. ’Historiska kvarlevor ska återges’”; ”5. ’Författarnas historieuppfattning skall tydligt komma fram’”; ”6. ’Tydliga subjekt och tydliga predikat’”; ”7. ’Läsaren stimuleras ta ställning’”; ”8. ’God balans mellan beskrivningar och förklaringar’”; ”9. ’Läsaren ska kunna identifiera sig med historiens aktörer’”; ”10 ’Texter ska vila på tidsaxeln’”; ”11. ’Läroboken ska allmänbildas’”²⁶⁴

De krav som kommer vara relevanta för min undersökning är det tredje, fjärde och särskilt det sjätte (som hänger ihop med det sjunde och nionde). När det gäller det fjärde kravet på kvarlevor kommer jag i läroboksskildringarna identifiera vid tiden för det demokratiska genombrottet skapade texter samt även bilder, som inte endast kan betraktas som illustrationer. Karlegårds eget exempel på en önskvärd kvarleva vid en läroboksskildring av svensk medeltid är ett utdrag ur landskapslagarna.²⁶⁵ När det kommer till det sjätte kravet för Karlegård följande resonemang.

Texter fulla av subjekt som ”man”, ”utvecklingen”, av verb i passiv form som ”det beslöts” bör inte tilltala någon läsare utom eventuella hyperförsiktiga objektivisterna av den gamla stammen. Historieframställningar som döljer aktörer och subjekt är antiemancipatoriska. De är förrådiska och inger läsaren en vag känsla av att saker och ting bara har hänt. I tyska didaktiska kretsar har uttrycket ”Geschichts-Fatalismus” (historiefatalism) myntats för sådana fenomen.²⁶⁶

Det jag sätter fokus på i själva den textnära analysen är just hur aktörskapet framställs i läroböckerna: Vem/vilka är det som agerar, i vilken riktning agerar de under det demokratiska genombrottet och vilka motiv har de för sitt agerande? För att undersöka detta analyserar jag metaforer, ordval och även grammatiska konstruktioner, samt även i några fall – där jag funnit det nödvändigt för förståelsen av texten – bilder och illustrationer.²⁶⁷ Samtidigt kommer jag även analysera läroböckernas innehåll i en snävare bemärkelse. Min poäng med denna typ av analyser är inte att leta sakfel. Det är att leta upp ideologiska grundvalar och värderingar. Som jag tidigare fört resonemang om, handlar vetenskap om att förenkla. Metoderna kan skifta och så även hur man

---

²⁶³ Kuhn, s. 71.

²⁶⁴ Karlegård, 1991, s. 51–56. Intressant är att Karlegård inte ser sina krav som specifikt ”emancipatoriska” utan endast som ”didaktiska”. Detta säger en del om utvecklingen av svensk historiedidaktik över tid.

²⁶⁵ Karlegård, 1991, s. 53.

²⁶⁶ Karlegård, 1991, s. 54.

²⁶⁷ För en övergripande genomgång av detta slags diskursanalys, se Marianne Winther Jørgensen och Louise Phillips, *Diskursanalys som teori och metod*, (Lund 2000), s. 87–92.

benämner själva processen, om man *abstraherar* eller *generaliserar* eller möjligen *extrapolerar*. Inom naturvetenskaperna har sådana förenklingar inte så stora politiska implikationer som inom humaniora. Låt mig exemplifiera: De allra flesta tycker det är rimligt att Malmö abstraheras bort på en världskarta. Däremot skulle väldigt få acceptera att Malmö abstraherades bort på en Sverigekarta.²⁶⁸ Denna konsensus föreligger dock inte när det gäller en läroboksskildring av ett historiskt skeende, som till exempel det demokratiska genombrottet i Sverige 1918. När man i en sådan skildring förenklar måste man värdera; vad är viktigt och vad är mindre viktigt, vad ska tas med i skildringen av det demokratiska genombrottet och vad ska väljas bort.

Jag delar upp analysen av läroböckerna i tre perioder i var sitt kapitel. Den första perioden sträcker sig över fyra decennier från 1920 till 1960, den andra från 1960 till 1990 och den tredje och avslutande från 1990 till 2010. Roger Johansson angav som skäl för sin periodindelning – en första period 1945–1969 och en andra 1970–1996 – att 1970 utgör en kulmen för den svenska modellen. Jag ser dock tiden kring 1920, tiden kring 1960 och tiden kring 1990 som viktigare historiska brytpunkter. Kring 1920 bryter demokratin igenom och socialdemokratin kan därefter tillsammans med fackföreningsrörelsen genomdriva reformer som innebär en betydande omfördelning av samhällets resurser. Kring 1960 konsoliderar socialdemokratin sin makt, utövar sedan en välfärdspolitik och utvecklar en utrikespolitik som ska vara ända till murens fall.²⁶⁹ När Sovjetunionen kring 1990 imploderar får det tillsammans med den samtidiga ekonomiska krisen stora återverkningar på Sverige vad gäller demokrati, säkerhetspolitik och omfördelningspolitik. Murens fall blir början på slutet för den så kallade svenska modellen präglad av neutralitet, jämlikhet och statlig styrning.

Varje kapitel inleds med ett avsnitt som beskriver den allmänna historiska händelseutvecklingen under perioden. Efter det följer själva den textnära analysen av läroböckerna. Och så avslutas varje kapitel med en delkonklusion. Där diskuterar jag – förutom själva innehållet i läroböckerna och dess didaktiska implikationer – möjliga kopplingar mellan läroböckernas beskrivningar av det demokratiska genombrottet och det allmänna historiska skeendet. När Giambattista Vico menar att historikerns syn på det förflutna färgas av historikerns egen tid och kulturella tillhörighet avser han mera varaktiga strukturer och inte de i jämförelse små attitydförändringar i synen på en historisk händelse som det här är fråga om. Men med Sture Långströms hypotes i minne, att ”förändringar på den politiska scenen/.../” numera kan ”/.../få direkta återverkningar i läromedlen”²⁷⁰ och med tanke på Roger Johanssons resultat som visar hur läroboksskildringar av Ådalen 31 ändras över tid, och också med tanke på Ingmarie

---

²⁶⁸ Därmed inte sagt att kartografi inte kan vara ideologisk. Se till exempel Painter J. och Jeffrey A. *Political Geography: An Introduction to Space and Power*, (London 2009).

²⁶⁹ Det borgerliga styret 1976–1982 kom inte att bryta mot grunderna i denna politik.

²⁷⁰ Långström, s. 15.

Danielsson Malmros anade trendbrott i tiden kring millenniumskiftet tycker jag ändå att detta slags analys kan vara försvarbart och givande.

Vad kan vi då förvänta oss av denna avhandlingens undersökning mot bakgrund av den här förut refererade litteraturen som diskuterar läroboken som genre respektive historieämnets utveckling över tid?

I enlighet med Staffan Selander kan vi allmänt förvänta oss skildringar ”som samtidiga uttryck för i tiden gängse värderingar av kunskap och moral”.²⁷¹ Gemensam och tidlös är dock idealismen: ”religiösa motsättningar och politiska motiv dominerar framför ekonomiska”, och ”personliga motiv dominerar framför en beskrivning eller analys av mer komplicerade, kollektiva beslutsprocesser”.²⁷² Historien hängs upp på ”några viktigare gestalter”. Dessutom identifierar Selander en kontinuitet i det författarna ”bygger sin egen framställning efter redan existerande böcker”.²⁷³ Men en mera pluralistisk och öppen hållning till ämneskunskap etableras under 1960- och 1970-tal.²⁷⁴ Vidare är de författare som är verksamma under 1920- och 1930-tal, enligt Selander, professionella historiker i botten medan läroböckerna efter andra världskriget främst skrivs av ”en kader av läroboksförfattare” utan ”aktivt förhållande” till forskningsfronten.²⁷⁵ Kanske kan vi också förvänta oss förkortningar orsakade av den *stoffträngsel* som Selander identifierar i läroböckerna efter andra världskriget även om Selander menar att det som kortas ner är skildringar av äldre historia när den ”nya tiden” ska beredas plats.²⁷⁶

Enligt Sven Sørdring Jensen kan vi övergripande förvänta oss värderande texter under ett sken av objektivitet och en nedtoning av sociala motsättningar. De tidigare böckerna präglas av en *klassisk* historiesyn med nationalistiska skildringar i form av berättelser med klara motsättningar mellan gott och ont. Eleverna uppfordras av läroböckerna inte bara till kamp mot yttre fiender men också till deltagande i de ekonomiska och politiska framsteg som bärs fram av marknadsorienterade entreprenörer och bönder.²⁷⁷ Efter andra världskriget kommer så den klassiska undervisningen ersättas av en *objektivistisk*, kännetecknad av föreställningen att det historiska stoffet kan överföras värderingsfritt och neutralt till eleverna. Läroboksförfattarna diskuterar inte urval av fakta samt förlägger klassmotsättningar till förgången tid.²⁷⁸ Möjligen kommer vi att finna spår

---

²⁷¹ Selander, s. 19.

²⁷² Selander s. 80.

²⁷³ Selander s. 81.

²⁷⁴ Selander s. 63. Se de historiedidaktiska implikationer detta har enligt Sørdring Jensen s. 133–138 och 143–148. Jag återkommer till detta.

²⁷⁵ Selander s. 65.

²⁷⁶ Selander s. 61.

²⁷⁷ Sørdring Jensen, s. 72.

²⁷⁸ Sørdring Jensen, s. 23–43.

efter de källkritiska och pluralistiska undervisningsidéerna från 1960-talet och framåt. Företrädare för de senare idéerna menade att läroböckerna borde framställa historien inte som en enhetligt sammanhängande kronologisk berättelse men utifrån skilda aspekter och teman. Dock, eftersom detta slags undervisning trots många inflytelserika tillskyndare aldrig slog igenom i Danmark, är det kanske troligt att det inte heller gjorde det i Sverige.

De böcker vi här utgår ifrån som så att säga fyller våra förväntningar – Sven Sørdring Jensens *Undervisningsteori* samt Staffan Selanders *Lärobokskunskap* – skrevs 1978 respektive 1988. Undersökningen av läroboksskildringarna under de avslutande decennierna i denna avhandling kommer därför inte ge underlag för en värdering av deras allmänna utsagor men bör ge oss svaret på om det är möjligt att extrapolera dessa framåt i tiden när det gäller denna avhandlings senare empiri. Anette Kuhns emancipatoriska mål för undervisningen samt Christer Karlegårds didaktiska krav på historieläroböcker är däremot tidlösa sett till sin funktion. Värderingen av Selanders och Sørdring Jensens allmänna utsagor kommer samtidigt avgöra den grad i vilken de undersökta böckerna kan sägas uppfylla Kuhns och Karlegårds normer.

Från klasstrider till ATP (1920–1960)

I Sveriges senare historia utgör 1920- och 1930-talet en brytningstid. Kontinuiteten i svensk samhällsutveckling bryts demokratiskt och omfördelningsmässigt. Fram till det demokratiska genombrottet stängde Sverige ut en större andel av befolkningen från politiskt inflytande vid en jämförelse med grannländerna. Och en betydligt större del av statsbudgeten gick till militära ändamål. Klasskillnaderna var stora i ett internationellt perspektiv, och repressionen var hård, vilket bland annat medförde att en femtedel av befolkningen emigrerade mellan 1870 och 1910. Men organisationsgraden bland de grupper som stängdes ute politiskt ökade och var vid periodens inledning relativt hög. Främst är det socialdemokrati och fackföreningsrörelse som lyckas organisera en betydande del av lönearbetarna, vilket nu leder till omfördelning; lönerna ökar, kapitalinkomsterna minskar. Förutsättningen för de krympande klasskillnaderna var den breda allians mellan olika socialgrupper som kampen för demokrati och jämlikhet hade skapat. Unikt för Sverige och i viss mån för övriga Norden var dessutom autonomi; rörelsen hade sina egna tidningar och sina egna intellektuella samt även ett eget utbildningsväsende i form av studiecirklar, bildningsförbund och folkhögskolor.²⁷⁹

Perioden präglas till att börja med av hårda sociala motsättningar på grund av efterkrigsdepressionen. Konflikterna på arbetsmarknaden är under 1920-talet många, vilket statistik över antalet förlorade arbetsdagar till följd av strejker eller lockouter tydligt visar.²⁸⁰ Särskilt hårt motstånd från arbetsgivarnas sida mötte kvinnorna i lågavlönade yrken när de tog kamp för bättre villkor, som under telefoniststrejken 1922.²⁸¹

Trots en snabb industrialisering kan Sverige ännu betraktas som ett bondeland; en tredjedel av de yrkesverksamma jobbar inom jordbruket, en fjärdedel inom industrin. Och i denna industri dominerar fortfarande de traditionella näringarna baserade på

---

²⁷⁹ Erik Bengtsson, "The swedish sonderweg in question: democratization and inequality in comparative perspective, c. 1750–1920", *Past and Present*, no. 244 (Aug. 2019), ><https://academic.oup.com/past/advance-article-abstract/doi/10.1093/pastj/gtz010/5498958>< (20190721), s. 2, 13, 22, 24–28 (webartikelns sidnumrering).

²⁸⁰ Lars-Arne Norborg, *Sveriges historia under 1800- och 1900-talen* (Stockholm 1993), s. 76.

²⁸¹ Bengt Nilsson, "Telefoniststrejken 1922" ingår i *Kvinnor mot kvinnor, Om systerskapets svårigheter*, redaktion Christina Florin, Lena Sommestad, Ulla Wikander, (Stockholm 1999) s. 45–50.

skog och järn, men verkstadsindustrin växer i omfång. Urbaniseringen pågår men inte med någon dramatisk hastighet.

Hela perioden från krigsslutet fram till 1932 präglas av minoritetsparlamentarism, det vill säga att regeringar av skiftande politisk färg avlöser varandra utan att någon av dem i valet lyckas få en parlamentsmajoritet som grund för sitt maktutövande. Detta var en misräkning för Socialdemokraterna som förväntat sig större valframgångar i och med att andelen röstberättigade till följd av det demokratiska genombrottet ökat från en femtedel av befolkningen till över hälften.²⁸² Även för den första vågens feminister var valresultaten en besvikelse; endast fem kvinnor kom in i riksdagen 1922, fyra av 230 i andra kammaren och en av 130 i första. Andelen kvinnor i riksdagen kom att ligga kring denna låga nivå ända till slutet av 1930-talet.²⁸³ De två mest kända motståndarna till allmän och lika rösträtt under tiden fram till det demokratiska genombrottet, Ernst Trygger och Arvid Lindman, kom båda under var sin kortare period att inneha statsministerposten under 1920-talet.

I slutet av decenniet var de ekonomiska konjunkturerna goda men den internationella överproduktionskrisen, först märkbar i USA 1929, blev också uppenbar i Sverige. En stor andel löntagare, framför allt män, drabbades av arbetslöshet. Arbetsgivarna försökte rädda verksamheten genom lönesänkningar vilket ledde till konflikter. Dessa nådde sin kulmen i Ådalen 1931 där militärer, inkallade för att skydda strejkbrytare, drabbades av panik och sköt mot en fredlig demonstration med dödlig utgång.

Året efter, 1932, segrade Socialdemokraterna i valet och kunde sedan inleda en period av kompromisser både vad gällde regeringsmakten och – genom LO – på arbetsmarknaden. Per Albin Hanssons socialdemokratiska regering hade ett bredare parlamentariskt stöd i och med framgångarna i valet 1932 men det var trots allt en minoritetsregering. För att kunna genomdriva ett krisprogram som bland annat innefattade beredskapsarbeten var regeringen tvungen att nå en uppgörelse med Bondeförbundet. Denna uppgörelse var ingen självklarhet; så sent som 1914 hade arbetarklass och bondeklass kommit att framstå som varandras antagonister under det som kommit att benämnas borggårdskrisen.²⁸⁴ Emellertid kom uppgörelsen till stånd; den så kallade kohandeln innebar att Socialdemokraterna stödde protektionistiska åtgärder till böndernas förmån mot att Bondeförbundet stödde ett socialdemokratiskt krisprogram till arbetarnas förmån. Samarbetet formaliserades efter valet 1936 då Bondeförbundet fick tre platser i en annars socialdemokratiskt dominerad regering. Här lades grunden till en socialdemokratisk dominans vilande på en riksdagsmajoritet, som skulle komma att vara i över fyrtio år, med den klara målsättningen att bygga vad som

---

²⁸² Norborg, s. 186.

²⁸³ Ann-Sofie Ohlander, *Kvinnors arbete*, (Stockholm 2005), s. 73–74. Ohlander menar dock att de fåtaliga kvinnliga riksdagsledamöterna kunde utföra ett betydelsefullt arbete för kvinnors villkor på arbetsmarknaden.

²⁸⁴ Bengtsson, s. 32–33.

först kom att kallas folkhem för att senare benämnas välfärdssamhälle. Under 1930-talet innebar detta en rad reformer, exempelvis arbetslöshetsförsäkring, folkpension och mödrahjälp samt producentbidrag för småbrukare. År 1930 stadfästes visserligen 48-timmars arbetsvecka, men stora grupper kvinnliga arbetare blev undantagna denna lagstiftning; för hembiträden, sjuksköterskor och vårdbiträden var arbetstiden fortsatt praktiskt taget oinskränkt.²⁸⁵ År 1938 ingick LO och SAF efter påtryckningar från regeringen det så kallade Saltsjöbadsavtalet som i stora drag innebar att SAF:s krav på ”skydd för tredje mans rätt” tillgodosågs mot att LO:s krav på skydd för arbetare vid uppsägningar samtidigt beaktades. Avtalet skulle övervakas av en arbetsmarknadsnämnd som nu inrättades. Avtalet kom att ge upphov till den senare många gånger återopade så kallade saltsjöbadsandan, ett klassarbete med den gemensamma målsättningen hög tillväxttakt. En hög tillväxttakt kan också ses som själva förutsättningen för saltsjöbadsandan, alltså det ekonomiska förhållande som möjliggör att reallöner och företagsvinster kan öka samtidigt.

År 1939, efter inledningen av det andra världskriget och under intryck av finska vinterkrigets utbrott, bjöd socialdemokraterna in övriga riksdagspartier utom kommunisterna till en samlingsregering som kom att sitta kvar till krigsslutet 1945. Samlingsregeringens huvuduppgift blev att hålla Sverige utanför kriget och samtidigt klara folkförsörjningen. Det lyckades men inte utan en ganska omfattande repression riktad i första hand mot kommunisterna, och inte utan klara avsteg från den deklarerade neutraliteten, före 1943 till axelmakternas förmån, efter 1943 till de allierades förmån.²⁸⁶

Sverige kunde från 1945 regeras av en rent socialdemokratisk ministär tack vare stödet från Sveriges kommunistiska parti som i 1944 års andrakammarval hade tredubblat sina röster. Även inom fackföreningsrörelsen ökade det kommunistiska inflytandet; 1945 utbröt den största strejken sedan storstrejken 1909. Den omfattade 120 000 verkstadsarbetare och varade i över fyra månader. Socialdemokraterna började nu ett målmedvetet arbete för att stänga ute kommunister från fackföreningarna samtidigt som Tage Erlander, vilken ansågs tillhöra partiets vänsterfalang, tog över som partiledare och statsminister efter Per Albin Hanssons död 1946. Redan året innan krigsslutet hade Socialdemokraterna sammanfattat sina inrikespolitiska mål i sitt ”Arbetarrörelsens efterkrigsprogram”. Dessa mål kunde nu i stort förverkligas. Folkpensionerna höjdes väsentligt, allmänna barnbidrag infördes, principbeslut om allmän sjukförsäkring och enhetsskola togs, tre veckors semester lagstodgades och

---

²⁸⁵ Lisa Öberg, ”Ett socialdemokratiskt dilemma, Från hembiträdesfråga till pigdebatt”, ingår i *Kvinnor mot kvinnor, Om systerskapets svårigheter*, (Stockholm 1999), s. 178–183. Öberg skriver att villkoren för dessa grupper ”kan betraktas som en reminiscens av den gamla legostadgan som fram till 1920-talet reglerat drängars och pigors anställningsförhållanden”. (s. 178). Först 1971 antog riksdagen en lag om maximitid för betalt hushållsarbete. Öberg kommenterar: ”Hembiträdena – i den mån de fortfarande förekom – fick därmed 8-timmarsdag, sist av alla i Sverige.” (s. 183).

²⁸⁶ Norborg, s. 199–203. Per Cramér, *Neutralitet och europeisk integration*, (Stockholm 1998), s. 218–229.

dessutom antogs en ny arbetarskyddslag. Störst motstånd väckte en genomgripande skattereform med betydande skatteökningar för höginkomsttagare och rentierer. Arkitekten bakom reformerna, Ernst Wigforss, utsattes för hätska personangrepp och Svea hovrätt fann i sitt remissyttrande delar av reformen grundlagsvidrig. De höga skatterna godtogs dock av en bred opinion.²⁸⁷

Utrikespolitiskt tvekade Sverige inför medlemskapet i Förenta nationerna, FN, den organisation som kom att följa i spåren på Nationernas förbund, NF. Det var egentligen samma farhågor och förhoppningar kring medlemskapet i FN som uttryckts redan 1920 inför medlemskapet i NF: Det kollektiva säkerhetssystemet minskade visserligen landets möjligheter till neutralitet under framtida krig. Men samtidigt garanterade FN med sin princip om nonintervention Sveriges oberoende på ett sätt som inte enbart alliansfriheten kunde göra. Sverige räknade med att vetorätten i säkerhetsrådet skulle begränsa utrymmet för sanktioner och att landet vid stormaktskonflikter trots FN-medlemskapet skulle kunna förhålla sig neutralt.²⁸⁸ Den väpnade FN-operationen i Korea 1950–1953 blev dock en missräkning för Sverige i detta avseende. Säkerhetsrådet hade sanktionerat denna operation tack vare att Sovjetunionen uteblivit från dess möten i protest mot att Taiwan fick representera Kina. Här stod alltså stormakt mot stormakt, och Sverige var genom sitt FN-medlemskap förpliktigt att ställa upp på USA:s sida. Med hänvisning till neutraliteten deltog Sverige aldrig med stridande förband så som de nordiska grannländerna gjorde. Emellertid gavs humanitärt bidrag genom ett fältsjukhus. Sverige visade också sin utrikespolitiska självständighet genom att som första västland erkänna Folkrepubliken Kina 1950 samt vägra fördöma Kina som aggressor under Koreakriget. Politiken genomfördes inte utan motstånd och betänkligheter.²⁸⁹ Statsminister Tage Erlander gjorde följande bedömning:

Vi har blivit ensamma, vi har sårat amerikanerna just när vi går till svåra förhandlingar med dem, vi har tagit risker för sammanhållningen här hemma och vi har fjärrat oss från kungen. Och ändå /.../ Hade vi böjt oss här hade vi inte haft någon rest kvar av självständighet. Den amerikanska kongressen hade övertagit utrikesnämndens roll.²⁹⁰

Ekonomiskt tjänade dock Sverige på Koreakriget i och med att det medförde större efterfrågan på svenska exportvaror.²⁹¹

---

²⁸⁷ Norborg, s. 204–209.

²⁸⁸ Cramér, s. 191–194, 267–268. Se även Mikael af Malmborg, *Den ståndaktiga nationalstaten: Sverige och den västeuropeiska integrationen 1945–1959*, (Lund 1994), s. 60–62.

²⁸⁹ Malmborg, s. 181.

²⁹⁰ Socialdemokratiska riksdagsgruppens protokoll 510522, citerat återgivet i Yngve Möller, *Östen Undén, en biografi*, (Stockholm 1986), s. 368.

²⁹¹ Lennart Schön, *En modern svensk ekonomisk historia: Tillväxt och omvandling under två sekler*, (Stockholm 2000), s. 419.

1948 års riksdagsval hade varit oerhört jämnt och för att bredda regeringens underlag i riksdagen och på så sätt säkra de omfattande reformer som genomförts bjöd Socialdemokraterna in Bondeförbundet 1951 att regera tillsammans med dem i en koalitionsregering. Andelen kvinnliga riksdagsledamöter nådde för första gången tio procent.²⁹² Socialdemokrater och Bondeförbund gick emellertid tillbaka i 1950-talets riksdagsval, likaså Kommunisterna. Högern gick starkast fram. I slutet på årtiondet blottades de stora politiska motsättningarna under den så kallade ATP-striden. Denna strid handlade i grund och botten om omfördelning. Socialdemokraterna ville tillsammans med LO och kommunisterna säkra en någorlunda hög levnadsstandard för sina intressegrupper även efter yrkesverksamheten. Det hela skulle möjliggöras genom arbetsgivaravgifter som samlades i en statlig fond. Pensionsstriden betydde slutet för Socialdemokraternas och Bondeförbundets koalitionsregering samt nyval där Socialdemokraterna tillsammans med Kommunisterna lyckades få majoritet i andra kammaren men där det i realiteten vägde helt jämnt eftersom den socialdemokratiska talmannen saknade rösträtt. Pensionsreformen kunde ändå röstas igenom eftersom en av de folkpartistiska riksdagsledamöterna lade ner sin röst. Socialdemokraterna fick därefter förtroende för sin politik genom framgångarna i 1960 års val som säkrade socialistisk majoritet i riksdagens bägge kammare. Dessutom svängde nu Folkpartiet i pensionsfrågan och gav ATP sitt stöd.

Läroböckerna 1920–1960

Särskilt under inledningen av denna period är Carl Grimbergs *Sveriges Historia* dominerande i folkskolan tillsammans med Hans Larssons bok med samma titel samt Clas Theodor Odhners och Karl Gustaf Westmans *Lärobok i historia för folkskolan*, en bearbetning av deras bok för realskolan, *Fäderneslandets historia*. De kommer ut i ett flertal upplagor. Grimbergs och Odhner-Westmans böcker ges ut ända in på 1950-talet.

Inte någon svensk läroboksförfattare kan sägas ha uppnått en sådan status som Carl Grimberg.²⁹³ Han började sin bana som forskare, blev sedan lärare, därefter förlagsredaktör, innan han till sist fick möjligheten att ägna sig åt sitt författarskap på heltid. Främst är han berömd för sitt stora niobandsverk *Svenska folkets underbara öden* som har kommit i ett stort antal upplagor och som fortfarande ges ut. Under sin tid som yrkesverksam författare från 1910-talet till sin död 1941 var han en kändis. Han intervjuades i stort uppslagna porträtt i landets ledande tidningar. Han korresponderade brevlades med samhällstoppar och namnkunniga personer, till exempel Marcus Wallenberg och Sven Hedin. Synen på Grimberg har kommit att

---

²⁹² Ohlander, s. 74, (1947 utsågs det första kvinnliga statsrådet, Karin Kock).

²⁹³ Jarl Torbacke, *Carl Grimberg, ett underbart öde?* (Stockholm 1993).

präglas av en sådan kritiker som Herbert Tingsten, vilken i slutet på 1960-talet i sin allmänna karaktäristik av klassisk historieskrivning lyfte fram och belyste det nationalromantiska och konservativa hos författaren. Carl Grimberg visade dock under sin verksamhet som läroboksförfattare en lyhördhet för kritik; han tog intryck och omarbetade.²⁹⁴ Om vi erinrar oss det Sture Långström hävdar i sin avhandling, att nutidens läroböcker i mycket liten utsträckning blir föremål för granskning och debatt, så gällde inte detta historieläroböckerna under förra hälften av 1900-talet. De debatterades ända upp på riksdagsnivå.²⁹⁵

I Grimbergs lärobok i historia förekommer inte uttrycket det demokratiska genombrottet. Rösträttsreformen 1918–1921 redovisas i ett stycke med rubriken ”Kvinnorörelsen och Fredrika Bremer”:

Det stora målet för kvinnorörelsen var länge *den politiska rösträtten*. Den genomdrevs på 1919 års riksdag av den reformministär, i vilken professor *Edén* var statsminister, och stadfästes av 1921 års riksdag. Då ”blev hela svenska folket moget förklarad”.²⁹⁶

Rösträttsreformen beskrivs alltså enbart som rösträtt för kvinnor och inte som även utökad rösträtt för män. Männen har enligt Grimberg redan fått sin rösträtt:

”Peningstreckret” [vid val till andra kammaren HS] blev alltså mer och mer förhatligt, och ett ivrigt arbete för ”*allmän rösträtt*” började bedrivas. Slutligen blevo alla partier ense om att tiden var mogen för den stora reformen, och på 1909 års riksdag genomfördes den. Men då gällde det endast männen. Tolv år därefter fingo även kvinnorna rösträtt.²⁹⁷

Det är alltså enligt Grimberg 1909 som allmän rösträtt för män införs i Sverige. År 1921 får så även kvinnorna rösträtt. Aktörer när det gäller rösträtten för män är ”alla partier” som till slut kommer överens. Denna överenskommelse är dock ett resultat av ”ett ivrigt arbete” som hade börjat ”bedrivas”. Vilka som står bakom detta arbete framgår inte explicit, men ur sammanhanget skulle man kunna sluta sig till att det handlar om folkrörelser. Vid beskrivningen av rösträttsreformen 1919 väljer Grimberg verbet ”genomdrevs”, vilket kan tolkas som ett implicit sätt att säga att motståndet mot kvinnlig rösträtt var hårdare. Den som *genomdriver* reformen är dock ”den reformministär, i vilken professor *Edén* var statsminister”, även om också detta beslut beskrivs som ett resultat av en rörelse, närmare bestämt kvinnorörelsen med Fredrika Bremer i spetsen. Hos Grimberg krymps visserligen rösträttsreformen 1918–1921 till

---

²⁹⁴ Torbacke, s. 135.

²⁹⁵ Torbacke, s. 95, 244.

²⁹⁶ Carl Grimberg, *Sveriges historia för folkskolan* (Stockholm 1923), s. 306.

²⁹⁷ Grimberg, 1923, s. 301.

en fråga om kvinnlig rösträtt men kvinnornas rörelse *ses som aktör* ända fram till genombrottet. Övriga sociala motsättningar runt reformen tonas ner. Men att klassmotsättningarna var hårda kommer till uttryck vid beskrivningen av konflikter på arbetsmarknaden samt vid formuleringen av de förhoppningar och den oro Grimberg ger uttryck för när det gäller det nya folkstyret:

Det sociala arbetet vill förekomma fördärvbringande strider inom samhället. Ett sådant arbete bedrivs med iver av både riksdag, regering och enskilda. Och många tecken tyda på att detta arbete skall, därest det stödes genom kraftåtgärder mot våldshandlingar, lyckas i sitt vackra syfte att segra över hat och våld.²⁹⁸

Grimbergs syn på samhället är korporativistisk och för att beskriva samhället använder han sig av en ofta brukad analogi: ”Det samhälle, i vilket vi nu leva, är så konstrikt sammansatt, att det kan liknas vid människokroppen med dess organ. Varje organ i vår kropp har sin särskilda uppgift men beror ändå av alla andra organ.”²⁹⁹ Klasstriderna ses alltså implicit som en sjukdom, en sjukdom som Grimberg hoppas kan botas genom socialt reformarbete.³⁰⁰ Denna tydliga plädering för nationell sammanhållning och mot klasskamp är typisk för *klassisk* historieundervisning.

Grimbergs lärobok förblir oförändrad fram till 1936 då han i förordet till den tionde upplagan uppger att ”nydaningen har föranletts dels av den historiska forskningens /.../ vunna resultat, dels av pedagogiska skäl”.³⁰¹ Detta har implikationer också när det gäller skildringen av demokratins genombrott. Grimberg blir dock här något motsägelsefull:

”Penningstrecket” blev därför mer och mer förhatligt, och allt ivrigare agiterades det för ”*allmän rösträtt*”. Slutligen blevo alla partier ense om att tiden var mogen för den stora reformen, och på 1909 års riksdag genomfördes den. Men då gällde det endast männen. Tolv år därefter fingo även kvinnorna rösträtt, och då utvidgades rösträtten ytterligare även för männen.³⁰²

Här ser vi först några smärre stilistiska modifieringar om vi jämför med texten från 1923. Innehållsmässigt är det emellertid den sista huvudsatsen som står för den stora förändringen. Det jag menar vara motsägelsefullt är att först beskriva 1909 års reform

---

²⁹⁸ Grimberg, 1923, s. 309.

²⁹⁹ Grimberg, 1923, s. 301.

³⁰⁰ Jämför Aristoteles beskrivning av det grekiska klassamhällets förtjänster i *Politiken*: ”På samma sätt är den som härskar och den som lyder beroende av varandra för sin överlevnad, ty den som är i stånd till förutseende med sitt intellekt är av naturen härskande och befallande, medan den som är i stånd till hårt kroppsarbete av naturen är underställd och en slav. Därför är det samma ting som gynnar herre och slav.” Aristoteles, s. 5.

³⁰¹ Grimberg, 1948, s. 4 (där förordet till tionde upplagan 1936 återges).

³⁰² Grimberg 1948, s. 207.

som innebar den allmän rösträtt för män, och sedan skriva att männens rösträtt utvidgades ytterligare tolv år senare. Hur kan den göra det om den redan var allmän? Några meningar senare i en delvis nyskriven, delvis omstöpt, passus skriver Grimberg följande.

Genom 1921 års rösträttsreform ”blev hela svenska folket moget förklarad”. Den svenska valmanskåren blev med ett slag tre gånger så stor som förut. Denna reform kan därför i betydelse jämföras med den stora riksdagsreformen 1866. Särskilt har *arbetarklassen* därigenom fått ett ofantligt mycket större inflytande på vårt samhällsliv än förut.³⁰³

Det är i och med denna passus som Grimberg verkligen skiftar fokus när det gäller rösträttsreformen 1918–1921. I upplagorna före 1936 är det kvinnorna som genom sin rösträttskamp vinner politiskt inflytande i och med reformen. I upplagorna efter 1936 är det först och främst arbetarklassen som sägs flytta fram sina positioner. Den förändrade skildringen får emellertid till följd att kvinnornas rösträttsrörelse försvinner som aktör. Kanske skulle man kunna uttrycka det så att när klasskampens betydelse upphöjs så sker det på könskampens bekostnad. Uttrycket att ”hela svenska folket [blev] moget förklarad” möter oss i de tidigare upplagorna i avsnittet ”Kvinnorörelsen och Fredrika Bremer”. Men i de senare upplagorna har följande stycke, som jag redan en gång citerat, helt tagits bort:

Det stora målet för kvinnorörelsen var länge *den politiska rösträtten*. Den genomdrevs på 1919 års riksdag av den reformministär, i vilken professor *Edén* var statsminister, och stadfästes av 1921 års riksdag. Då ”blev hela svenska folket moget förklarad”.³⁰⁴

Men även om Grimberg här skiftar fokus så verkar hans ursprungliga beskrivning av det demokratiska genombrottet ha rotat sig, det vill säga föreställningen att männen får rösträtt 1909 medan kvinnorna får rösträtt 1918–1921. Jag återkommer till detta i slutet av denna avhandling.

År 1935 firade den svenska riksdagen 500 år i enlighet med föreställningen att folkförsamlingen grundats vid Arboga möte 1435. Den forskning Grimberg oprecist hänvisar till som anledning till sin reviderade skildring torde bland annat vara Nils Edéns *Den svenska riksdagen under femhundra år* som gavs ut detta jubileumsår.³⁰⁵

En annan lärobok med samma titel men annorlunda stavad – *Sverges historia för folkskolan* – skrevs av Hans Larsson och kom ut i flera upplagor under decennier. Den sista upplagan – den femte – gavs ut 1935. Även Larsson var en känd intellektuell och

---

³⁰³ Grimberg, 1948, s. 207–208.

³⁰⁴ Grimberg, 1923, s. 306.

³⁰⁵ Nils Edén ledde även den redaktionskommitté som vid denna tid höll på att färdigställa ett omfattande verk på 17 volymer: *Sveriges riksdag. Historisk och statsvetenskaplig framställning utgiven enligt beslut av 1926 års riksdag*. Sveriges riksdag (utgivare), (Stockholm 1931–1938).

kulturpersonlighet. Sedan 1901 var han professor i teoretisk filosofi vid Lunds universitet. Hans författarskap i många olika ämnen är omfattande och han gav även ut skönlitterära verk. År 1925 valdes han in i Svenska Akademien. Larsson såg sig själv som vänsterman och uttryckte sympati för den reformistiska arbetarrörelsen.³⁰⁶ År 1920 kritiserade han i boken *Under världskrisen* "1914 års idéer", det vill säga antidemokratiska och nationalistiska ståndpunkter vilka bland andra Carl Grimbergs vän Sven Hedin hade företrätt.³⁰⁷

Inte heller hos Larsson förekommer uttrycket det demokratiska genombrottet. Larsson skriver under rubriken "Demokratien" resonerande om denna styrelseform mot bakgrund av första världskrigets slut:

1. Nederlagen medförde så gott som överallt revolution. Furstar och regeringar störtades. Så gick det i Ryssland, där tsaren och hans familj till slut blevo mördade. Tyske kejsaren lever i landsflykt, och de många tyska furstarna äro avsatta; så även österrikiske kejsaren. Republik och demokratiskt styrelsesätt infördes. I de segrande länderna var demokratien redan förut mer eller mindre genomförd och blev det fullständigare under världskrisen, så att i stort sett demokratien, republikansk eller monarkisk, kan anses i närvarande stund vara Europas, liksom Amerikas, styrelseform.
2. Demokrati innebär i första rummet allmän rösträtt, lika för alla. "En man en röst", har sen många år varit programmet för demokratien, särskilt för arbetarepartierna. Nu har i de flesta länder införts, eller håller på att införas, även rösträtt för kvinnor. En riksförsamling, tillkommen enligt denna grundsats, anses då böra respekteras som det för tillfället bästa möjliga uttrycket för medborgarnas vilja. Det är icke sagt att majoritetens mening alltid är den riktiga, men det anses i alla fall bli i längden bäst, om man följer den (såvida det inte gäller samvetssaker): minoriteten får arbeta på att sen vinna anhängare för en möjligen bättre mening. Sen alla ha rösträtt, står den "parlamentariska vägen" öppen för vidare demokratiska reformer och förbättring av de mindre bemedlades ställning.³⁰⁸

För att förklara demokratins genombrott i Sverige tar Larsson avstamp i händelseutvecklingen utomlands. Aktörskapet för demokratin göms till en början bakom passivformerna "störtades" och "infördes". Implicit framgår ändå att det är de lägre klasserna i Ryssland, Tyskland och Österrike som gör revolution, en revolution som i de två sistnämnda länderna leder till demokrati. Denna tolkning förstärks längre

---

³⁰⁶ Under denna tid inbegrep begreppet *vänstern* även liberaler.

³⁰⁷ Hans Larsson, *Under Världskrisen*, (Stockholm 1920).

³⁰⁸ Hans Larsson, *Lärobok i Sverges Historia för folkskolan*. Med tillägg av händelserna efter år 1914, fjärde upplagan, (Lund 1922), s. 149–150.

fram i citatet där det sägs att ”särskilt arbetarpartierna” har haft demokratin som mål. Tolkningen förstärks också av citatets avslutning genom att demokratins syfte uttrycks som ”vidare demokratiska reformer och förbättring av de mindre bemedlades ställning”. Men dessförinnan ger Larsson uttryck för en viss skepsis mot folkväldet: ”Det är icke sagt att majoritetens mening alltid är den riktiga, men det anses i alla fall bli i längden bäst, om man följer den”. Denna skepsis följs upp genom följande beskrivning av motivet för den politiska högern att motsätta sig demokratin; ”man hade fruktat att den stora mängden av medborgare ej vore upplyst nog att ha hand om styrelsen.”³⁰⁹ Larsson tycks dessutom mena att högerns motstånd mot demokratin är avblåst 1922. Hotet mot folkväldet är istället att söka på den andra sidan av den politiska skalan:

Det började i Ryssland. Sen revolutionen där kommit i gång, gick det som det gärna går vid revolutioner: de längst gående revolutionärerna – dels sådana som uppriktigt trodde sig kunna i ett slag omdana samhället, dels sådana som alltid är till hands där man kan fiska i grumligt vatten – togo ledningen, och när den nyvalda riksförsamlingen icke var i deras smak, upplöste de den, alldeles som tsaren förut ett par gånger gjort. Man kan icke vänta, mente de, tills majoriteten är med. De proklamerade i sin tur minoritetsvälde, ”proletariatets diktatur”. De diktera sin vilja och genomdriva den med våld och skräckmedel. Detta parti (bolsjevikerna under ledning av Lenin) har haft efterföljare även i andra länder, där revolutionen utbröt, samt räknar några anhängare överallt i Europa. Mot diktaturen för demokratin står dock i det stora hela de ordnade arbetarpartierna, de egentliga socialdemokraterna.³¹⁰

Medan högerns motståndare mot demokratin beskrivs som upplysta och välvilliga men med en kanske överdriven oro när det gäller massornas låga bildningsnivå, beskrivs vänsterns motståndare mot demokratin dels som naiva idealister, dels som cyniska brottslingar. Larssons resonemang om hur ”det gärna går vid revolutioner” – hans jämförelse mellan bolsjevikernas politik och tsardömet – är klassiskt konservativt,³¹¹

---

³⁰⁹ Larsson, 1922, s. 150. Här kan vi jämföra med Edmund Burke som i sina *Reflektioner om den franska revolutionen* gör skillnad mellan ”de mångas vilja” å ena sidan och ”deras intressen” å den andra, samt konstaterar att ”skillnaden kommer att vara stor när de [majoriteten HS] gör ett felaktigt val”. Edmund Burke, *Reflektioner om den franska revolutionen*, (London 1790), översättning från engelska Carl G. Holm, (Stockholm 1982), s. 57.

³¹⁰ Larsson, 1922, s. 150–151.

³¹¹ Detta slags fatalism möter oss redan hos den franske finansministern Turgot i mitten på 1700-talet: ”Despotism föder revolutioner, men allt vad dessa åstadkommer är att en tyrann byts ut mot en annan.” Anne Robert Jacques Turgot ”On Universal History (1751)” I Ronald L. Meeks (redaktör) *Turgot on Progress, Sociology and Economics*, Cambridge (1973). Citatet återgivet i János Perényi ”Den franska revolutionen i 1800-talets politiska medvetande” ingår i *Franska revolutionen – bilder och myter* under redaktörskap av Ronny Ambjörnsson och Sverker R Ek, (Stockholm 1989), s. 69. Historiens ironi är att många av de ekonomiska reformer Turgot i egenskap av finansminister föreslog kom att genomföras revolutionärt på 1790-talet. Turgot själv kan alltså knappast klassas som konservativ. Det hindrar dock inte att hans tankegång om det meningslösa i revolutioner kom att bli

men står delvis i motsättning till hans inledande värdering av revolutionerna vid världskrigets slut som i några fall ledde till att ”demokratiskt styrelsesätt infördes”.

Till skillnad från Grimberg beskriver Larsson det demokratiska genombrottet mera i detalj, åtminstone vad gäller dess resultat. Samtidigt – under tidigt 1920-tal – som Grimberg beskriver rösträttsreformen 1918–1921 som enbart innebärande rösträtt för kvinnor, skriver Larsson bland annat följande under rubriken ”Svenska förhållanden”:

1. *Den kommunala rösträtten.* Vid urtima riksdagen 1918, på hösten, beslöts att på kommunalstämma och vid landstingsmannaval ej längre skulle röstas efter graderad skala /.../, utan att där liksom vid riksdagsval ingen skulle ha mer än en röst. Även de som icke skatta för någon inkomst äro nu röstberättigade.
2. *Andra kammaren.* Riksdagen 1919 beslöt stryka den bestämmelsen i riksdagsordningen, att den som ej betalt sin skatt ej heller skulle ha rösträtt. Detta innebar i verkligheten en mycket betydande utsträckning av rösträtten till förmån särskilt för arbetarepartiet. Åldersstrecket, förr 25 år /.../ sänktes till 23 år. Även *kvinnorna* fingo rösträtt och blevo valbara. Representanterna väljas på 4 år.
3. *Första kammaren.* Valrätten till denna kammare förändrades i och med den kommunala rösträtts utsträckning, då ju valen till denna kammare ytterst bero av kommunerna /.../. Emellertid bestämdes, att endast de röstberättigade, som fyllt 27 år, skulle äga rätt att deltaga i landstingsmannaval eller vissa städers val av elektorer, som skola välja ledamöter till första kammaren. Representanterna väljas på 8 år. Samtliga ovannämnda förändringar angående riksdagen vänta, såsom grundlagsändringar, på nytt beslut av riksdagen 1921.³¹²

Därefter följer ytterligare fyra punkter som inte handlar direkt om författningsreformen utan mer om följden av denna. De inleds kursivt, något som kan ses som ett slags underrubriker: ”4. *Försvaret*”, ”5. *Åttatimmarsdagen*”, ”6. *Socialdemokratin*” och ”7. *Folkbildningen*”. Under punkt 6 ges följande karaktäristik av Sveriges socialdemokratiska vänsterparti (SSV), en karaktäristik som gör att Larssons tidigare beskrivning av envælde under socialistisk täckmantel knappast träffar SSV, åtminstone inte i dess helhet: ”Vänstersocialisterna ha inbördes rätt olika meningar; några av dem kunna anses som mera radikala socialdemokrater, andra ha meningar som gå rakt emot

---

en viktig del av konservativt tankegods och – efter 1848 – även en viktig del av liberalt tankegods. (Se Perényi 1989, s. 75–76).

³¹² Larsson, 1922, s. 153–154. Det förekommer tre interna sidhänvisningar inom parenteser i texten. Dessa har jag valt att inte citera men markerar deras plats med ”/.../”.

socialdemokratins.³¹³ Avslutningsvis, under punkt 7, återknyter Larsson till farhågan vad gäller massornas bildningsnivå under demokratin, en farhåga som Larsson här gör till sin: ”En demokratisk utveckling kan aldrig bli sund, om icke folkupplysningen på samma gång främjas.”³¹⁴

De som agerar för demokratin – de aktörer Larsson för fram – är dels de revolutionärer utomlands som inledningsvis skildras, dels de svenska aktörer han senare benämner som ”de ordnade arbetarpartierna, de egentliga socialdemokraterna”. Liberalerna nämns inte explicit och ”kvinnorna fingo rösträtt och blevo valbara” till synes utan att själva ha kämpat för dessa rättigheter under det demokratiska genombrottet.

I den femte och sista upplagan av sin bok *Sverges historia för folkskolan* företar Larsson emellertid en genomgripande förändring i sin beskrivning av det demokratiska genombrottet. Framför allt är skildringen väldigt förkortad från att ha sträckt sig över flera sidor till att nu bara innefatta några få rader. Förändring aviseras dock inte; något förord förekommer inte i boken. I upplagorna fram till och med 1929 är det demokratiska genombrottet tydligt kopplat till första världskrigets slut och den internationella utvecklingen, medan det 1935 beskrivs mera som en intern nationell angelägenhet. Efter en skildring av rösträttsreformen 1909 skriver Larsson enligt följande:

Denna rösträttsreform tillfredsställde emellertid icke riksdagens s. k. vänsterpartier. Dessa genomdrev vid urtima riksdagen 1918, att allmän och lika rösträtt för såväl män som kvinnor infördes inom kommunen. Från och med 1921 är samma rösträtt gällande även vid val till andra kammaren. Rösträtten gjordes därmed oberoende av en persons inkomst.³¹⁵

I den ursprungliga skildringen är det dels revolutionärerna utomlands, dels ”de egentliga socialdemokraterna” som innehar aktörskapet för demokratin, och motståndarna – till höger och vänster – betecknas dels som ”högersidan”, dels som Lenins och bolsjevikernas ”anhängare överallt i Europa”. I den senare skildringen är det ”riksdagens s. k. vänsterpartier” som agerar. Hit måste räknas Liberalerna och Socialdemokraterna men även, vid den tiden, Sveriges socialdemokratiska vänsterparti. De genomför uppenbarligen inte reformen utan motstånd, vilket verbet ”genomdrev” signalerar. Men däremot är motståndet osynliggjort i den senare skildringen och aktörskapet har både flyttats *uppåt* i samhällshierarkin och *inåt*, det vill säga gjorts institutionellt, som om demokratin vara främst avgjordes i regering och riksdag.

---

³¹³ Larsson, 1922, s. 155.

³¹⁴ Larsson, 1922, s. 155.

³¹⁵ Hans Larsson, *Sverges historia för folkskolan*, (Lund 1935), s. 137–138.

Kanske kan man se denna övergång till ett mera kortfattat och abstraktare skrivsätt som en övergång från en *klassisk* till en *objektivistisk* historieskrivning. Det normativa finns visserligen kvar men endast i beskrivningen av vad ett demokratiskt styrelseskick fordrar när det gäller medborgarnas bildningsnivå:

Med ökad makt bör också följa ökad upplysning. Därför syntes det efter den nya riksdagsordningens antagande vara nödvändigt att inrätta skolor, där särskilt allmogens ungdom kunde vid vuxna år få inhämta sådant, som en medborgare behöver känna till eller som annars är för en människa nyttigt och uppbyggligt. Dylika s. k. *folkhögskolor* voro redan på 1860-talet inrättade i Danmark /.../. Sedermera hava folkhögskolor tillkommit i hela Norden. I städerna och många landskommuner har man *föreläsningföreningar och folkbibliotek*.³¹⁶

Det som motsvarar denna passus i den ursprungligare versionen av Larssons bok är följande mening. ”En demokratisk utveckling kan aldrig bli sund, om icke folkupplysningen på samma gång främjas.”³¹⁷ I den senare versionen hyser inte Larsson de farhågor vad gäller demokratins utveckling som han gör i den förra. Det här citerade stycket kan visserligen tolkas som normativt; den inledande meningens verb är ju ”bör”. Men stycket som helhet står längre från det vi skulle kunna tolka som varnande, om vi jämför med den tidigare upplagens skrivning om vikten av folkbildning. År 1935 pekar Larsson tryggt genom sina kursiveringar på befintliga institutioner, nödvändiga för att ”en demokratisk utveckling” i hans ögon ska kunna vara ”sund”.

En tredje lärobok med stor spridning under perioden är Clas Theodor Odhners och Karl Gustaf Westmans *Lärobok i historia för folkskolan*. Det är en bearbetning av författarnas bok för realskolan, *Fäderneslandets historia*, som kommer ut med en rad olika undertitlar. *Fäderneslandets historia* gavs ut första gången 1870 och den sista upplagan – den trettioandra – 1956. Då var Odhner sedan länge avliden; han levde mellan 1836 och 1904. Ändå fortsatte böckerna ges ut under hans namn trots att de reviderats i omgångar och trots att de förlängts vad gäller 1900-talets historia. Odhner var liksom Grimberg och Larsson en känd och inflytelserik intellektuell, utnämnd till professor i historia vid Lunds universitet 1871, invald i Svenska Akademien 1885. Åren 1887 till 1901 innehade han ämbetet som riksarkivarie. Odhner engagerade sig även politiskt; under sina studentår var han aktiv skandinavist och under en period på 1890-talet satt han som ledamot i riksdagens andra kammare.

Fram till 1940-talet stod Karl Gustaf Westman för uppdatering och bearbetning av Odhners läroböcker i historia, och i upplagorna från 1944 Nils Forssell. Karl Gustaf Westman var professor i rättshistoria vid Uppsala universitet. Han var även politiker, ecklesiastikminister 1914–1917, och sedan, som medlem i Bondeförbundet, utrikesminister 1936 samt justitieminister 1936–1943. Som justitieminister blev han

---

³¹⁶ Larsson, 1935, s. 138.

³¹⁷ Larsson, 1922, s. 155.

hårt kritiserad för sina säkerhetspolitiskt motiverade inskränkningar av yttrandefriheten. Nils Forssell, som efter Westmans död 1944 tog över rollen som Odhners och Westmans utgivare, var filosofie licentiat i historia och verksam först som lärare, sedan som journalist. Han anlätades även som sakkunnig i skolfrågor; bland annat var han ledamot i läroboksnämnden.

Skildringen av demokratins genombrott i Odhner-Westmans *Lärobok i historia för folkskolan* är väldigt kortfattad:

Under världskriget enades alla partier om att även giva *allmän rösträtt* åt alla *kvinnor*.

Man beslöt då också att varje man och kvinna skall ha *en* röst var, när man röstar på kommunalstämma eller väljer stadsfullmäktige och landstingsmän. Förut hade den, som hade större inkomster, flera röster.

Hädanefter får alltså varje gosse och flicka, när de bli stora, vara med och rösta om, hur styrelsen skall skötas i Sverige, och alla äro därvid jämlika: de ha *en* röst var.³¹⁸

Ute i marginalen (ej återgivet här) bredvid citatets första mening står året "1918" angivet. Meningen i sig syftar tillbaka till följande mening på föregående sida: "Efter många strider beslöt riksdagen på regeringens förslag att införa *allmän rösträtt för män*."³¹⁹ Även här finns ett årtal i marginalen: "1909". Medan den utökade rösträtten för män detta år betecknas som "allmän rösträtt för män" betecknas det demokratiska genombrottet som "allmän rösträtt åt alla kvinnor". Dock följer en modifikation i det texten sedan upplyser om att rösträtten i lokala institutioner nu även blir allmän oavsett inkomst. Männerna fick dock enligt texten sin rösträtt efter "många strider" medan kvinnorna fick sin genom att "alla partier" kom överens och "enades" om att "giva" utan till synes större meningsskiljaktigheter. Överhuvudtaget är skildringen av det demokratiska genombrottet kortfattad och odramatisk. Partierna agerar under demokratins genombrott i samförstånd. Emellertid utgör denna bok för folkskolan en bearbetning av *Fäderneslandets historia*, en lärobok för realskolan. I denna den ursprungliga versionen är avsnittet om det demokratiska genombrottet längre. Det skildras där under rubriken "Demokratiens seger: kvinnans rösträtt, lika rösträtt inom kommunerna.":

/---/ De stridande folkens överansträngningar och lidande i världskriget framkallade emellertid i många länder våldsamma folkrörelser. I Ryssland störtade industriarbetarna tsarväldet, dödade tsaren, hans familj och en mängd av sina motståndare "de vita". "De röda" eller "bolsjevikerna" förde i "Råds-Ryssland" med vapenmakt en regering genom

---

³¹⁸ Odhner-Westman, *Lärobok i historia för folkskolan*, (Stockholm 1925), s. 137. Texten är identisk med Odhner-Westman, *Lärobok i historia för folkskolan*, (Stockholm 1941), s. 137.

³¹⁹ Odhner-Westman, 1925, s. 136

”arbetarråd” och ”proletariatets diktatur”. I Österrike och Tyskland gjorde även arbetarklassen revolution, störtade sina kejsare och furstar och upprättade demokratiska republiker i syfte att nå fram till större likhet i levnadsvillkor och förmögenhet.

Även till vårt land sträckte dessa världshändelser sina verkningar. Professor *Nils Edén* hade nu hos oss blivit statsminister i en ministär, där det satt ej blott liberaler utan – för första gången – även socialdemokrater. Under intryck av den allmänna rörelse, som ville lägga makten och därmed ansvaret för folkens öden ”helt och odelat i folkens egna händer”, genomdrev denna regering 1918 en överenskommelse om en *ny författningsreform*.

Enligt denna få *alla kvinnor*, lika väl som männen, *allmän rösträtt* vid riksdagsval. Inom *kommunerna* hade förut den, som hade större inkomster, flera röster. Nu bestämdes, att varje man och kvinna skall ha *en* röst var, när man röstar på kommunalstämma eller väljer stadsfullmäktige och landstingsmän.

Hädanefter får alltså varje gosse och flicka, när de bli stora, vara med och rösta om, hur styrelsen skall skötas i Sverige, och alla äro därvid jämlika: de ha en röst var.

Demokratien blev härmed fullständigt införd i vårt land. Ett nytt tidevarv, då demokratien får visa sina verkningar, börjar för Sverige.³²⁰

Demokratins genombrott skildras som en internationell eller åtminstone europeisk företeelse. Det är lidandet under världskriget som får arbetarklassen, som här alltså är aktör, att störta sina härskare. Sedan beskrivs ett vägval för revolutionen, antingen det negativa i Ryssland som med övervåld leder till diktatur eller det mera positiva i Tyskland och Österrike som leder till republik och demokrati med utsikter till ”större likhet i levnadsvillkor och förmögenhet”. Den svenska utvecklingen ses som påverkad av de mer eller mindre våldsamma internationella händelserna. Men i Sverige ses inte arbetarklassen som direkt aktör även om det är under intryck av en allmän rörelse som den liberala och socialdemokratiska koalitionsregeringen under ledning av Nils Edén 1918 genomdriver ”en överenskommelse om en ny författningsreform”. Just verbet ”genomdrev” signalerar ett motstånd mot folkvåldet. Författaren skriver att genom författningsreformen ”få *alla kvinnor*, lika väl som männen, *allmän rösträtt*”. Detta kan tolkas som att den allmänna rösträtten för *både* män och kvinnor i boken för realskolan på ett mer tydligt sätt förläggs till sent 1910-tal i jämförelse med skildringen i boken för folkskolan. Emellertid – sett till hela skildringen – framträder, liksom i boken för folkskolan, bilden av att männen får rösträtt genom politisk kamp medan kvinnorna passivt tar emot sin rösträtt som en gåva.

---

³²⁰ Odhner-Westman, *Lärobok i Fädermeslandets historia för realskolan*, tjugonde upplagan (Stockholm 1920), s. 148–149.

Vilka motståndarna till demokratin är anges inte. Förverkligandet av reformen beskrivs i samma positiva anda som utvecklingen i Tyskland och Österrike tidigare i texten, även om de tre avslutande meningarna öppnar upp för en osäkerhet och även kan tolkas som en implicit moralism. Den enda mening som, vid skildringen av det demokratiska genombrottet, är identisk mellan Odhner-Westmans bok för folkskolan och boken för realskolan är följande: "Hädanefter får alltså varje gosse och flicka, när de bli stora, vara med och rösta om, hur styrelsen skall skötas i Sverige, och alla äro därvid jämlika: de ha en röst var." Denna mening, som kan sägas utgöra en positiv final i folkskolans skildring, har en något annan betydelse i läroboken för realskolan. Följden av reformen – nu när "varje gosse och flicka" får vara med och bestämma "hur styrelsen skall skötas i Sverige" – är enligt den avslutande meningen i realskolans bok oviss. Innan demokratin kan bedömas måste den först "visa sina verkningar".

I den följande upplagan av boken för realskolan, 1924, företar Carl Gustaf Westman några smärre ändringar i sin skildring av det demokratiska genombrottet. De förekommer i de två första styckena varför endast dessa citeras. I citatet nedan genomstryker jag det som tagits bort medan tillägg anges inom hakparenteser.

~~/---/ De stridande [krigförande] folkens överansträngningar och lidande i världskriget framkallade emellertid [efter några år] i många länder våldsamma folkrörelser. I Ryssland störtade industriarbetarna tsarväldet, dödade tsaren, hans familj och en mängd av sina motståndare "de vita". "De röda" eller "bolsjevikerna" förde i "Råds-Ryssland" med vapenmakt en regering genom "arbetarråd" och "proletariatets diktatur". I Österrike och Tyskland gjorde även [också] arbetarklassen revolution, störtade sina kejsare och furstar och upprättade demokratiska republiker i syfte att nå fram till större likhet i levnadsvillkor och förmögenhet.~~

Även till vårt land sträckte dessa världshändelser sina verkningar. Professor *Nils Edén* ~~hade nu hos oss blivit~~ [som var liberal, var då hos oss] statsminister i en ministär, där det satt ej blott liberaler utan – för första gången – även socialdemokrater. Under intryck av den allmänna rörelse, som ville "lägga makten och därmed ansvaret för folkens öden helt och odelat i folkens egna händer", genomdrev denna regering 1918 en överenskommelse om en *ny författningsreform*.³²¹

De fem omskrivningarna ändrar ingenting i sak. De fyra första är av stilistisk karaktär medan den femte kan ses som ett förtydligande. Ändå har de ett intresse eftersom de visar att Carl Gustaf Westman 1924 måste ha varit i stort sett tillfreds med sin ursprungliga skildring; de har ett intresse med tanke på vad som komma skall. Sju år senare reviderar Westman sin beskrivning av det demokratiska genombrottet mera omfattande. I upplagorna från 1931 och framåt skriver han enligt följande.

---

³²¹ Odhner-Westman, *Lärobok i Fäderneslandets historia för realskolan*, tjugoförsta upplagan (Stockholm 1924), s. 148–149; Odhner-Westman, 1920, s. 148–149.

/---/ De krigförande folkens lidande i världskriget framkallade efter några år i många länder våldsamma folkrörelser. I Ryssland störtade industriarbetarna tsarväldet, dödade tsaren, hans familj och en mängd motståndare "de vita". "De röda" eller "bolsjevikerna" införde i "Råds-Ryssland", stödda på vapenmakt, en regering genom "arbetarråd" i namn av "proletariatets diktatur". I Österrike och Tyskland gjorde också arbetarklassen revolution och störtade sina kejsare och furstar. Men där upprättade folken demokratiska republiker i syfte att nå fram till frihet och jämlikhet.

Även till vårt land sträckte dessa världshändelser sina verkningar. Professor *Nils Edén*, som var liberal, var då hos oss statsminister i en ministär, där det satt ej blott liberaler utan – för första gången – även socialdemokrater. Denna regering, som ville "lägga makten och därmed ansvaret för folkets öden helt och odelat i folkets egna händer", genomdrev 1918 och 1919 en *ny författningsreform*.

Enligt denna få *alla kvinnor*, lika väl som männen, *allmän rösträtt* vid riksdagsval. Inom *kommunerna* hade förut den, som hade större inkomster, flera röster. Nu bestämdes, att varje man och kvinna skall ha *en* röst var, när man röstar på kommunalstämma eller väljer stadsfullmäktige och landstingsmän.

Hädanefter får alltså varje gosse och flicka, när de bli stora, vara med och rösta om, hur styrelsen skall skötas i Sverige, och alla äro därvid jämlika: de ha en röst var.

Demokratien blev härmed fullständigt införd i vårt land. Ett nytt tidevarv, då demokratien får visa sina verkningar, började för Sverige.³²²

För att tydliggöra förändringarna kommer jag nu att markera det som strukits i de senare upplagorna med genomstrykningar. Tillägg eller omformuleringar står inom hakparenteser:

/---/ De krigförande folkens lidande i världskriget framkallade efter några år i många länder våldsamma folkrörelser. I Ryssland störtade industriarbetarna tsarväldet, dödade tsaren, hans familj och en mängd ~~av sina~~ motståndare "de vita". "De röda" eller "bolsjevikerna" ~~förde~~ [införde] i "Råds-Ryssland", stödda på vapenmakt, en regering genom "arbetarråd" i namn av "proletariatets diktatur". I Österrike och Tyskland gjorde också arbetarklassen revolution, ~~störtade sina kejsare och furstar och upprättade demokratiska republiker i syfte att nå fram till större likhet i levnadsvillkor och förmögenhet.~~ [och störtade sina kejsare och furstar. Men där upprättade folken demokratiska republiker i syfte att nå fram till frihet och jämlikhet.]

---

³²² Odhner-Westman, *Lärobok i Fäderneslandets historia och samhällslära för Realskolan*, tjugotredje upplagan (Stockholm 1931), s. 239–240. Texten är identisk med den tjugonionde upplagans reviderad av Nils Forsell, (Stockholm 1945), s. 239.

Även till vårt land sträckte dessa världshändelser sina verkningar. Professor *Nils Edén*, som var liberal, var då hos oss statsminister i en ministär, där det satt ej blott liberaler utan – för första gången – även socialdemokrater. Under intryck av den allmänna rörelse [Denna regering], som ville ”lägga makten och därmed ansvaret för folkens [folkets] öden helt och odelat i folkens [folkets] egna händer”, genomdrev denna regering 1918 [och 1919] en överenskommelse om en ny författningsreform.

Enligt denna få *alla kvinnor*, lika väl som männen, *allmän rösträtt* vid riksdagsval. Inom *kommunerna* hade förut den, som hade större inkomster, flera röster [, högst 40]. Nu bestämdes, att varje man och kvinna skall ha *en* röst var, när man röstar på kommunalstämma eller väljer stadsfullmäktige och landstingsmän.

Hädanefter får alltså varje gosse och flicka, när de bli stora, vara med och rösta om, hur styrelsen skall skötas i Sverige, och alla äro därvid jämlika: de ha en röst var.

Demokratien blev härmed fullständigt införd i vårt land. Ett nytt tidevarv, då demokratien får visa sina verkningar, *börjar* [började] för Sverige.³²³

Det rör sig alltså om sex ändringar. Den första är en betydelselös strykning. Den andra ändringen är ett byte av uttrycket ”förde i” till ”införde”. Medan det förra uttrycket kan tolkas som avseende något temporärt, något som skulle kunna beteckna en övergående period av våldsmakt, så visar det senare uttrycket ”införde” att det här är fråga om ett statsskick av mera permanent karaktär. Det blir därmed ett tydligt ställningstagande mot Sovjetunionen.

Den tredje ändringen medför att den erkänsla ”arbetarklassen” ursprungligen gavs för upprättandet av ”demokratiska republiker” i Österrike och Tyskland nu fördunklas. Genom en ny mening som inleds med konjunktionen ”Men” skapas en motsättning mellan å ena sidan det revolutionära våldet och å andra sidan det demokratiska statsskicket samtidigt som aktörskapet går över till ”folken” från ”arbetarklassen”. I den senare skildringen är det ”folken” som upprättar demokratiska republiker, inte ”arbetarklassen”. ”Folken” har i de flesta sammanhang en annan betydelse än ”folket” bortsett från numerus; medan ”folken” kan utgöra en beteckning på hela nationer och därmed alla samhällsklasser som ingår i dessa nationer så betecknar ”folket” i singular de lägre socialgrupperna i ett samhälle. Det som ändå öppnar upp för en tolkning av ”folken” som en synonym till ”arbetarklassen i flera länder” är följande mening längre fram i den ursprungliga versionen: ”Under intryck av den allmänna rörelse, som ville ’lägga makten och därmed ansvaret för folkens öden helt och odelat i folkens egna händer’, genomdrev denna regering 1918 en överenskommelse om en *ny författningsreform*.” Men också denna mening ska, som jag snart återkommer till, ändras och därmed försvåra en sådan tolkning.

---

³²³ Odhner-Westman (1924), s. 148–149; Odhner-Westman (1931), 239–240.

Även demokratins själva syfte är omformulerat. I den förra skildringen där "arbetarklassen" står som aktör är syftet "större likhet i levnadsvillkor och förmögenhet". I den senare skildringen där det är "folken" som står som aktör är syftet "frihet och jämlikhet".³²⁴ Den förra implicerar ett konkret klassamhälle som föremålet för omstörtande medan det i den senare impliceras en mera abstrakt despoti, en abstraktion som kan innefatta även Sovjetunionen mot bakgrund av hur denna statsbildning skildrats tidigare i framställningen. I båda skildringarna är det arbetarklassen som störta "kejsare och furstar" men det är endast i den första som arbetarklassen upprättar demokrati. Den senare skildringen öppnar upp för tolkningen att arbetarklassen avhånds det politiska initiativet för att målen "frihet och jämlikhet" ska kunna uppnås.

Den fjärde ändringen flyttar aktörskapet uppåt i samhällshierarkin. I den ursprungliga versionen genomdrivs regeringen Edén författningsreformen "under intryck av" en allmän rörelse som också kan tolkas som en internationell rörelse. I den senare versionen är det regeringen själv som tar initiativet. Ändringen "folkens" till "folkets" öppnar upp för tolkningen att vad som nu avses endast är händelseutvecklingen i Sverige. Ändringen behåller visserligen klassperspektivet men det krymps till nationell nivå – och försvårar dessutom en möjlig tolkning av "folken" tidigare i framställningen som en synonym till "arbetarklassen i flera länder". Samtidigt ges regeringen nu odelat erkänslan för rösträttsreformen. Och genom att utvidga tiden för det demokratiska genombrottet från "1918" till "1918 och 1919" tonas dramatik och samhällsmotsättningar ned. Strykningen av att det rörde sig om en "överenskommelse" torde vara en konsekvensändring på grund av att året 1919 nu lagts till; det var ju först detta år som det *formella* beslutet om allmän och lika rösträtt till andra kammaren togs i enlighet med den *överenskommelse* som träffades redan 1918. Att inte året "1918" stryks torde ha sin orsak i att den kommunala rösträtten formellt demokratiserades redan den 17 december 1918. Här öppnas upp för en tolkning att det är institutionerna som på eget initiativ reformerar sig själva utan det sociala trycket utifrån.

Den femte ändringen är en konkretion vad gäller den graderade rösträtten till första kammaren och den sjätte ändringen är ett skifte av tempus från "börjar" till "började". Denna den sjätte ändringen är intressant för min analys i och med att den förra skildringen signalerar att det som beskrivs ligger nära i tiden, är nutidshistoria medan det i den senare skildringen i och med tempusändringen kan tolkas in en form av konsolidering. Den gemensamma skrivningen i de båda skildringarna att "demokratien får visa sina verkningar" ges genom val av tempus en större osäkerhet i den tidigare skildringen jämfört med den senare.

---

³²⁴ Motsättningen i synen på demokratin mellan de tidigare utgåvorna och de senare är här i princip den samma som den mellan Staffan I. Lindberg och Richard Svensson å ena sidan och Bi Puranen å den andra (jämför s. 19). Lindberg, Svensson och den tidigare Westman betonar resursfördelning och sociala motsättningar. Bi Puranen och den senare Westman ser istället till det individuella och frihetliga.

I sitt förord till den senare upplagan ger Karl Gustaf Westman inget klart besked om vad som kan ha föranlett ändringarna i beskrivningen av det demokratiska genombrottet, ändringar som övergripande och kortfattat skulle kunna uttryckas som en övergång från ett konfliktperspektiv till ett konsensusperspektiv. Kanske är det närheten i tid som är avgörande. I början av 1920-talet är minnet av de hårda klassmotsättningarna som eskalerade i och med krigsslutet ännu levande hos författaren och vad det nya styrelseskicket som blev resultatet bär i sitt sköte är ännu osäkert. I början av 1930-talet har egentligen demokratin redan fått ”visa sina verkningar”. Den har konsoliderats, utmynnats i ett institutionaliserat klassamarbete. Men osäkerheten vad gäller detta samarbets stabilitet lever visserligen ändå kvar, speciellt kanske med tanke på den samtida internationella utvecklingen.

Odhner-Westmans beskrivning av det demokratiska genombrottet i boken för *folkskolan* blir emellertid oförändrad. Där sker ingen förändring. I förordet till den tjugotredje upplagan 1941 skriver Westman att denna upplaga trots ”några ändringar och tillägg” kan betraktas ”som ett omtryck”. De ändringar och tillägg ”som äro av betydelse, gälla den senaste tiden och återfinnas på sidorna 147 f”. Dessa sidor ger en formell beskrivning av Sveriges statsskick, det vi skulle kunna se som det demokratiska genombrottets *resultat*. Det enda som där kan associeras till själva genombrottet, som antyder det styrelsesätt som fanns innan, är den avslutande passusen som också identiskt förekommer i 1931 års bok för realskolan. Under den normativa rubriken ”Medborgarens plikter” förordar Westman vad som kan tolkas som samarbete mellan klasserna i strävan mot ett gemensamt nationellt mål:

När ett folk, som vårt, styr sig självt, fordras det för att styrelsen skall bli god, att varje medborgare tänker på att fylla sin plikt mot det allmänna. Var och en måste känna, att ett stort ansvar vilar på honom. Om alla svenskar, unga och gamla, ha en stark vilja att arbeta för Sveriges bästa, kan vårt folk utan oro se mot framtiden.³²⁵

Från andra världskrigets slut fram till 1960-talets början är nya läroböcker i historia fortsatt relativt få. Det är kanske också rimligt att anta att de äldre böckerna i stor utsträckning alljämt lästes på skolorna. Författarna till *Allmän historia för realskolan* (1949), Simon Erlandson och Knut Wichman, kan ses som representanter för den ”kader av läroboksförfattare” utan ”aktivt förhållande” till forskningsfronten som Staffan Selander menar kom att dominera efter andra världskriget. Jag kommer i min fortsatta framställning ange avvikelser vad gäller Selanders allmänna utsaga genom att

---

³²⁵ Odhner-Westman, 1941, s. 151, samt Odhner-Westman, 1931, s. 266. I realskolans upplagor försvinner denna passus ur samhällsläran efter 1933 men Westman återanvänder den alltså i boken för folkskolan. I realskolans böcker dyker dock dess andemening upp på annan plats med följande formulering: ”I ett demokratiskt samhälle med allmän rösträtt är det oundvikligt, att folket blir organiserat i politiska partier. Men varje medborgare bör förstå, att ett parti endast skall vara ett medel att tjäna fosterlandet och gagna hela folket.” (Odhner-Westman, 1935, s. 295, Odhner-Westman, 1945, s. 295)

peka på de författare som kan sägas ha eller ha haft ett aktivt förhållande till forskningsfronten.

Strax efter andra världskriget är det samförståndet som betonas i läroböckernas skildringar av det demokratiska genombrottet. Hos Erlandson och Wichman sker det väldigt kortfattat, vilket i och för sig inte är överraskande eftersom det rör sig om en bok i *allmän* historia:

Flera folk, såsom finländare, ester, letter, litauer och polacker, hade blivit självständiga, och demokratien syntes tryggad i de flesta länder. Viljan till samförstånd och samarbete var tydlig både hos statsmän och hos gemene man.³²⁶

Sveriges demokratiska genombrott benämns alltså inte specifikt, men beskrivningen i den andra och avslutande meningen kan ju tolkas som också en beskrivning av Sverige. Det är ”viljan till samförstånd och samarbete” som ligger till grund för det demokratiska statsskicket. Skrivsättet är en form av nominalisering, en språklig konstruktion som nedtonar aktörskapet genom att substantivet ”viljan” intar en central position i processen. Visserligen nämns aktörerna ”statsmän” och ”gemene man” men på grund av dessa benämningars oprecisa karaktär blir det ändå viljan som så att säga spelar huvudrollen.

En bok för gymnasiet vars olika varianter enligt Göran Andolf ”behärskade marknaden i en generation” är *Svensk historia för gymnasiet*.³²⁷ Den version som här ska analyseras är skriven 1949 av Sven Tunberg, professor i historia, och Ernst Söderlund, professor i ekonomisk historia. Enligt försättsbladet motsvarar boken den tredje upplagan av Sven Tunbergs och Erik Falks bok med samma titel. Denna i sin tur leder tillbaka till den ursprungliga av Erik Falk och Gustaf Jacobson. Eftersom jag fokuserar på gymnasieläroböcker först efter andra världskriget analyseras endast de senare varianterna. År 1949 beskriver Sven Tunberg och Ernst Söderlund det demokratiska genombrottet under rubriken ”Författningsrevisionen”:

De revolutionära rörelser, som mot krigets slut uppstodo flerstädes i Europa, gjorde starkt intryck i Sverige. Från många håll restes krav på en fullständig demokratisering även av det svenska samhällsskicket.

En utvidgning av rösträtten hade stått på vänsterpartiernas valprogram, och regeringen tog själv ledningen av författningsrevisionen. Denna genomfördes snabbt. En urtima riksdag på hösten 1918 avskaffade den fyrtiogradiga skalan, varefter även vid de kommunala valen varje röstberättigad blott ägde en röst. De mera välsituerade

---

³²⁶ Simon Erlandson, Knut Wichman, *Allmän historia för realskolan*, (Stockholm 1949). Liknande kortfattade skildringar återfinns i *Allmän historia för den treåriga realskolan* av Simon Erlandson, Knut Wichman, Bengt Bergander, (Stockholm 1959), s. 269, och i Gunnar Anders *Historia för den treåriga realskolan*, (Stockholm 1958), s. 340.

³²⁷ Andolf, s. 276.

samhällsklasserna förlorade sålunda den överrepresentation, som de förut hade haft i riksdagens första kammare.

Nya bestämmelser om riksdagsmannaval antogs av 1919 års lagtima riksdag. Eftersom det här var fråga om grundlagsändringar, krävdes emellertid bekräftande beslut efter nyval till andra kammaren, vilka ägde rum 1920. De nya lagarna antogs definitivt 1921. Genom dem avskaffades bl. a. skattestrecket, och kvinnor erhöles rösträtt och valbarhet i samma utsträckning som män.³²⁸

Skildringen är vag, kortfattad och odramatisk. Aktörer för demokratin är inledningsvis de ”revolutionära rörelser” som uppstått i Europa i första världskrigets slutskede. På den svenska politiska scenen, som implicit ses påverkad av den europeiska, anonymiseras aktörskapet än mer genom passivformen ”restes” och det vaga adverbialiet ”från många håll”. I nästa stycke träder konkreta aktörer in, vänsterpartierna och regeringen. Det är dessa som handlar och de gör det snabbt. Men sedan följer en vid jämförelse med de andra läroböckerna ovanlig konkretisering i det de ”mera välplacerade samhällsklasserna” explicit pekats ut som det demokratiska genombrottets förlorare. Att benämna deras inflytande fram till genombrottet som en ”överrepresentation” är ett indirekt ställningstagande för de lägre samhällsklasserna. Här öppnas ändå skildringen för en tolkning av demokratins genombrott som en konfrontation mellan motsatta klassintressen. I motsatt riktning verkar negligeringen av kvinnors rösträttskamp; kvinnorna ”erhöles rösträtt och valbarhet” tillsynes utan att själva anstränga sig.

En mer utvecklad beskrivning av det demokratiska genombrottet möter oss hos Kjell Kumlien, som doktorerade i historia 1933 och sedan, bland annat, verkade som professor vid Stockholms högskola. I sin *Sveriges historia för gymnasiet* skriver han:

Lugnt och sansat skedde i Sverige omkring 1920 det s.k. demokratiska genombrottet. Någon blodig revolution blev det ej, och flera äldre samhällsinstitutioner bibehölls, även sådana, som den äldre radikalismen bekämpat. I viss mån förändrades emellertid dessa senare sin innebörd.

Sålunda förblev kungadömet Sveriges officiella statsform. Dess representant, Gustav V, blev tack vare sin rika erfarenhet som statsman och sin lojalitet ett värdefullt stöd för den svenska demokratin. Statskyrkan fick också bestå. Dess främsta man, ärkebiskop Nathan Söderblom (1914–1931), var genom sin vidsyn och tolerans rätte mannen att återge åt den något av den auktoritet inom samhällslivet, som den förut innehåft, samtidigt som han visade förståelse även för separerade riktningar inom svenskt fromhetsliv.

---

³²⁸ Sven Tunberg, Ernst Söderlund, *Svensk historia för gymnasiet*, (Stockholm 1949), s. 371.

Grundläggande för folkstyrelsens fortbestånd var givetvis den utvidgning av den allmänna rösträtten, som företogs 1918–1921. Av de inskränkningar i denna, som kvarstod 1909 /.../, borttogs det s.k. värnpliksstrecket 1921, konkurs- och fattigvårdsstrecken 1944–1945. År 1945 sänktes rösträttsåldern till 21 år. Numera har alltså varje svensk medborgare, som fyllt 21 år och inte står under förmynderskap, valrätt i riksdagen.

De stora folkrörelserna, som betytt så mycket för det demokratiska genombrottet, fortsatte även efter detta att växa.³²⁹

Denna skildring av det demokratiska genombrottet saknar till en början aktörer. Indirekt berättas dock att det i andra länder inte gått ”lugnt och sansat” till när demokratin sökt genomföras men att det slutat i ”blodig revolution”. De personer som sedan presenteras, kungen och ärkebiskopen, är egentligen inga direkta aktörer men ändå väldigt betydelsefulla genom att i sin roll som ledande överhetspersoner ha accepterat och även understött det nya folkstyret. Det är mycket tack vare Gustav V:s ”lojalitet” och Nathan Söderbloms ”vidsyn och tolerans” som en ”blodig revolution” kunnat undvikas. Detta betonande av viktiga historiska gestalter och deras moraliska och politiska ställningstaganden kan möjligen ses som ett sent uttryck för klassisk historieskrivning. Först i slutet av detta citat presenteras de som enligt författaren till dels drivit igenom demokratin, de stora folkrörelserna. Men hur det skedde antyds endast i den inledande meningen; det gick ”lugnt och sansat” till, ja, så lugnt och sansat att Kumlien genom att sätta uttrycket ”s. k.” framför ”demokratiska genombrottet” tycks vilja tona ner uttrycket ”genombrott”. Här behövde man inte bryta igenom eftersom motsättningarna var små och alla i grunden överens. Det är för övrigt först nu – 1955 – som uttrycket ”det demokratiska genombrottet” dyker upp i mitt material, men alltså nedtonat och med förbehåll.

Ett undantag till 1950-talets läroboksskildringar av det demokratiska genombrottet som präglad av samförstånd och fritt från konflikter utgör Axel Hagnell och Gunnar Olanders *Allmän historia* som dock verkar haft begränsad spridning. Det demokratiska genombrottet skildras i deras bok under rubriken ”Stora framsteg under 20 års vapenvila”:

Efter sammanbrottet i de besegrade länderna ryckte folket till sig makten och genomförde politisk demokrati. Allmän rösträtt för män och kvinnor genomfördes, och det sociala reformarbetet tog fart. Även icke krigförande länder fick nytta av denna utveckling. Under intrycket av de revolutionära rörelserna i Tyskland och Österrike

---

³²⁹ Kjell Kumlien, *Sveriges historia för gymnasiet*, (Stockholm 1955), s. 417–418. En intern sidhänvisning har tagits bort och markerats med ”/.../”.

försvagades motståndet mot reformer, och politisk demokrati med lika rösträtt för alla infördes i de flesta av Europas stater och även i Sverige.³³⁰

Skildringen vad gäller det demokratiska genombrottet i Sverige är oprecis. Aktörskapet är något vagt skildrat men dock med en social tydlighet: Det är "folket" som "ryckte" till sig makten, och att det sociala reformarbetet i och med detta "tog fart" öppnar upp för tolkningen av demokratins syfte som ekonomisk utjämning. Beskrivningen av genombrottet är i och för sig kortfattad men pekar ändå på det dramatiska i skeendet. Motståndarna mot demokratin är i skildringen anonyma. De beskrivs helt enkelt som "motståndet mot reformer". Deras senare agerande till demokratins fromma förklarar författarna med att de gav efter "under intrycket av de revolutionära rörelserna i Tyskland och Österrike". Dessa rörelser ses alltså som indirekta aktörer i genomförandet av demokratin också i Sverige. Årtalet 1918 förekommer inte i den löpande texten men återfinns i slutet av boken i en tabell under rubriken "Viktigare årtal ur världshistorien (En del årtal ur den svenska historien inlagda som jämförelse)".³³¹ Årtalen ur den svenska historien är tjugofyra till antalet och det allra sista är "1918 Det demokratiska genombrottet i Sverige". Det näst sista är "1909 Allmän politisk rösträtt i Sverige". Detta är naturligtvis till viss del förvirrande, ty om rösträtten blev "allmän" redan 1909 borde ju detta årtal också inneburit det slutliga genombrottet för demokratin.

Delkonklusion 1920–1960

När det gäller författarnas professionalitet är mitt material en bekräftelse av Selanders tes att läroböckerna i början av perioden skrivs av personer med ett aktivt förhållande till forskningen. Och inte bara det; de som skriver har ofta även meriter inom andra områden, inom politiken och inom kultursfären. Efter andra världskriget dyker en ny typ av läroboksförfattare upp; även om inslaget av akademiskt meriterade författare fortfarande är stort så är de från och med då i klar minoritet. Dessutom kan konstateras något som Selander inte tar upp i sin bok; den sneda könsfördelningen. I mitt material förekommer inte någon kvinnlig författare under dessa fyra decennier.³³²

Trots olikheter i skildringarna speglar Grimberg, Larsson och Odhner-Westman i sina läroböcker för folkskolan samma konservativa värdegrund och ger uttryck för samma klassiska historieundervisning, men endast till en början. Bedömda utifrån de

---

³³⁰ Axel Hagnell, Gunnar Olander, *Allmän historia*, Gävle (1955), s. 185–186.

³³¹ Hagnell, Olander, s. 200–205.

³³² Visserligen anges i Grimberg, 1923, att boken tillkommit "under medverkan" av bland andra Anna Lessel. Men hon verkar ha ingått i något slags redaktionskommitté. Som författare till böckerna i mitt material räknar jag dem som anges på titelblad.

normerande kriterier Anette Kuhn och Christer Karlegård ställer upp kan de ändå i viss mån betraktas som emanciperande; Grimberg lägger vikt vid rörelsen bland kvinnorna under genombrottet, Larsson och Odhner-Westman (för realskolan) lyfter fram arbetarklassens kamp som en viktig faktor för demokratins realiserande; demokratin i Österrike och Tyskland ses som upprättad genom revolutioner.

Men i de böcker som når de flesta läsarna – Grimberg och Odhner-Westman för folkskolan – skildras motsättningarna mestadels så vagt att ett ställningstagande och en värdering av händelseutvecklingen försvåras. Folkrörelser förekommer men det är inte de som är de viktiga aktörerna, det är de politiska ledarna, framför allt liberaler men även socialdemokrater. Det folkstyre som det demokratiska genombrottet medförde bedöms dock inte som något odelat positivt. I sina *tidiga skildringar* uttrycker författarna och ger röst åt sin samtids konservativa – och även liberala – farhågor.³³³ Folket är nu visserligen med Grimbergs uttryck ”moget förklarar”, men huruvida folket verkligen kan betraktas som moget för det ansvar som makten över staten ger, det får, enligt läroboksförfattarna, framtiden utvisa. Implicit uttrycker författarna att det politiska system som rådde innan det demokratiska skulle kunna vara bättre och säkrare än det demokratiska. Och kanske detta ändå öppnar upp för ett ställningstagande för eller mot demokratin hos eleverna.

Att de tidiga läroboksförfattarna trots ett ofta resonerande skrivsätt tonar ner de sociala motsättningarna, och inte mer ingående och mer dramatiskt skildrar det demokratiska genombrottets händelsehistoria, kan tolkas som ett uttryck för klassisk historieskrivning i Södring Jensens mening. Mot bakgrund av den samtidiga politiska utvecklingen – vilken både Selander och Södring Jensen ser som en viktig faktor för skildringarnas utformning – kan man tolka läroboksskildringarna som normativa, som en önskan om samhällsfred och ordnade förhållanden. Men hos alla tre författarna sker påtagliga förändringar i skildringen av det demokratiska genombrottet.

Hos Grimberg sker en revidering av beskrivningen av rösträttsreformen vid 1930-talets mitt; klasskampen, som förut inte sågs som en avgörande faktor, lyfts nu till viss del fram samtidigt som kvinnornas kamp för rösträtten inte längre ges något utrymme. Grimberg är den ende under perioden som överhuvudtaget nämner kvinnors rösträttskamp i samband med det demokratiska genombrottet. Kanske skulle man kunna se Grimbergs nya skildring som betingad av samhällsutvecklingen; när uppgörelsen mellan arbetsmarknadens parter kommer på 1930-talet och när Socialdemokraterna kan inleda ett regeringsinnehav på stabilare grund, då anses inte klassmotsättningarna som lika hotande. De har blivit historia. Just ur denna aspekt skulle man kunna se detta som en ny typ av skildring, vilken slår igenom i mitten av 1930-talet. De farhågor kring det demokratiska styrelseskicket som mötte oss i

---

³³³ Se Rönnbäck s. 148: ”Enligt historikern Torbjörn Nilsson fanns det även bland liberalerna en skepsis mot att alla skulle erhålla rösträtt med en gång. Vissa ansåg att detta förutsatte förbättrad skolgång och medborgarfostran och att först därefter skulle nya grupper succesivt kunna erhålla politiska rättigheter”.

läroböckerna som skrevs på 1920-talet finns inte längre. Demokratins genomförande ses som något odelat positivt och också som en självklarhet.

Även hos Hans Larsson sker en revidering vid 1930-talets mitt. Den förut resonerande skildringen, som kopplar demokratins genombrott till den internationella utvecklingen under första världskrigets slut, byts mot en skildring som ser det demokratiska genombrottet mer som en intern nationell angelägenhet. Avsnittet om rättsreformen blir kortare och abstraktare. Motståndarna mot demokratin – till höger och vänster – försvinner. Samtidigt försvinner, precis som hos Grimberg, farhågorna när det gäller de lägre klassernas låga bildningsnivå; i de tidigare upplagorna kan en varning läsas in; risken finns att massornas otillräckliga kunskaper skapar en osund demokratisk utveckling. Här kan man precis som hos Grimberg tolka in en övergång hos Larsson från en *klassisk* till en *objektivistisk* historieskrivning. Detta ligger i linje med Sødning Jensens historiografi som identifierar samma övergång i Danmark också under 1930-talet. Det Sødning Jensen på sin höga abstraktionsnivå inte skriver om är *hur* denna övergång sker. Här visar mitt resultat att vad gäller skildringarna av det demokratiska genombrottet sker övergången från klassisk till objektivistisk historieskrivning *inom* författarskapen genom revideringar, genom att framställningarna alltså ändras från en upplaga till en annan.

Också hos Odhner-Westman kan vi se en intressant revidering men endast i boken för realskolan i upplagorna från 1931 och framåt. Fram till denna revidering ses rättsreformen som orsakad av en allmän politisk rörelse i Europa efter kriget. Samma internationella rörelse får dock olika resultat i olika länder; i Sovjetunionen slutar det i diktatur men i Tyskland och Österrike leder arbetarklassens revolution till demokrati (Larssons skildring är här snarlik). I Sverige agerar regeringen sedan under intryck av denna internationella rörelse och genomdrivar en *överenskommelse* om rättsreformen som beskrivs som allmän rättsreform för både män och kvinnor. I upplagan från 1931 sker en märkbar förändring; klassanalysen försvinner till stor del och initiativet till reformen i Sverige flyttas uppåt i samhällshierarkin. Den tidigare upplagan kan därför sägas vara mer emancipatorisk än den senare eftersom den förra betonar folklig kamp som en grund för demokratins genomförande. Kanske kan förändringen från ett konfliktperspektiv till ett konsensusperspektiv bero på att demokratin i början på 1930-talet känns säkrare och stabilare. Alternativt kan omskrivningen helt enkelt bero på avståndet i tid. Minnet av de hårda motsättningarna har vid 1930-talets inledning bleknat.

Odhner-Westmans bok för realskolan hade dock en begränsad målgrupp; studier utanför de studier, som staten fordrade genom den allmänna skolplikten, bedrevs av en liten andel av befolkningen.³³⁴ I samma författares lärobok för folkskolan, som nådde avsevärt fler elever, tonas de sociala konflikterna tydligt ned under *hela* perioden. Om vi här erinrar oss Andrä så menar han att *långt räknat* deltog en kvarts miljon personer

---

³³⁴ År 1920 utgjorde studenterna 2 procent av årskullen, 1950 6,5 procent och 1965 18 procent. Andolf, s. 290.

ur de lägre samhällsklasserna i de så kallade hungerupproppen på våren 1917. Om vi också erinrar oss de många konflikterna på arbetsmarknaden under följande decennium är det rimligt att anta att många av folkskoleeleverna på 1920-talet har en helt annan bild av skeendet än den som läroböckerna presenterar. Hur pass normativa läroböckerna är under de första decennierna av min undersökningsperiod måste mätas mot denna historiska bakgrund som gör att en stor del av befolkningen kan antas ha en levande erfarenhet av öppen klasskonflikt.

Vad gäller Anette Kuhns emancipatoriska mål för undervisningen och Christer Karlegårds didaktiska krav på läroböcker i historia kanske man skulle kunna tolka det så att periodens böcker hamnar allt längre ifrån Kuhns målsättning och Karlegårds krav. Under 1920-talet skildras i flera fall den sociala och utomparlamentariska kampen för demokratin. De äldre böckerna öppnar också – åtminstone implicit – för ett alternativ till demokratin, nämligen den inskränkta form av folkstyre som rådde före det demokratiska genombrottet. Detta skulle då ge tillfälle till ett ställningstagande för eller mot, ge tillfälle till besvarandet av frågan huruvida det demokratiska genombrottet var bra eller dåligt. Böckerna under 1920-talet är dessutom många gånger öppet normerande, uppfordrande till samhällsansvar och samarbete. Men detta det explicit normerande står inte i motsättning till det emanciperande eftersom pläderingarna för klassarbete trots allt underförstår en klassmotsättning.

Med vissa undantag verkar skildringen av aktörskap genom hela perioden ändå passiviserande. De som agerar till demokratins fördel är alla högt uppsatta personer medan den folkliga politiska kampen endast antyds. Kvinnornas kamp för rösträtt är med ett undantag – Grimberg – osynliggjord. Skildringarna är mestadels kortfattade och framställer det demokratiska genombrottet som präglad av samförstånd och fritt från konflikter. De svarar mot behovet av inre fred och sammanhållning i en tid präglad av klasstrider, fascism, världskrig och därefter av kallt krig. I detta bekräftar de ändå Sødning Jensens och Selanders allmänna och schematiska utsagor. Men undantagen är ganska många – böckerna av Grimberg, Larsson och Odhner-Westman under 1920-talet samt Hagnell och Olander 1955 med sin beskrivning av rörelsen för demokrati som en klasskamp syftande till social utjämning.

Från töväder till murens fall (1960–1990)

Efter framgångarna i 1960 års riksdagsval kunde Socialdemokraterna fortsätta en välfärdspolitik som innebar expansion av den offentliga sektorn. En rad reformer genomfördes, bland annat tillkom en fjärde semestervecka samtidigt som arbetstiden förkortades. På skolans område blev förändringarna omfattande: grundskolans högstadium fick sammanhållna klasser, gymnasieskolan breddades och statliga studiebidrag infördes. För att möta det ökande antalet studenter på universitet och högskolor genomfördes en reform som breddade rekryteringen men som samtidigt innebar att den akademiska friheten inskränktes. Fortsatta framgångar för Socialdemokraterna i 1960-talets val motsvarades av fortsatt tillbakagång för den största motståndaren till reformerna, Högerpartiet eller Moderata Samlingspartiet som det hette från 1969. I det borgerliga blocket gick annars Centerpartiet framåt medan Folkpartiet i stort höll ställningarna.

Mellan stormakterna USA och Sovjetunionen rådde politiskt töväder, något som betecknades som fredlig samexistens. Mot denna världsordning fanns dock en kritik bland tredje världens länder.³³⁵ År 1961 talade statsminister Tage Erlander inför Metalls kongress. Han redogjorde bland annat för skälen till den svenska neutralitetspolitiken och varför ett medlemskap i Europeiska Gemenskapen EG inte var aktuellt för Sveriges del:

Den svenska utrikespolitiken är icke – såsom definitionen möjligen kan förleda någon att tro – uttömmande beskriven såsom ett system för att minska stormakternas strategiska intresse av att dra in oss i ett eventuellt krig. Den syftar i lika hög grad till att redan under fred tillvarata våra nationella intressen under hänsynstagande till den internationella solidariteten /.../ Hos de folk i Asien och Afrika, som nyligen kommit eller inom kort väntas förvärva full självständighet, finns en stark strävan att hålla sig utanför stormaktsinflytande/.../ ³³⁶

---

³³⁵ Jämför Andersson, Östberg, s. 254.

³³⁶ Ur Tage Erlanders anförande vid Svenska Metallindustriarbetareförbundets kongress 22 augusti 1961.

Tage Erlander ger här uttryck för Socialdemokraternas officiella utrikespolitiska hållning fram till sommaren 1990. Sverige som stod neutralt mellan de två stormakterna – militärt organiserade tillsammans med klientstater som Warszawapakten och Nato – skulle vara solidariskt med imperialismens offer. Främst skulle kritiken mot stormakterna uttryckas genom Olof Palme som blev statsminister 1969. Olof Palme kritiserade Sovjetunionens dominans över Östeuropa, en dominans som i vissa fall innebar militära interventioner – av Ungern 1956 och av Tjeckoslovakien 1968. Men Olof Palme kritiserade också USA:s utrikespolitik, framför allt landets eskalerande krigföring i Vietnam. Partierna till höger om Socialdemokraterna delade kritiken mot Sovjetunionen men inte, åtminstone inte till en början, kritiken mot USA. Sveriges kommunistiska parti, SKP, sedermera VPK, gick utrikespolitiskt i Sovjetunionens ledband. Det tog sig uttryck i att partiet inte ville stämpla USA som aggressor i Vietnam eftersom detta, enligt partiet, hotade den fredliga samexistensen, hotade att provocera fram ett kärnvapenkrig. Politiken resulterade i en partisplittring. Utbrytarna – Kommunistiska förbundet marxist-leninisterna (KFML) – kom genom sin aktivitet i frontorganisationen DFFG (de förenade FNL-grupperna) att agera pådrivare när det gällde Sveriges och Socialdemokraternas kritik mot USA:s krig i Vietnam.

Under 1960-talet och en bit in på 1970-talet var tillväxttakten hög i Sverige. Staten initierade bostadsbyggande, det så kallade miljonprogrammet. Den solidariska lönepolitiken som LO stod för innebar centrala avtal som hävdade lika lön för lika arbete. Detta påskyndade koncentrationen i det svenska näringslivet. Lågproduktiv och småskalig verksamhet slogs ut. Endast stora och högproduktiva företag kunde bära de ökande skatterna och lönekostnaderna. Dit styrdes alltså resurserna. Perioden kom att gå under namnet rekordåren. Den offentliga sektorns ökande andel av ekonomin i hela västvärlden satte vetenskapligt avtryck när keynesianskt inspirerade intellektuella tyckte sig se en förnuftig och planerad kapitalism samt en maktförskjutning från det privata till det offentliga.³³⁷ Det sades att de båda systemen – det socialistiska och det kapitalistiska – höll på att konvergera.³³⁸

Den svenska statens samarbete med kapitalet tycktes fungera friktionsfritt. Men 1969 strejkade gruvarbetarna vid LKAB, ett statligt gruvföretag. Det var en så kallad vild strejk eftersom den inte var sanktionerad av LO centralt. Orsaken till strejken var det hårt uppdrivna arbetstempot. Andra liknande strejker skulle följa, exempelvis städerskestrejken 1974–1975. Samtidigt kom en tydlig avmattning i världskonjunkturen manifesterad av USA:s övergivande av guldmyntfoten och senare

---

³³⁷ Jämför Karl Marx, *Kapitalet, första boken*, (Lund 1969), tjugotredje kapitlet. Marx beskriver där lönearbetarnas situation under en högkonjunktur: ”De blir bättre försedda med konsumtionsvaror, kläder, möbler osv., och de får möjlighet att spara ihop små reservfonder av pengar. Men lika litet, som bättre kläder, möbler, näring, behandling osv., och litet mer peculium kan upphäva slavens beroende och exploatering, lika litet upphäves härigenom lönearbetarens beroendeställning.” s. 546.

³³⁸ Dudley Dillard, *Västeuropas och Förenata staternas ekonomiska historia*, (Lund 1985), s. 586, se även s. 582.

av den så kallade oljekrisen, då priset på olja sköt i höjden eftersom de oljeproducerande länderna tillsammans lyckades hävda sig gentemot konsumenterna. Socialdemokraterna styrde alltjämt och mötte den hårdnande internationella konkurrensen, som slog framför allt mot svensk råvaruproduktion, med ökad grad av rationalisering och företagskoncentration. Genom det 1969 inrättade industridepartementet underlättades företagsfusioner och sammanslagningar. Samtidigt kom en rad nya folkrörelser att uttrycka kritiken mot avigsidorna i den förda politiken, framför allt miljörörelsen och rörelsen för jämställdhet mellan kvinnor och män, rörelser som ingick i den breda vänsterrörelsen. Den andra vågens feminism nådde framgångar, bland annat upphävandet av sambeskattning 1971, men dessa framgångar hade enligt Ulla Wikander sina tydliga begränsningar:

På den statspolitiska arenan uppfylldes under 1970-talet flera kvinnokrav; kvinnan fick själv bestämma över abort fram till den 18:e graviditetsveckan och daghemmen blev betydligt fler. Kvinnor lönearbetade i ökande omfattning, även mödrar till förskolebarn. Men sextimmarsdagen blev *inte* lag, vilket på sikt kom att konservera kvinnor som annorlunda genom att de i stor utsträckning tog deltidsarbeten och fick möjlighet att göra det. De långa arbetsdagarna betydde att många kvinnor fick svårigheter med att få tiden att räcka till, eftersom få män ändrade sina bekvämare levnadsvanor i takt med att kvinnorna ville lönearbeta. Kvinnor förblev, med Eva Mobergs ord från det tidiga 1960-talet, ”villkorligt frigivna”, även om deras verksamhetsradie ökade.³³⁹

De vilda strejkerna i början på 1970-talet och kritiken från radikalt håll intensifierade Socialdemokraternas kartläggningsarbete av det politiska motståndet till vänster, ett kartläggningsarbete som pågått åtminstone sedan Metallstrejken 1945. Det handlade framför allt om att hindra kommunistiskt inflytande över fackföreningarna. Men det som från början varit en rent socialdemokratisk partiangelägenhet utvecklades så småningom till ett organiserat samarbete med arbetsgivarna och med säkerhetspolisen.³⁴⁰ Under den så kallade IB-affären 1973 dömdes journalister som avslöjat verksamheten till fängelse för spionage.

Men samtidigt öppnade radikaliseringsen av samhället upp för vänsterfalangen *inom* Socialdemokraterna som genom Rudolf Meidner kom att lansera de så kallade löntagarfonderna. Det socialdemokratiska fotfolket utbildades genom studiecirkel runt om i landet. Budskapet var att socialdemokratin lyckats genomföra två tredjedelar av demokratin, den politiska och den sociala. Nu återstod endast den tredje delen, den ekonomiska demokratin. Den skulle genomföras genom att de privata företagen köptes med medel samlade i statliga fonder. Det hela skulle bekostas genom ökade

---

³³⁹ Ulla Wikander ”Kvinnokultur, skillnader och sociobiologi, Kvinnorörelsen från 1960- till 90-tal ur ett personligt perspektiv”, ingår i *Kvinnor mot kvinnor, Om systemskapets svårigheter*, (Stockholm 1999), s. 225–226.

³⁴⁰ Thomas Kanger och Jonas Gummesson, *Kommunistjägarna*, Ordfronts förlag, (Stockholm 1990), s. 5.

arbetsgivaravgifter och genom att löntagarna avstod en del av sitt löneutrymme. Efter stort motstånd både inom det egna partiet och från de borgerliga kom löntagarfonderna sakta att urvattnas för att så småningom helt avvecklas.

Det sena 1960-talet och det tidiga 1970-talet präglades av vänsteridéer vilket inte minst tog sig kulturella uttryck. En av höjdpunkterna blev *Jösses flickor – Befrielsen är nära!*, en kvinnohistorisk musikal av Margareta Garpe och Suzanne Osten som uruppfördes på Stockholms stadsteater 1974. En annan höjdpunkt blev *Tältprojektet* 1977, där olika fria teatergrupper tillsammans i musikalens form berättade 1900-talets svenska historia ur ett underifrånsperspektiv. Men vänsteridéerna fick också stort genomslag inom den högre utbildningen vilket delvis kan förklaras av universitetens breddade rekrytering. En rad tidskrifter och rörelser grundades där inslaget av akademiker var stort, exempelvis *Häftan för kritiska studier* och *Folkets historia*. De organiserade företagen reagerade; 1971 författade Sture Eskilsson på uppdrag av SAF:s styrelse en promemoria där han bland annat hävdade följande.

Den kvalificerade debatt som drivs på en hög teoretisk nivå har en utomordentlig betydelse för opinionsbildningen i stort. Det visar inte minst exemplet från den vänstervåg som svept fram de senaste åren. Den skulle knappast ha varit möjlig utan de insatser som gruppen "Unga Filosofer" gjorde för nu ungefär fem år sedan. Det spelar ingen roll om en sådan ideologisk primärdebatt omfattas endast av ett mindre antal personer. Den är nödvändig för att idéerna ska utvecklas och få den rätta formuleringen. En teoretiskt högtstående diskussion av detta slag är också nödvändigt för att kunna attrahera den ideologiskt intresserade ungdomen.³⁴¹

Sture Eskilsson viktade olika insatser till förmån för de värderingar han ansåg att SAF nu på ett organiserat sätt måste sprida. Värderingarna formulerade han i en rad punkter, bland annat som "Individen i centrum", "Enskilt ägande", "Marknadshushållning" samt "Strävan efter samverkan. Konfliktutjämning". När det gällde nödvändiga insatser till dessa värderingars fromma så skulle först och främst – vilket citatet ovan visar – den så kallade primärdebatten vinnas, en debatt som ansågs föras framför allt inom den högre utbildningen. Eskilsson identifierade när det gällde denna primärdebatt ett "speciellt område som kräver uppmärksamhet", nämligen "det vänstersocialistiska inslaget i universitetens kurslitteratur". Ytterligare en högt prioriterad insats handlade om den lägre utbildningen, grundskolan och gymnasiet:

Vänstervågen har under det senaste året kommit in i en andra fas. Skummet ryker inte så uppseendeväckande högt som i den närmast föregående perioden, men dyningen har en desto farligare styrka. Det kanske viktigaste slaget utkämpas just nu inom skolan.

---

³⁴¹ Se *Socialistisk Debatt* nr 1 (1992), "Den hovsamma stridssignalen" där Sture Eskilssons promemoria från 1971 återges in extenso, s. 18–21.

Vänstervågen har nått läroböcker, skolradioprogram, åtskilliga lärare och givetvis på det sättet att eleverna drabbas av massmedia och de organiserade politiska aktiviteterna.

För att ändra denna situation på skolorna borde SAF enligt Eskilsson bland annat ägna sig åt produktion av skolmaterial. Med Sture Eskilssons promemoria 1971 börjar ett målinriktat opinionsarbete från de ekonomiska maktavarnas sida.

I 1976 års val lyckades de borgerliga partierna bryta Socialdemokraternas över fyrtioåriga regeringsmakt. Visserligen innebar detta historiska regeringsskifte nedskärningar av offentlig sektor och åtgärder mot privat konsumtion men samtidigt satsades stora summor i form av lån och bidrag till krisdrabbade företag i syfte att få dem att behålla sin personal. Staten fortsatte driva på strukturrationaliseringen. Dessutom devalverades kronan vilket medförde att svensk exportindustri kunde återta förlorade marknadsandelar.

Den utomparlamentariska vänstern som visserligen var numerärt liten men vars aktivitet och påverkan ändå varit betydande under 1970-talet kom efter Vietnamkrigets slut att splittras. Främst var det bedömningen av socialistiska staters militära interventioner som blev en vattendelare; år 1977 ockuperade Vietnam Kambodja. Kina svarade genom att 1979 intervensera militärt i norra Vietnam. Samma år ockuperade Sovjetunionen Afghanistan. En sista samlande fråga för den splittrade utomparlamentariska vänstern blev dock kärnkraften, men folkomröstningen 1980 slutade i nederlag; endast 38,7 procent ville en snabb avveckling. Samma år utlyste LO en strejk som kom att omfatta hundra tusen arbetare. SAF svarade med att lockouta sju gånger fler. *Storkonflikten* som den kom att kallas blev emellertid en seger för arbetarna; SAF vek sig för LO:s lönekrav.

Det begynnande 1980-talet har beskrivits som en period av politisk attitydförändring. Vänstervågen upphörde. Många namnkunniga intellektuella bytte åsikt. De borgerliga partierna förlorade dock i samtliga val under decenniet, 1982, 1985 och 1988. Man bör därför se den politiska högervändningen först och främst som en förändring *inom* socialdemokratien. Denna förändring fick ett tydligt uttryck i form av valaffischen 1985 där en överklassyngling i en cabriolet med en dalmatiner vid sin sida säger att han ska rösta socialdemokratiskt eftersom han "vill ha ordning på Sveriges ekonomi". Förändringen födde interna motsättningar som i slutet av 1980-talet kom att kallas rosornas krig, där finansminister Kjell Olof Feldt kom att personifiera den så kallade kanslihusögern med åtstramning på programmet, medan LO:s ordförande Stig Malm kom att personifiera vänstern. Sitt mest dramatiska uttryck fick denna motsättning 1990 i och med det så kallade stoppaketet där den socialdemokratiska regeringen ville frysa löner och priser under en tvåårsperiod. I paketet ingick strejkförbud.³⁴²

Socialdemokraterna mötte under första halvan av 1980-talet den ekonomiska krisen med en kraftig devalvering som satte fart på den svenska exporten men som däremot

---

³⁴² Andersson, Östberg, s. 360–361.

inte, vilket var tanken, främjade investeringsviljan och ökade sysselsättningen.³⁴³ Samtidigt invercade den amerikanska politiken under Ronald Reagan med skattesänkningar och upprustning gynnsamt på svensk export. Detta bäddade för överhettningen i slutet på decenniet. Moderaternas lågskattepolitik vann inget gehör vilket resultatet i 1985 års val visade. I november samma år avreglerades den svenska kreditmarknaden, vilket öppnade för konkurrens på lånemarknaden, något som medförde att de svenska hushållen skuldsatte sig i allt högre grad.³⁴⁴ Reformen resulterade också i en spekulationsekonomi, framför allt på fastighetsmarknaden.³⁴⁵ Med Folkpartiets hjälp fick Socialdemokraterna ett brett stöd för sin ekonomiska politik och tillsammans med detta parti genomfördes den så kallade ”århundradets skattereform” med kraftigt minskade inkomstskatter och istället ökade konsumtionsskatter. Men denna reform räddade inte svensk ekonomi eftersom världskonjunkturen, egentligen redan från 1987, nu hade vänt i recession. Recessionen drabbade Sverige särskilt hårt:

I investeringscykelns slutskede blev /.../ svenska finansiärer påtagligt expansiva med investeringar i Europa. Utländska finansiärer löstes ut på toppen av pris- och investeringscykeln. Därigenom tog svenska finansiärer och svenskt kreditväsende på sig en stor del av de samlade europeiska kreditförlusterna i investeringscykelns sista skede.³⁴⁶

Kreditförlusterna fick så småningom betalas av alla Sveriges skattebetalare när en stor del av de svenska spekulanterna gjorde konkurs och när de svenska banker som då drabbades av inestående fordringar fick hjälpas av det allmänna.

Läroböckerna 1960–1990

Under 1960-talets första hälft skrivs lärobokstexter om det demokratiska genombrottet med ett tydligare konfliktperspektiv. Det är representanter för det som Selander kallar ”en kader av läroboksförfattare” utan ”aktivt förhållande” till forskningsfronten som

---

³⁴³ Göran Therborn, *Kapitalet, överheten och alla vi andra*, (Lund 2018), s. 47–48.

³⁴⁴ Göran Therborn viktat denna reform som helt avgörande för svensk ekonomis utveckling framöver. Han uttrycker också sin förvåning över hur, i hans ögon, lättvindigt beslutet togs: ”När Feldt sökte Palmes uppfattning om den stora 1980-talssmällen, avregleringen av kreditmarknaden, blev svaret: ’Gör som ni vill. Jag begriper ändå ingenting.’ Årtiondets viktigaste ekonomiska beslut diskuterades aldrig i partiets styrelse och verkställande utskott. /.../ 1980-talets ekonomiska nyckelsbeslut var inte devalveringen och lönesänkningen, som inte var någon bestående krislösning. De var avregleringen av kreditmarknaden, frisläppandet av internationella kapitalrörelser och privatiseringen av Stockholmsbörsen.” Therborn, s. 49.

³⁴⁵ Andersson, Östberg, s. 360.

³⁴⁶ Schön, s. 508.

mestadels står som författare under hela perioden fram till 1990. Jag kommer i min framställning peka på undantagen. Männens dominans är – sett till mitt urval – total; inte en enda kvinna kan urskiljas bland författarna. Skildringarna är under 1960-talet i regel något längre jämfört med det föregående decenniet.

Ragnar Wirséns bok *Historia för enhetsskolan: Del 2. Högstadiets kurs* får inleda.³⁴⁷ Den har ett särskilt intresse i det den är en till stora delar identisk uppföljare till *Historia för folkskolan*, vars titelblad anger att boken är skriven ”på grundval av Grimberg–Wirsén-Svanström”.³⁴⁸ I den senare, 1960, står emellertid Wirsén som ensam författare. Det som är intressant är att Carl Grimbergs skildring av det demokratiska genombrottet från 1936 lever kvar i vissa formuleringar och värderingar. Grimbergs inflytande vad gäller tolkningen av det demokratiska genombrottet fortsätter alltså även under denna period, åtminstone i dess inledning. Under rubriken ”Allmän rösträtt för män och kvinnor” skriver Wirsén som följer.

Den oro som rådde i Sverige vid slutet av första världskriget, framkallade ett avgörande i rösträttsfrågan. Lika rösträtt genomfördes för män och kvinnor. /---/ Genom 1921 års rösträttsreform blev den svenska valmanskåren tre gånger så stor som förut. Särskilt fick arbetarklassen därigenom ett ofantligt mycket större inflytande på vårt samhällsliv än tidigare. /---/ Hjalmar Branting blev Sveriges förste socialdemokratiska statsminister. Han har äran av att på fredliga vägar ha lett sitt parti fram till dess maktställning.³⁴⁹

Bortsett från ingående beskrivningar av de nya rösträttsreglerna (vilka utelämnats i citatet ovan) är skildringen kortfattad. ”Den oro” som ”framkallade ett avgörande” ges inget innehåll. Beskrivningen är med få stilistiska förändringar närmast identisk med Grimbergs från 1936. Undantaget är ärebetygelsen till Hjalmar Branting i citatets avslutande mening. Här möter oss skildringens enda tydliga aktör, Branting, som ”på fredliga vägar” leder sitt parti till makten. Implicit sägs att det fanns en risk för våld under genombrottet, och det som inledningsvis beskrivs som ”oro” ges därmed en något tydligare innebörd. Övergripande tonar dock den kortfattade och vaga beskrivningen ned samhällsmotsättningarna.

Ytterligare en från den förra perioden överbyggande lärobok är professorerna Erik Söderlunds och Sven Tunbergs *Svensk historia för gymnasiet*.³⁵⁰ En första utgåva av denna från 1949 analyserades i förra kapitlet. I utgåvan från 1960 är skildringen närmast den samma, men två förändringar viktiga för tolkningen av det demokratiska genombrottet förekommer. I den förra beskrevs den utvidgade rösträttens förlorare i

---

³⁴⁷ Ragnar Wirsén, *Historia för enhetsskolan: Del 2. Högstadiets kurs*, (Stockholm 1960).

³⁴⁸ Ragnar Wirsén, *Historia för folkskolan*, utarbetad av Ragnar Wirsén på grundval av Grimberg–Wirsén-Svanström, sjätte tryckningen av den ursprungliga 1954, (Stockholm 1959).

³⁴⁹ Wirsén, 1960, s. 230–231. Texten är identisk med Wirsén, 1959, s. 395–396.

³⁵⁰ Ernst Söderlund, Sven Tunberg, *Svensk historia för gymnasiet*, (Stockholm 1960).

följande mening: ”De mera välsituerade samhällsklasserna förlorade sålunda den överrepresentation, som de förut hade haft i riksdagens första kammare.”³⁵¹ Denna mening är i den senare upplagan struken. De avslutande meningarna i förra skildringen löd: ”De nya lagarna antogs definitivt år 1921. Genom dem avskaffades bl. a. skattestrecktet, och kvinnor erhöles rösträtt och valbarhet i samma utsträckning som män.”³⁵² I den senare lyder de avslutande meningarna: ”Genom de nya lagarna avskaffades bl. a. *skattestrecktet /.../*. Den största förändringen var dock att *kvinnlig rösträtt och valbarhet* genomfördes.”³⁵³

Förändringarna kan ses som ett nedtonande av klassmotsättningarna i samband med det demokratiska genombrottet. Den orättvisa som de ”mera välsituerade” samhällsklassernas ”överrepresentation” innebar skildras 1960 inte längre med samma konkretion som 1949. Den avslutande meningen i 1960 års skildring lägger visserligen stor vikt vid den kvinnliga rösträtten, men öppnar samtidigt upp för tolkningen att det så kallade skattestreckets slopande inte var så betydelsefullt.

Ännu en kortfattad skildring av det demokratiska genombrottet möter oss i Charles Hultmans och Nils Sylvans lärobok, *Historia, Del II, omkring 1850 – nuvarande tid*:

Den viktigaste händelsen i Sveriges historia under mellankrigstiden blev *det demokratiska och parlamentariska genombrottet*, som kom till stånd under åren 1918–1921. Den svenska partikampen i författningsfrågan skärptes på ett oroväckande sätt. En liberal-socialdemokratisk regering under ledning av *Nils Edén* och *Hjalmar Branting* lyckades emellertid bryta högerns motstånd och föra frågan i hamn. Resultatet blev att *allmän politisk och kommunal rösträtt genomfördes för både kvinnor och män*.³⁵⁴

Aktörerna är här partierna och dess ledare. De drivande i genomförandet av demokratin är Nils Edén och Hjalmar Branting medan motståndet framställs mer oprecist som ”högern”. Andra aktörer är närmast osynliga. Något skymtar de fram i formuleringen ”partikampen i författningsfrågan skärptes på ett oroväckande sätt”. På vad sätt kampen mellan partierna skulle vara ”oroväckande” anges inte. Dock kommer ytterligare en politisk aktör fram i den sammanfattning som avslutar varje kapitel i boken:

---

³⁵¹ Söderlund, Tunberg, 1949, s. 371.

³⁵² Söderlund, Tunberg, 1949, s. 371.

³⁵³ Söderlund, Tunberg, 1960, s. 315. En intern sidhänvisning har tagits bort och markerats med ”/.../”.

³⁵⁴ Charles Hultman, Nils Sylvan, *Historia, Del II, omkring 1850 – nuvarande tid: Läro- och läsebok för årskurserna 7 och 8*, (Stockholm 1960), s. 103.

Den politiska och sociala oron under mellankrigstiden med dess svåra ekonomiska kriser ledde bl. a. i Ryssland, Italien och Tyskland till uppkomsten av diktaturer, medan på andra håll det demokratiskt-parlamentariska styrelsesättet nådde sitt fulla genombrott.³⁵⁵

Här blir folkrörelsen som politisk aktör mer synlig men fortfarande anonym. Uttrycket ”politiska och sociala oron” kan dessutom tolkas som nedvärderande, som om de krafter som orsakade denna oro inte hade något klart mål. Jämför med hur författarna beskriver Edéns och Brantings agerande. De sägs ”bryta högerens motstånd och föra frågan i hamn”. De agerar målmedvetet medan de som står för den ”politiska och sociala oron” agerar känslomässigt.

Boken *Genom tiderna 3* författades av Gösta Lindeberg tillsammans med Alf Kahnberg och Lennart Sjöstedt. Gösta Lindeberg började sin bana som lärare och avlade doktorsexamen i historia i Lund 1943. Senare var han verksam som lektor i metodik vid lärarhögskolan i Malmö. Som centerpartist innehade han posten som kommunstyrelsens ordförande i Lund mellan 1974 och 1976. I *Genom tiderna 3* är det liberaler och socialdemokrater som spelar huvudrollen till demokratins fromma:

Omkring sekelskiftet 1900 blev liberalernas och socialdemokraternas krav på allmän rösträtt så starka, att man inte längre kunde låta bli att tillmötesgå dem. 1909 infördes den allmänna rösträtten för män vid val till andra kammaren, och samtidigt demokratiserade man i viss mån förstakammarvalen. Fullt ut tog man steget under de oroliga åren omkring första världskrigets slut (1918–21). /.../ Riksdagen representerade nu för första gången folkmakten helt och fullt. Något särskilt organ för herremakten existerade inte längre.³⁵⁶

Aktörerna till demokratins favör är även här socialdemokrater och liberaler. De som motsätter sig eller motvilligt ger med sig betecknas med det opersonliga pronomenet ”man”. De sista hindren för det demokratiska genombrottet togs sedan bort ”under de oroliga åren omkring första världskrigets slut”. Detta är ett väldigt vagt och oprecist sätt att skildra det politiska engagemanget, ett engagemang som indirekt också beskrivs som något känslomässigt, som en oro. Citatets två avslutande meningar, som tillika är avsnittets sista, kräver en förklaring som vi finner i den tematiska uppbyggnaden av kapitlet ”Kungamak, herremakt och folkmak”. Detta kapitel beskriver övergripande den politiska kampen i Sverige från medeltid till nutid (det vill säga 1960-tal). Författarna skildrar denna kamp som en strid mellan de tre kontrahenterna ”folket”, ”herrarna” och ”kungen”. Vad det demokratiska genombrottet innebar för den tredje av dessa makter – kungamakten – får vi veta i det följande avsnittet med rubriken ”Personlig kungamak viker för parlamentarism och demokrati”:

---

³⁵⁵ Hultman, Sylvan, s. 107.

³⁵⁶ Alf Kahnberg, Gösta Lindeberg, Lennart Sjöstedt, *Genom tiderna 3*, (Lund 1962), s. 113–114.

Några år tidigare hade också den personliga kungamakten fått rymma fältet. Det hade dock inte skett utan hård strid. Den avgörande kampen stod 1914 och går i vår historia under namnet borggårdskrisen. /.../ Men när den liberale ledaren Edén på hösten 1917 blev erbjuden statsministerposten, ställde han som villkor för att acceptera den, att konungen skulle upphöra med att föra en egen politik genom att anlita privata rådgivare vid sidan av den officiella regeringen. Gustav V gick med på Edéns krav, och därmed hade kungamakten definitivt godtagit parlamentarismen.³⁵⁷

Kungen har här ingen roll som pådrivare för demokratin. Istället skrivs att han hade fått "rymma fältet" som politisk aktör efter borggårdskrisen 1914. Orsaken kan vara att författarna här låtit sin tematik, med de fasta kategorierna kungamakt, herremakt, folkmakt, styra framställningen. Kanske kan detta skrivsätt, detta övergivande av den kronologiska framställningen till förmån för en tematisk, ses som ett uttryck för en pluralistisk historieskrivning i Södring Jensens mening.

Historia för gymnasiet skrevs av Kjell Kumlien, Folke Lindberg och Wilhelm Tham. Lindberg hade precis som Kumlien (men inte Tham) forskarbakgrund. Han var verksam som professor i stadshistoria vid Stockholms universitet och ledde bland annat det stora forskningsprojektet "Sverige under andra världskriget" tillsammans med Sven Ulric Palme och Gunnar T. Westin. I den lärobok där han medverkar – *Historia för gymnasiet* – möter oss en något annan vinkel jämfört med den föregående – *Genom tiderna 3* – men fortfarande är socialdemokrater och liberaler huvudaktörer:

När under krigets senare skede revolutioner utbröt på många håll i Europa, ökades oron också i vårt land. Vänsterframgångar vid de svenska riksdagsvalen 1917 ledde till att en liberal regering bildades med NILS EDÉN som statsminister (Staaf hade avlidit 1915). I denna ingick ej blott liberaler utan även socialdemokrater. Under intryck av de väldiga omvälvningarna i Mellanuropa på hösten 1918 tog denna regering initiativ till en revision av författningen.³⁵⁸

Åtta år tidigare, 1955, stod Kjell Kumlien som ensam författare till *Sveriges historia för gymnasiet*, vilken jag analyserat i föregående kapitel, och som i mitt material är den första att introducera termen "det demokratiska genombrottet", men samtidigt kanske kan ses som en sen representant för klassisk historieskrivning. Den skildring som Kumlien här 1963 är medförfattare till uppvisar inga spår av den skildring han ensam författade 1955. Inte ens termen "det demokratiska genombrottet" är med. Framställningen från 1955 är dessutom cirka fyra gånger längre än den från 1963. 1955 gav Kumlien uttryckligen erkänsla till kung Gustav V och ärkebiskop Nathan Söderblom för deras insatser för samhällsfreden under det demokratiska genombrottet. Dessutom nämnde Kumlien folkrörelsernas betydelse i sammanhanget. Däremot

---

³⁵⁷ Kahnberg *et al.*, s. 114.

³⁵⁸ Kjell Kumlien, Folke Lindberg, Wilhelm Tham, *Historia för gymnasiet*, (Stockholm 1963), s. 341.

nämndes inte regeringen och inte heller de i regeringen ingående partierna, Liberalerna och Socialdemokraterna. I skildringen från 1963 är det dock just liberaler och socialdemokrater som innehar aktörskapet. Det är de som i en regering under Nils Edén genomför demokratin. Det som i sin tur får dem att handla är ”revolutioner” utomlands som kopplas till ”oron” i Sverige. Detta är också nytt jämfört med Kumliens tidigare framställning som enbart behandlade den inrikespolitiska scenen. Kanske kan man se denna förändring från 1955 till 1963 som en övergång från *klassisk* historieskrivning – med sitt betonande av viktiga historiska gestalter och deras moraliska och politiska ställningstaganden – till en mera anonymiserande *objektivistisk* historieskrivning.

Den oro i Sverige, som författarna till den senare läroboken beskriver, har genom den passiva verbformen ”ökades” ingen klar aktör men den kopplas indirekt till efterföljande mening ”Vänsterframgångar vid de svenska riksdagsvalen 1917”. Här har vi människor som agerar känslomässigt med oro medan regeringen tar ”intryck” och ”initiativ”. Det demokratiska genombrottet framställs som en kamp mellan de demokratiska Liberalerna och Socialdemokraterna å ena sidan och ”oron” i ”vårt land” som kopplas till revolutioner ”i Europa” å den andra.

År 1963 beskriver författarna Per-Erik Brolin, Leif Dannert och Åke Holmberg, professor i historia, det demokratiska genombrottet i sin bok *Allmän och nordisk historia för gymnasiet*.³⁵⁹ Deras skildring kommer med en liten – men väsentlig – omskrivning att leva kvar i deras senare läroböcker, ända till 1979. Jag återkommer till detta vid analysen av deras bok *Historiens huvudlinjer* som kom ut 1967 och sedan i många upplagor fram till 1980-talet.

En av de mer omfattande skildringarna av det demokratiska genombrottet finner vi i *Historia för gymnasiet* av Martin Bäcklin, Sten Carlsson, Waldemar Lendin, och Hugo Valentin från 1962. Av de fyra författarna är två disputerade historiker, Sten Carlsson och Hugo Valentin. Både Carlsson och Valentin var professorer i historia vid Uppsala universitet. Den förre kan sägas vara pionjär inom svensk socialhistoria.

Även i *Historia för gymnasiet* är det liberaler och socialdemokrater som lyfts fram som aktörer. Men för första gången i mitt material lyfts motsättningen *inom* socialdemokratin upp (bortsett från den motsättning som ledde till partisplittringen 1917). Och för första gången antyds att Liberalerna var avvaktande när det gällde reformen:

1909 års svenska rösträttsreform innebar ingen fullständig demokratisering. Personer som inte betalt sin skatt saknade alltså politisk rösträtt, likaså alla kvinnor, och den kommunala rösträtten var graderad. Socialdemokraterna var hela tiden inställda på ytterligare reformer, och liberalerna enade sig så småningom om principen ”en man – en röst”. Alla reformförslag strandade dock på förstakammarmajoritetens motstånd.

---

³⁵⁹ Per-Erik Brolin, Leif Dannert, Åke Holmberg, *Allmän och nordisk historia för gymnasiet: Norden från äldsta tid och den övriga världen från år 1000*, (Stockholm 1963).

Novemberrevolutionen i Tyskland 1918 ledde emellertid omedelbart till att de yngre, radikala socialdemokraterna reste kravet på snabba aktioner även i Sverige, riktade mot storkapitalismen, kungahuset, första kammaren, den allmänna värnplikten och rösträttsstrecken. Regeringen Edén skyndade sig då att framlägga ett rösträttsförslag för riksdagen. Inom högern var nu fruktan för storstrejk och revolution så stor, att viktiga eftergifter ansågs nödvändiga:

1. Den *kommunala* rösträtten blev *lika och allmän* för både män och kvinnor. 1918
2. *Bolagens* kommunala rösträtt slopades.
3. I fråga om den *politiska* rösträtten kunde en urtima riksdag blott göra principuttalanden. Dessa följdes emellertid i grundlagsenlig ordning på riksdagarna 1919 och 1921, som gav *allmän politisk rösträtt även åt kvinnorna*.
4. Kravet på *skattebetalning* för politisk rösträtt slopades helt 1921.³⁶⁰

Drivande för demokratin är här Socialdemokraterna men även Liberalerna, dock, när det gäller det senare partiet, ”så småningom”. Motståndarna till demokratin skildras anonymt som ”förstakammarmajoriteten”. Så dyker ytterligare en aktör till demokratin fram upp. Det är ”de yngre, radikala socialdemokraterna” som mot bakgrund av ”novemberrevolutionen i Tyskland” reser krav inte bara på en rösträttsreform utan även krav riktade mot andra samhällliga institutioner samt mot ”storkapitalismen”. Det är detta som dels får regeringen att agera och ”högern” att ge med sig. Denna skildring verkar emancipatoriskt i det den visar ett partis politik som resultatet av fraktionsmotsättningar *inom* partiet. Skildringen visar att det är möjligt att påverka. Den visar på en ovilja eller tröghet hos den liberala och socialdemokratiska regeringen när det gäller att verkligen gå från ord till handling. Regeringen agerar först när ”de yngre, radikala socialdemokraterna” trycker på.

Skildringen av det demokratiska genombrottet går så över i en numrerad lista på reformernas innehåll 1919–1921, men årtal 1918 i fetstil, som fungerar som ett slags underrubrik bredvid texten, annonserar ändå uppfattningen att detta årtal är det under vilket det demokratiska genombrottet skedde.

En väldigt kortfattad och summarisk skildring av det demokratiska genombrottet finner vi i *Historia 1 för fackskolan* av Alf Nordqvist och Peter Modie:

---

³⁶⁰ Martin Bäcklin, Sten Carlsson, Waldemar Lendin, Hugo Valentin, *Historia för gymnasiet: Allmän och nordisk historia efter år 1000*, (Stockholm 1964). Andra upplagan (1964, 1962), s. 444.

De båda partierna [Liberalerna och Socialdemokraterna HS] fick igenom sina krav vid riksdagen 1919, och vid 1921 års riksdag genomfördes den allmänna rösträtten helt. Den nya reformen fördubblade väljarkåren och den har sedan ytterligare utökats eftersom rösträttsåldern sänkts.³⁶¹

Aktörerna, de som slutgiltigt driver igenom demokratin, är här liberaler och socialdemokrater, och det hela sker till synes utan något hårdare motstånd. De utomparlamentariska rörelserna är osynliga. Men det har de flesta av dem dock inte varit tidigare i kapitlet, som tematiskt utgår från 1809 års regeringsform och sträcker sig fram till nutid (1960-talet) och som också skildrar övriga Nordens demokratiska genombrott. Kampen för rösträtt i Sverige kring sekelskiftet 1900 beskrivs enligt följande: "Liberaler och socialdemokrater krävde att rösträtten skulle bli allmän. De fick stöd av frikyrkorörelsen, nykterhetsrörelsen, fackföreningsrörelsen och flera andra folkrörelser."³⁶² Den rörelse som inte omnämns är kvinnoörelsen. Men vid skildringen av själva genombrottet är emellertid samtliga folkrörelser osynliga liksom även händelser utanför Sveriges gränser. Efter avsnittet om demokratis genombrott skildras kampen mellan monarki och parlamentarism under avsnittsrubriken "Parlamentarismens genombrott och kris". Det hela gestaltas som en kamp mellan Gustav V och den liberala ledaren Karl Staaff. Följande avsnitt under rubriken "Parlamentarismen segrar" kan tolkas som att det egentliga avgörandet till demokratis fromma skedde redan 1917:

Sedan 1917 har parlamentarismen tillämpats utan kriser i Sverige. Det året bildade socialdemokrater och liberaler gemensamt en regering och statsministern, Nils Edén, krävde att kungen i framtiden skulle respektera parlamentarismens principer, vilket också skett.³⁶³

I *Historia för gymnasiet åkurs 2* av Ivan Borg och Erik Nordell, en bok som kom ut i många upplagor, är det också socialdemokrater och liberaler som är de som agerar i demokratisk riktning. Det som skiljer denna lärobok från de andra vid samma tid är en tydlig udd mot de politiska krafterna till vänster om socialdemokratin:

Vi har ovan /.../ sett hur första världskriget hade ett ideologiskt inslag. Bland andra motiv för kriget kunde man urskilja de västeuropeiska ländernas och Förenta staternas försvar för demokratin mot centralmakternas auktoritära system. Ett väsentligt resultat av kriget var att ett parlamentariskt-demokratiskt statsklick vann insteg i de flesta

---

³⁶¹ Alf Nordqvist, Peter Modie *Historia 1 för fackskolan*, (Lund 1965), s. 274.

³⁶² Nordqvist, Modie, s. 271.

³⁶³ Nordqvist, Modie, s. 276.

europiska staterna. Också i Sverige genomfördes parlamentarism och demokrati under världshändelsernas tryck.³⁶⁴

Sedan följer en skildring där författarna tolkar demokratins genomförande i två steg. Första steget innebär genomförandet av parlamentarismen. Det sker enligt författarna i och med att ministären Edén kommer till makten hösten 1917. Det andra steget innebär genomförandet av demokratin. Detta skildras i punktform under rubriken ”Demokratin genomförd”. De tre första punkterna lyder:

1. En huvuduppgift för den Edén-Brantingska regeringen blev att genomföra en vidgad rösträtt. (Detta var den s. k. författningsfrågan.)
2. Från 1917 hade kraven på reform i författningsfrågan blivit allt högljuddare. Fara var att vissa befolkningsselement kunde tillgripa våld (s. k. utomparlamentariska medel). Vänstersocialisterna talade öppet om ”gatans parlament” (jfr det norska arbetarpartiets revolutionära inställning).
3. På parlamentarisk väg, dvs. genom riksdagsbeslut, genomdrev liberalerna och socialdemokraterna följande reformer:
4. Den 40-gradiga kommunala röstskalan avskaffades på riksdagen 1918. (Varje röstberättigad fick en röst.)
5. Rösträtt för kvinnor infördes. – Principbeslut fattades på riksdagen 1919 och definitivt beslut 1921 (efter nyval).³⁶⁵

Själva punktformen – oavsett innehållet under punkt 2 – implicerar att skeendet gick lugnt och sakligt tillväga; som om händelseutvecklingen följde en given dagordning där punkter i tur och ordning behandlades. Skrivsättet är teleologiskt; det antyder att huvudaktörerna – ”liberalerna och socialdemokraterna” – redan från början hade en uttänkt plan för sitt agerande. Det demokratiska genombrottet i Sverige skildras som en seger för en ideologi. Ententens seger över centralmakterna är också en seger för demokratin, vilket indirekt påverkar också Sverige. Författarna ger här uttryck för en idealistisk historiesyn, där det först och främst är idéerna som är drivande (dock inte – åtminstone inte explicit – idén om kvinnlig rösträtt). Skildringen av själva det demokratiska genombrottet har en tydlig aktör. Det är regeringen som genomför demokratin. Drivande här är en motsättning till de ”befolkningsselement” som kan tänkas gripa till våld, och särskilt nämns det vänstersocialistiska partiet. Direkt efter

---

³⁶⁴ Ivan Borg, Erik Nordell *Historia för gymnasiet årskurs 2*, (Stockholm 1967), s. 411. En intern sidhänvisning har tagits bort och markerats med ”/.../”.

³⁶⁵ Borg, Nordell, s. 413.

ordet ”våld” följer en parentes där författarna skriver ”s. k. utoparlamentariska medel”. Därmed inskränker författarna betydelsen av utoparlamentariska medel. De ger också begreppet en negativ betydelse. Sedan slår författarna fast att demokratin ”genomdrevs” på parlamentarisk väg. Verbet ”genomdrevs” implicerar visserligen ett motstånd, men genom att inte beskriva detta antidemokratiska och inomparlamentariska motstånd närmare tonas denna motsättning ner.

Skildringen av demokratin genomdrömd i *Historiens huvudlinjer 2A* från 1967 av Per-Erik Brolin, Leif Dannert och Åke Holmberg är närmast identisk med samma författares skildring i den förut nämnda *Allmän och nordisk historia för gymnasiet* från 1963. I citatet nedan genomstryker jag det som tagits bort i den senare och anger tillägg inom hakparenteser:

Också *demokratin fick nu sitt fulla genomdrömd*. De omvälvande händelserna ute i Europa, först i Ryssland, sedan i Tyskland och andra centraleuropeiska stater [...], gjorde det klart för alla partier, att ~~folkväldets tid var kommen~~ [tiden nu var kommen att införa full demokrati]. Hösten 1918 avskaffades den 40-gradiga kommunala röstkalan, varigenom första kammaren demokratiserades. Vidare fattades principbeslut om rösträtt för kvinnor; beslutet blev definitivt 1921. Reformerna medförde en ny fördubbling av väljarkåren och kostade högern dess förstakammarmajoritet.³⁶⁶

Uttrycken ”fulla genomdrömd” och ”full demokrati” antyder att det redan rådde demokrati i Sverige före 1918 men att den inte var fullständig. (I den ursprungliga upplagan från 1963 återfinns bisatsen ”att folkväldets tid var kommen” istället för senare upplagors formulering ”att tiden nu var kommen att införa full demokrati”). De senare upplagornas skrivsätt står i viss motsättning till begreppet ”demokratin genomdrömd”, ett begrepp som implicerar ett kvalitativt språng, när det gäller styrelseskicket, från fåtalsvälde till folkvälde.

De som agerar för demokratin genomdrömd är, enligt författarna, partierna representerade i riksdagens båda kammare. Partierna genomdrömd demokratin under intryck av omvälvningar ”ute i Europa”. Implicit hävdar författarna att det i Sverige rådde partipolitisk konsensus; demokratin genomdrömd sker utan inrikes dramatik trots att reformen ”kostade högern dess förstakammarmajoritet”.

Bengt Åke Häger skildrar det demokratiska genomdrömdet i sin bok *Grepp om historien 2*:

Efter händelserna i Ryssland 1917 och i Tyskland 1918 uppstod revolutionsstämning inom arbetarrörelsens vänsterflygel. För att dämpa stormen gick högern då med på att allmän och lika rösträtt för både män och kvinnor skulle införas vid både

---

³⁶⁶ Per-Erik Brolin, Leif Dannert, Åke Holmberg, *Allmän och nordisk historia för gymnasiet: Norden från äldsta tid och den övriga världen från år 1000*, (Stockholm 1963), s. 394; *Historiens huvudlinjer: Lärobok för gymnasiet, Åk 2-3*, (Stockholm 1967), s. 118. Den senare texten är identisk med författarnas *Historiens huvudlinjer 2A*, (Stockholm 1979), s. 117–118.

andrakammarval och kommunalval med undantag i huvudsak bara för dem som hade varaktigt tagits om hand av fattigvården. Förslaget antogs slutgiltigt av 1921 års riksdag.³⁶⁷

Aktörerna är här två; ”arbetarrörelsens vänsterflygel” hotar med revolution och tvingar på så sätt den andra aktören, ”högern”, att gå med på att införa demokrati. Tidigare i framställningen beskrivs hur ”en regering av liberaler och socialdemokrater” driver igenom ”det parlamentariska styrelsesättet”. Detta öppnar för tolkningen att denna regering även var drivande i genomförandet av den allmänna rösträtten. Om än oprecist skildrade är aktörerna tydliga liksom motsättningen dem emellan. Det är också tydligt vad som får ”högern” att ge med sig: revolutionshotet samt erfarenheterna från Ryssland och Tyskland. Kvinnorörelsen för rösträtt omnämns dock inte och underordnade motsättningar, som den inom regeringen, beskrivs inte heller.

Fyra år senare publicerar författaren åter en lärobok med titeln *Grepp om historien*, en bok som ska komma i flera upplagor under 1980-talet. Avsnittet om det demokratiska genombrottet är omarbetat och utvidgat:

Dess [regeringens HS] viktigaste uppgift blev emellertid att genomföra en författningsreform. Efter händelserna i Ryssland 1917 och Tyskland 1918 uppstod revolutionsstämning inom arbetarrörelsens vänsterflygel. För att dämpa stormen gick högern då med på att allmän och lika rösträtt för både män och kvinnor skulle införas vid både andrakammarval och kommunalval med undantag i huvudsak bara för dem som hade varaktigt tagits om hand av fattigvården. Förslaget antogs slutgiltigt av 1921 års riksdag. Därmed hade den politiska demokratin genomförts i Sverige.³⁶⁸

Huvudaktör för demokratin genomförande är här regeringen som påverkade av ”händelserna i Ryssland 1917 och Tyskland 1918” agerar under revolutionärt tryck från ”arbetarrörelsens vänsterflygel”. Att låta uttrycket ”händelserna” referera till en revolution och ett revolutionsförsök är naturligtvis att uttrycka sig vagt men uttrycket är samtidigt tillbakasyftande. Ryska revolutionen och upproret i Tyskland har skildrats tidigare i kapitlet. Däremot är uttrycket ”arbetarrörelsens vänsterflygel” oklart. Det är oklart om författaren syftar enbart på grupperingar till vänster om socialdemokratin eller om han även med detta uttryck inbegriper vänsterfalangen inom socialdemokratin. Aktören *mot* demokratin benämns som ”högern” som här i författarens framställning endast tycks ha samhällslugnet för ögonen då den går med på rösträttsreformen ”för att dämpa stormen”. ”Stormen” ser jag som ett pejorativ, ett sätt att nedvärdera den politiska aktiviteten utanför parlamentet som vore den en blind naturkraft och inte en

---

³⁶⁷ Bengt Åke Häger, *Grepp om historien 2: Från och med den industriella revolutionen till och med andra världskriget*, (Malmö 1979), s. 134.

³⁶⁸ Bengt Åke Häger, *Grepp om historien*, (Lund 1983), s. 318.

överbägd och organiserad mänsklig verksamhet. Det är inte heller 1918 som anges som demokratins genombrott utan 1921 då förslaget om rösträttsreformen antas i riksdagen.

Dock slutar inte författarens skildring av det demokratiska genombrottet här, ty avsnittet följs av rubriken "KORT PROBLEMDISKUSSION", där den inledande meningen är en fråga i fetstil: "Var revolutionen nära i Sverige 1917–1918?". Detta avsnitt är satt med mindre storlek vilket annonserar att det inte tillhör brödtexten och möjligen har status av överkurs. Samma skeende som återgivits i brödtexten ovan skildras i denna problemdiskussion på följande sätt:

Genom att delta i den liberala partiledaren Edéns nya regering markerade den socialdemokratiska ledningen sin tro på en fredlig utveckling i demokratisk riktning. Kort efteråt inträffade oktoberrevolutionen och det bolsjevikiska maktövertagande i Ryssland, och detta stimulerade de revolutionära krafterna inom arbetarrörelsen. Revolutionen i Tyskland hösten 1918 framkallade krav på en motsvarande samhällsomstörtning i Sverige, inte bara från vänstersocialistiskt håll utan också från en bred falang inom socialdemokratien, särskilt ungdomsrörelsen. Regeringen skyndade sig emellertid att lägga fram förslag till en helt demokratisk valordning, och Branting och andra ledande socialdemokrater satte in sitt personliga inflytande på att dämpa den revolutionära yran. Högern förklarade sig slutligen villig att godta en långt mer omfattande demokratisering än den man hade motsatt sig ett och ett halvt år tidigare. Därmed drog krisen över, och den politiska demokratien kunde genomföras i lagliga former. Om det fanns en påtaglig risk för revolution och hur stor den i så fall var, är svårt att säga, eftersom ingen vet vad som skulle ha hänt om de folkliga kraven hade stött på verkligt motstånd. Men säkert är, att de ledande politikerna bedömde risken som betydande, och att den bedömningen avsevärt medverkade till kungamakts och högers reträtt från sina gamla positioner.³⁶⁹

Jag tycker det är fruktbart att här i min fortsatta analys se brödtextens korta version som vore den en sammanfattning av den längre "problemdiskussionen". Jag menar att här kan författarens värdering av händelseförloppet bli synliggjord. Frågan är då om den kortare texten kan ses som en rimlig generalisering av den längre. Jag gör två nedslag.

Det som i den längre texten beskrivs som "krav på en motsvarande samhällsomstörtning i Sverige, inte bara från vänstersocialistiskt håll utan också från en bred falang inom socialdemokratien, särskilt ungdomsrörelsen" krymper i brödtexten till att en "revolutionsstämning [uppstod] inom arbetarrörelsens vänsterflygel". Genom att

---

³⁶⁹ Häger, 1983, s. 319.

sammanfatta ”krav på en motsvarande samhällsomstörtning” som att det ”uppstod revolutionsstämning” nedvärderas det politiska initiativet till något känslomässigt, icke förnuftsbaseerat. Om vi alltså – för analysens skull – ser brödtexten som en sammanfattning av problemdiskussionen är det här en reduktion i bemärkelsen en generalisering där väsentliga delar av betydelseinnehållet förändras i den kortare versionen. Det gäller också sammanfattningen av ”inte bara från vänstersocialistiskt håll utan också från en bred falang inom socialdemokratin, särskilt ungdomsrörelsen” till brödtextens ”arbetarrörelsens vänsterflygel”. Stödet för en socialistisk revolution krymper här i brödtexten; med endast de förkunskaper som brödtexten ger är den rimligaste förväntade tolkningen att inte inbegripa en stor del av socialdemokratin i uttrycket ”arbetarrörelsens vänsterflygel”, särskilt inte mot bakgrund av partisplittringen 1917 då ju vänstersocialisterna uteslöts ur moderpartiet.

Meningen ”Högern förklarade sig slutligen villig att godta en långt mer omfattande demokratisering än den man hade motsatt sig ett och ett halvt år tidigare.” motsvaras i brödtexten av ”För att dämpa stormen gick högern då med på att allmän och lika rösträtt för både män och kvinnor skulle införas /.../”. De olika skrivningarna ges också betydelseinnehåll av det som föregår dem. I den längre texten möter oss en höger som till slut ger upp inför ett revolutionskrav bakom vilket inte bara vänstersocialisterna står utan även en stor del av socialdemokraterna. Den kortare texten öppnar på ett helt annat sätt för tolkningen att det är samhällsansvaret, inte egenintresset, som får högern att gå med på rösträttsreformen. Högern går med på demokratin ”för att dämpa stormen” inte för att undvika en ”samhällsomstörtning”.

I Sven Samuelsons och Lars Hildingsons *Forntid till nutid 2* möter oss följande beskrivning av det demokratiska genombrottet:

Nu bearbetade socialdemokraterna sina liberala kollegor för ytterligare vidgad rösträtt.

Omvälvningar i Europa – utvidgad rösträtt i Sverige

I Ryssland hade arbetarna gjort revolution, och ett nytt samhälle var på väg att skapas: Sovjetunionen. Det hade skett i november 1917 /.../. Ett år senare gjorde kommunisterna i Tyskland uppror, vilket emellertid slogs ner.

Under intryck av dessa händelser antog nu riksdagen 1919 och 1921 lagar om allmän rösträtt och lika rösträtt för män och kvinnor vid val både till första och andra kammaren.

Det var det stora genombrottet för rösträtten, som sedan dess undan för undan ytterligare vidgats.³⁷⁰

---

³⁷⁰ Sven Samuelson, Lars Hildingson, *Forntid till nutid 2*, (Stockholm 1983), s. 335. Texten är identisk med Sven Samuelson, *Medeltid till nutid 2, Historia för gymnasieskolans 2-åriga sociala linje*. (Stockholm 1977), s. 263. En intern sidhänvisning har tagits bort och markerats med ”/.../”.

Huvudaktör för rösträttsreformen är Socialdemokraterna som bearbetar Liberalerna i den gemensamma regeringen. Detta är andra och sista gången i hela mitt material där man med utgångspunkt i texten kan sluta sig till att Liberalernas vilja till demokrati var begränsad jämfört med Socialdemokraterna. Den första gången var i *Historia för gymnasiet* som kom 1962. Vidare i denna skildring genomför sedan riksdagen ”under intryck” av revolutionen i Ryssland och revolutionsförsöket i Tyskland demokratin 1919. Det är till detta årtal författarna förlägger det demokratiska genombrottet, alltså inte 1918. Både inhemska motståndare till demokratin samt utomparlamentariska rörelser för demokratin är i texten frånvarande. Författarna ger intryck av att rösträttsreformen genomförs odramatiskt och utan större motsättningar i samhället.

Delkonklusion 1960–1990

Under denna period, från början av 1960-talet till slutet av 1980-talet, är inslaget av författare utan högre examina fortsatt stort jämfört med 1950-talet; de utgör tjugo av de trettioen författare som ingår i mitt urval. Dominansen är dock inte så påtaglig; över en tredjedel är fortfarande akademiskt meriterade författare med minst doktorexamen. Ingen av dem är emellertid kvinna.

Motsättningen när det gäller styrelseskicket skildras i många fall mera tydligt jämfört med den föregående perioden. Det stora undantaget här är motsättningen mellan män och kvinnor som i de undersökta böckerna inte ges något utrymme alls i skildringarna av själva genombrottet. Kvinnorna *får* sin rösträtt, de *vinner* den inte. Skillnaden från den tidigare perioden är annars att revolutionerna i Ryssland och Tyskland inte i samma utsträckning anges som bidragande till förändringen. Det är under denna period som *termen* det demokratiska genombrottet till viss del etableras. Det finns emellertid en kontinuitet i fråga om aktörskapet. Det är fortfarande ledarna för socialdemokrater och liberaler som agerar avgörande. Men för första gången i mitt material – i *Historia för gymnasiet* (1962) av Martin Bäcklin, Sten Carlsson, Waldemar Lendin och Hugo Valentin – skildras motsättningen inom socialdemokratin samt antyds att Liberalerna först senare blev anhängare av allmän och lika rösträtt. Detta betyder en öppning för uppfyllandet av åtminstone en del av Kuhns och Karlegårds normer och därmed ett undantag från Sødning Jensens allmänna karaktäristik vad gäller objektivistisk historieskrivning. Genom att inte skildra det socialdemokratiska partiet som en monolit ges förståelse för, att den politik ett parti ger uttryck för, har sin grund i fraktionsmotsättningar inom partiet, snarare än att denna politik främst skulle ha sin grund i partiledarens idéer. Det är partiet, kollektivet, som leder partiledaren, inte tvärt om. En sådan syn på politiken motverkar fatalism. Eleverna ges förståelse för att politiskt engagemang kan löna sig även om man inte lyckas nå partitoppen.

Ytterligare ett undantag från det som kan karaktäriseras som objektivistisk historieskrivning är *Genom tiderna 3* från 1962, i det denna bok överger en strikt

kronologisk framställning till förmån för en tematisk. Kanske skulle man kunna se detta som ett uttryck för pluralistisk historieskrivning. Men den är i så fall tidig; både Selander och Sødning Jensen ser pluralistisk historieskrivning som ett 1970-talsfenomen.

Samhällsutvecklingen under den tid dessa läroböcker skrevs har ofta benämnts som en skördetid. Reformerna till de lägre samhällsklassernas förmån är många och omfattande. Bostäder, skolor, allmänna inrättningar förbättras. Men det hela sker på en ekonomisk grundval som förutsätter ökad produktivitet och rationalisering. Detta medför konflikter. Skildringarna av det folkliga initiativet till demokratins fromma tar sig uttryck framför allt i läroboken *Alla tiders historia* som kommer 1983 och som ska dominera marknaden, men som av tematiska skäl analyseras i nästa avsnitt.

Att det folkliga initiativet är mer framträdande än i förra periodens böcker och att konflikterna lyfts fram är måhända ett resultat av den vänstervåg som bröt igenom inom politiken i slutet av 1960-talet. Men man kan också konstatera hur lite denna vänstervridning betydde för läroboksförfattarnas sätt att skildra det demokratiska genombrottet, framför allt när det gäller kvinnokampen. Den vänstervåg Sture Eskilsson diskuterar kom senare. Eskilsson säger sig ha identifierat den i skolornas läroböcker redan 1971, men när det gäller skildringarna av det demokratiska genombrottet ser jag själv inga djupare spår efter någon sådan påverkan från vänster. Men kanske kan man se det så att den aktuella historiska utvecklingen påverkar historieskrivningen med en viss eftersläpning. De böcker som presenterar den bredaste och djupaste skildringen av det demokratiska genombrottet – med klarast konfliktperspektiv – kommer med få undantag först på 1980-talet. Den farliga dyningen – i Eskilssons utvecklade metaforik – kommer måhända senare, åtminstone när det gäller skildringarna av det demokratiska genombrottet.

Från murens fall till lex Laval (1990–2010)

I Sveriges samtidshistoria utgör 1990-talet och 2000-talets inledande decennium en brytningstid. Kontinuiteten i svensk samhällsutveckling bryts säkerhetspolitiskt, demokratiskt och omfördelningsmässigt. Sverige överger en neutralitetspolitik som går tillbaka till åtminstone 1834. Demokratien som erövrades 1918 inskränks i och med medlemskapet i EU 1995.³⁷¹ Vad gäller välfärden rullas nu många av de stora reformer, som genomförts sedan andra världskriget, tillbaka. Svensk fackföreningsrörelse splittras och försvagas. Klasskillnaderna ökar snabbt.³⁷²

Sommaren 1990 deklarerade statsminister Ingvar Carlsson att regeringen eftersträvade ett medlemskap i EG. Ännu 1991 stod den socialdemokratiska regeringen fast vid en säkerhetspolitisk linje uttryckt som "alliansfrihet i fred syftande till neutralitet i krig" och konstaterade att ett medlemskap kan "ställa vårt land inför olika avvägningsproblem med bäring på neutralitetspolitiken".³⁷³ Den grundläggande principen för svensk utrikespolitik ändrades dock året därpå under en borgerlig regering. "Sveriges militära alliansfrihet syftande till att vårt land skall kunna vara neutralt i händelse av krig i vårt närområde består" löd den nya formuleringen.³⁷⁴ Den

---

³⁷¹ I EU är det icke folkvalda ministerrådet (eller Europeiska unionens råd som det egentligen heter) högsta beslutande organ. Rösterna som medlemsländerna har är viktade efter folkmängd men står inte i direkt proportion till denna; små länder "gynnas" genom att invånarantal per röst är lägre. Sverige fick vid inträdet 4 av totalt 87 röster medan Tyskland med Maastrichtfördraget fick 10 röster. Dessutom, genom att Romfördraget, en av EU:s grundlagar, stadgar att ekonomin ska bedrivas enligt marknadsekonomiska principer, är socialismen grundlagsvidrig. Se Romfördraget Artikel 3a, återgiven i *Europeiska Unionens Lagar* under redaktörskap av Erik Göthe, (Stockholm 1994), s. 94. Se även den statliga utredningen "EG och våra grundlagar" under ordförandeskap av professor Olof Ruin, SOU 1993:14. Se även Tor Bergman "Den odemokratiska Europaunionen", ingår även den i *Europeiska Unionens Lagar*, s. 24–35.

³⁷² Se Therborn, s. 16, 43, 65–92. När det gäller minskade skatter sammanfattar Therborn detta på s. 55–56: "År 1991 sänktes skatten på kapitalinkomster till 30 procent, det vill säga lägre skatt än på höga inkomster. Bolagsskatten sänktes från 50 till 30 procent och förmögenhetsskatten på onoterade aktier avskaffades. År 1997 avskaffades förmögenhetsskatten för huvudägare av börsnoterade företag. År 2003 blev vinster på andelar i dotterföretag skattefria. Arvs- och gåvoskatt avskaffades 2004 /.../ All förmögenhetsskatt avskaffades 2007. Bolagsskatten sänktes ytterligare flera gånger /.../".

³⁷³ Riksdagsprotokoll 1990/91:132.

³⁷⁴ 21.1991/92:UU.

gamla doktrinen klara målsättning ersattes med ett osäkert "skall kunna vara". Ytterligare ett osäkerhetsmoment utgjorde formuleringen "i vårt närområde". Dessutom krymptes den forna alliansfriheten i den nya doktrinen till "militär alliansfrihet".³⁷⁵

Samma år följde Sverige de tolv dåvarande EG-länderna i ett erkännande av Slovenien och Kroatien trots att rebellerna där ännu inte tagit kontroll över de områden som nu erkändes, ett förfarande som inte är i enlighet med folkrätten.³⁷⁶ Och den svenska krigsmakten ställdes om. År 1994 gick Sverige med i Natos samarbetsprogram Partnerskap för fred. Några år senare infördes ett nytt operativsystem efter mönster från Nato och med engelska som ordergivningsspråk.³⁷⁷ År 2003, under socialdemokratiskt regeringsinnehav, försvann slutligen neutraliteten från den årliga utrikespolitiska deklARATIONEN. Från och med detta år heter det att "Sverige är alliansfritt och utformar sin säkerhetspolitik i samverkan med andra länder".³⁷⁸

Stormaktsbalansen i FN:s säkerhetsråd, som av den socialdemokratiska efterkrigsregeringen setts som en viktig om än osäker garanti för att Sverige skulle slippa dras in i konflikter, fanns inte längre.³⁷⁹ Säkerhetsrådet började under 1990-talet tolka "begreppet 'hot mot freden' till att omfatta förhållanden inom en stat".³⁸⁰ Denna "extensiva" tolkning medför, enligt Per Cramér, "risk för en moralisk stormaktshegemoni där rådet utnyttjar sin polismakt 'så att de gör sig själv till en global Leviathan'".³⁸¹ Dessa farhågor tycktes dock inte svenska regeringar dela.³⁸²

Sveriges FN-soldater skars numerärt ner till ett minimum. Istället deltog svenska soldater i FN-sanktionerade insatser under Natos kommando. År 2009 togs det sista steget i avvecklingen av det gamla värnpliktsförsvaret med dess huvudmålsättning att försvara svenskt territorium.³⁸³ Sveriges politiska linje i FN:s församlingar förändrades

---

³⁷⁵ Jämför Cramér, s. 619–620.

³⁷⁶ Rolf H. Lindholm, "Erkännande av stater. En ny doktrin?", *Svensk JuristTidning* 1993, s. 656. Se även Andersson, Östberg, s. 481.

³⁷⁷ Skrivelse 97/98:29

³⁷⁸ Andersson, Östberg, s. 481.

³⁷⁹ Se regeringsmeddelande av den 4 februari 1948 där följande förbehåll gjordes när det gällde Sveriges medlemskap i FN: "om den nya säkerhetsorganisationen [FN] undergräves genom en politisk blockbildning // måste vårt land ha frihet att välja neutralitetens väg".

³⁸⁰ Cramér, s. 131.

³⁸¹ Cramér, s. 134–135.

³⁸² Utrikesminister Anna Lindh pläderade 1999 i en gemensam debattartikel med den brittiske utrikesministern Robin Cook för denna extensiva tolkning av begreppet "hot mot freden", Robin Cook och Anna Lindh, "FN måste moderniseras", *Sydsvenskan* 991003. De skrev bland annat: "Det internationella samfundet, genom säkerhetsrådet, måste kunna handla snabbt och på ett avgörande sätt, även om det är frågan om en inomstatlig konflikt som den i Kosovo".

³⁸³ Detta kan också ses som ett slutgiltigt avvecklande av svensk neutralitet: "Av neutralitetsrätten följer en symmetrisk skyldighet för den neutrala staten att värna sin neutralitet. Således är den neutrala

också. Efter murens fall röstar Sverige i allt mindre uträkning för förslag som lagts av länderna i tredje världen. Sverige röstar numera i huvudsak som de västerländska stormakterna.³⁸⁴

På det parlamentariska området innebar EU-medlemskapet att regeringens makt ökade i relation till riksdagen samtidigt som det nationella oberoendet minskade. Inför folkomröstningen 1994 kallade ja-sidan detta ”det demokratiska underskottet”. Kampanjerna för och emot fördes under den största ekonomiska kris Sverige genomlevt sedan andra världskriget med omfattande arbetslöshet och höga räntor. Arbetsmarknadens parter och de stora partierna, det vill säga hela det politiska och ekonomiska etablissemangen, förordade ett medlemskap. Trots detta blev ja-sidans seger knapp,³⁸⁵ och i valet till EG-parlamentet året därpå blev valdeltagandet väldigt lågt även i ett internationellt perspektiv; under 40 procent av de röstberättigade deltog.

Frågan om Sveriges deltagande i EMU:s tredje steg, valutaunionen, hade dock lämnats öppen.³⁸⁶ En statlig utredning publicerad 1996 förordade ett medlemskap.³⁸⁷ Utredningen argumenterade bland annat för reformer som skulle stärka riksbankens oberoende från folklig påverkan.³⁸⁸ Det beslutades att även EMU skulle bli föremål för en folkomröstning, men redan innan denna hölls efterkom riksdagen utredningens önskemål om en mera oberoende riksbank (som för övrigt också är ett EU-krav uttryckt i Maastrichtfördragets artikel 108). Utredarna skrev att deras förslag ”om att avpolitiserat penningpolitiken /.../ delvis [står] i konflikt med önskemålet om demokratisk kontroll.”³⁸⁹

Den socialdemokratiska regeringen uppvisade emellertid en spricka när det gällde EMU; fem ministrar motsatte sig ett svenskt deltagande i valutaunionen.³⁹⁰ Även bland ekonomerna i kretsarna kring Svenskt Näringsliv fanns meningsskiljaktigheter; Birgitta Swedenborg, forskningsledare i nationalekonomi vid SNS menade att förespråkarna hade en dold agenda: ”Det kraftfulla stödet för EMU från de borgerliga partierna och

---

staten skyldig att förhindra att de krigförande makterna utnyttjar dess territorium till förmån för krigsansträngningarna.” Cramér, s. 72.

³⁸⁴ Andersson, Östberg, 481–482.

³⁸⁵ 52,3 procent röstade ja, 46,8 procent röstade nej.

³⁸⁶ Egentligen hade Sverige redan accepterat deltagande i EMU eftersom EMU är en integrerad del av EU. Se exempelvis Joakim Nergelius, ”Folkomröstningen om EMU var olaglig”, <[³⁸⁷ SOU 1996:158. Utredningen kallas populärt Calmforsutredningen efter dess ledare, Lars Calmfors. Övriga utredare var Harry Flam, Nils Gottfries, Rutger Lindahl, Janne Haaland Matlary, Ewa Rabinowicz, Anders Vredin och Christina Nordh Berntsson.](https://www.europaportalen.se/.../nergelius-folkomrostningen-om-emu-var-olaglig-0>”, 190406.</p></div><div data-bbox=)

³⁸⁸ SOU 1996:158, s. 431.

³⁸⁹ SOU 1996:158, s. 425.

³⁹⁰ De fem var Margareta Winberg, Leif Pagrotsky, Morgan Johansson, Lena Sommestad och Marita Ulvskog.

näringslivets organisationer motiveras knappast av de ekonomiska fördelarna” skrev Swedenborg. Det egentliga motivet såg Swedenborg i viljan att ”tvinga fram strukturreformer för att öka flexibiliteten på arbetsmarknaden”, att sänka skatterna och att krympa den offentliga sektorn. Skattesänkning och krympning av den offentliga sektorn var reformer som Swedenborg visserligen såg som ”angelägna och viktiga” men hon menade att det ”vore att underkänna den demokratiska processen i Sverige om vi måste gå vägen via EMU för att genomföra dem.”³⁹¹

Tankesmedjor enligt anglosaxisk modell, som bland annat förespråkade de reformer Swedenborg såg som ”angelägna och viktiga”, hade redan under 1980-talet tagit över allt mer av debattutrymmet. På deras dagordning stod också att revidera historien som nu gavs ett tydligt syfte; den skulle ”ge inspiration till en ’ny livskraftig civil sfär som inte bygger på traditionalism utan på marknad och internationell integration’ och ge denna den plats i historien som den förtjänade”.³⁹² Den enskilda medborgaren och individen betonades framför kollektivet som historiskt genom statsunderstödda folkrörelser sades ha undertryckt friheten. Denna frihet skulle nu återges individen som därmed skulle få möjlighet att utvecklas och växa, något som folkhemmets maktutövning förhindrat.³⁹³ Tankar i denna riktning men annorlunda uttryckta fick ett växande inflytande inom socialdemokratin; under 1990-talet vann föreställningen om *det civila samhället* insteg. Föreställningen hade inte enbart ekonomiska och politiska incitament. Den svarade också mot ett behov av att förnya den offentliga sektorn och att motverka desintegrationen i samhället.³⁹⁴ Forskningsprogrammet ”Den svenska socialstaten” som leddes av Hans Zetterberg utgick från hypotesen att ”välfärdsstatens kris” hade samband med att

industrialismen som epok var passerad, och att staten inte hade hunnit anpassa sig till den pluralism och marknadskonkurrens som efterträtt den. Rollfördelningen mellan staten, marknaden och de så kallade civila gemenskaperna måste omprövas. /.../

---

³⁹¹ Birgitta Swedenborg, ”Håller de politiska argumenten för EMU?” *Ekonomisk Debatt*, årg 31, nr 4, (2003) s. 24. Birgitta Swedenborg tackar i artikeln för synpunkter från Nils Gottfries, den ende reservanten bland författarna till den statliga utredningen om EMU som jag diskuterat ovan, SOU 1996:158.

³⁹² Andersson, Östberg, s. 378.

³⁹³ Andersson, Östberg, s. 377–378. Andersson, Östberg skriver om rötterna till detta tänkande: ”Inspirationen kom inte bara från nyliberala ekonomer och filosofer som Hayek och Nozick, utan också från, exempelvis, filosofen Jürgen Habermas och demokratiteoretiker som statsvetarna Robert Putnam och Robert A. Dahl.” Se även Therborn, s. 60–65 där han diskuterar en ”militant borgerlig ideologisering” av skolan genom statsmakernas krav på att *entreprenörskap* ska ”genomsyra” hela dess verksamhet.

³⁹⁴ Anna Meeuwisse, *Debatten om välfärdsstaten och det civila samhället*, Sköndalinstitutets arbetsrapportserie nr 11, Stockholm (1999), s. 7.

industrisambällets välfärdsarrangemang måste ersättas med mer personligt ansvar och ett trygghetsnät som läggs ut från olika håll.³⁹⁵

Huruvida industrialismen som epok passerats är långt ifrån oomtvistat. Men den ekonomiska krisen var reell. I Sverige fick monetarismen sitt fulla genomslag redan 1991 genom Socialdemokraternas finansplan; där prioriterades låg inflation framför full sysselsättning vilket var något nytt i socialdemokratisk politik.³⁹⁶ Under resten av 1990-talet förekom omfattande nedskärningar i välfärden. A-kassenivån sänktes i omgångar liksom sjukersättningen. Mest betydande var dock att det gamla ATP-systemet avskaffades.³⁹⁷ Nedskärningarna – liksom de övriga stora förändringarna med EU-medlemskap och övergivande av neutraliteten – genomfördes i efterdyningarna av den ekonomiska krisen i Sverige gick igenom i början av 1990-talet. En stor andel statliga företag privatiserades liksom även många bostäder i och med att allmännyttiga bostadsföretag i kommunerna sålde ut delar av sitt bestånd av hyreslägenheter. Många skolor privatiserades även de, vilket ökade segregationen och allmänt sänkte de svenska elevernas skolresultat sett ur ett internationellt perspektiv. Massarbetslöshet, trångboddhet, psykisk ohälsa och hemlöshet följde i krisens spår.³⁹⁸ Dessutom ökade antalet tidsbegränsade och osäkra anställningar, något som särskilt drabbade kvinnor.³⁹⁹ Och klasskillnaderna ökade snabbt, kanske snabbare än i något annat västland.⁴⁰⁰ Denna klassdifferentiering innehöll också en etnisk aspekt, en allt tydligare delning av arbetsmarknaden med överrepresentation av medborgare med utländsk bakgrund i otrygga låglöneyrken.⁴⁰¹

Det är emellertid på 1990-talet som kvinnors politiska kamp resulterar i att målet om jämställdhet får förankring också hos de borgerliga partierna; 1994 lägger regeringen under Carl Bildt propositionen ”Delad makt, delat ansvar”, som antas av en bred majoritet i riksdagen.⁴⁰²

Med krisen slog dock en ny syn på samhället igenom hos stora delar av befolkningen; mycket av det som setts som statens skyldigheter började betraktas som individens ansvar; attityderna mot arbetslösa och fattiga hårdnade. I början på 1990-talet sågs

---

³⁹⁵ Meeuwisse, s. 9.

³⁹⁶ Andersson, Östberg, s. 363.

³⁹⁷ Andersson, Östberg, s. 405–410.

³⁹⁸ Se Andersson, Östberg, s. 367-373.

³⁹⁹ Se Gunnar Aronsson, Klas Gustafsson, Margareta Dallner, *Anställningsformer, arbetsmiljö och hälsa i ett centrum-periferiperspektiv*, Arbetslivsinstitutet, Arbete och hälsa nr 2000:9, s. 3-19.

⁴⁰⁰ Se Göran Ahrne, Niels Stöber, Max Thaning, *Klasstrukturen i Sverige, Struktur, klass och inkomster: Kontinuitet och förändring 1985-2015*. No 59, Rapport 20 i serien Klass i Sverige. Ett projekt från Katalys – institut för facklig idéutveckling, s. 26.

⁴⁰¹ Therborn, s. 34, 104-106.

⁴⁰² Proposition 1993/94:147.

arbetslösheten som något tillfälligt, som något som orsakats av den ekonomiska krisen. Men när arbetslösheten visade sig varaktig förändrades debatten.⁴⁰³ Pär Nuder, sekreterare i statsrådsberedningen och ansedd som statsminister Göran Perssons närmaste man, skrev 1999 tillsammans med nio andra debattörer ett uppmärksammat manifest för Sverige år 2025.⁴⁰⁴ Svenska medborgare påstods befinna sig i ett tillstånd av ”kollektiv självmkan och uppgivenhet”. Vidare skrev de: ”Krav på andra – staten, politikerna; bara det är någon annan – är vanligare än krav på egen aktivitet.” Men ”den ökande internationella konkurrensens ständigt högre krav” medförde bland annat att skattetrycket måste lätta och att medborgarna måste ta sitt ansvar och samarbeta: ”Motsättningar och skillnader överbetonas i vårt land när insikten i andra länder växer om att det är bättre att försöka hitta en minsta gemensam nämnare än att hålla fast vid gamla konfliktmönster.”

Per Nuder och hans medförfattare speglade den problemformulering som amerikanska intellektuella myntade i början på 1990-talet med sociologen Amitai Etzioni som ledande namn. Etzioni och hans meningsfränder såg det övergripande samhällsproblemet i destruktiva motsättningar som resulterat i en (onödig) politisk polarisering av USA. Men framförallt ”oroade de sig över att dagens amerikaner tycktes vara ovilliga att påta sig skyldigheter, medan man gärna tog emot samhälleliga rättigheter”.⁴⁰⁵ Dessa idéer hade, när Nuder och de andra skribenterna formulerade sitt manifest, redan ”vunnit gehör hos ett brett spektrum av olika politiska ledargestalter, till exempel president Bill Clinton och Al Gore i USA, Jacques Delors i Frankrike, Tony Blair (Labour), David Willetts (Conservative) och Paddy Ashdown (Liberal Democrats) i Storbritannien samt bland kristdemokrater, socialdemokrater och ’gröna’ i Tyskland”.⁴⁰⁶ Att idéerna kunde få ett sådant brett stöd från höger till vänster berodde på att de också uttryckte ett miljömedvetande och att de innehöll ett underifrånperspektiv. Mot statens anonyma storskalighet sattes idén om små kooperativ drivna av lokala entreprenörer sammanhållna av ett socialt nätverk i en liten överblickbar gemenskap. Kritikerna av den svenska välfärdsstaten kunde dessutom peka på det maktmissbruk som staten gjort sig skyldig till med tvångssteriliseringarna som yttersta konsekvens. Idéerna understöddes även av EU som i sin retorik satte ett ”regionernas Europa” i motsättning till nationalstaten. På Socialdemokraternas extrakongress 1996 diskuterades folkhemmets och välfärdssamhällets historia. En

---

⁴⁰³ Andersson, Östberg, s. 373. Andersson, Östberg hänvisar till Rolf Ohlssons och Jonas Olofssons forskning.

⁴⁰⁴ Karin Bildsten, Ingela Carlsson, Anna Ekström, Stefan Hanna, Leif Holmberg, Jan Larsson, Pär Nuder, Eva Rundkvist, Hans Stråberg, Anders Weilandt, ”Gör din plikt för samhället” Statsministerns närmaste man: I framtiden ska ingen kunna välja att försörja sig på bidrag”, DN Debatt, *Dagens Nyheter*, 990827.

⁴⁰⁵ Meeuwisse, s. 19.

⁴⁰⁶ Meeuwisse, s. 19.

motsättning inom partiet blev tydlig mellan de som kom att kallas traditionalister och de som anslöt till idéerna om det civila samhället, de så kallade förnyarna.⁴⁰⁷

Vid millennieskiftet definierades det nya samhället som ett postindustriellt kunskapssamhälle. Föreställningen ingick i en större föreställning om ett nätverkssamhälle, ett slags platt kapitalism där enskilda individer träder i ekonomiska förbindelser på ett jämlikt sätt i en globaliserad värld. Den viktigaste teoretikern bakom föreställningen var Manuel Castells med sitt trebandsverk *Nätverkssamhällets framväxt* (1996–1998). Castells menar att samhället övergått från en industriell ekonomi till en informationsekonomi, där den viktigaste varan är information och där det mänskliga intellektet är en direkt produktivkraft. Lennart Schön invände (utan att särskilt adressera Manuel Castells) att företag ”fortfarande [är] beroende av förmågan att kombinera olika produktionsfaktorer och knyta samman olika verksamheter i en produktion som är mera effektiv än vad dagliga marknadstransaktioner mellan fria producenter av varor och tjänster skulle vara”. Vidare skriver Schön: ”IT-revolutionen underlättar inte bara flexibel kommunikation i nya nätverk, den underlättar också global standard och stordrift. Mycket tyder på att de senare tendenserna idag [kring år 2000] växer sig allt starkare.” Schön finner det vidare tveksamt att ”flexibiliteten i ekonomin blir större när det mänskliga kapitalet blir allt mera betydelsefullt jämfört med det materiella kapitalet”:

Det kan skenbart vara så i själva omvandlingsskedet, när industriella ruiner vittnar om orörligheten hos en gammal tung struktur, medan förnyelsetakten är hög inom nya branscher med unga och rörliga företrädare för den nya kompetensen. Men i ett längre perspektiv ter sig situationen annorlunda. Även kunskap och kompetens utgör långsiktiga investeringar, som kan specialiseras och som – i allra högsta grad – ingår i komplementära föreningar och bildar strukturer genom organisationer och nätverk som står bortom den enskildes kontroll.⁴⁰⁸

Inflytelserika ekonomer hade dock sedan länge förknippat den svenska ekonomins problem med de centrala löneförhandlingarna och det som i deras ögon framstod som en alltför stark fackföreningsrörelse. Dessutom ansåg de den offentliga sektorn som kostsam och inflationsdrivande. Budgetstyrning, regelverk och föreskrifter borde enligt dem ersättas av målstyrning, affärskontrakt och konkurrensutsättning. Det måste då medföra ett minskat politiskt inflytande eftersom ett sådant inflytande ansågs riskera målet högsta möjliga avkastning på investerat kapital.⁴⁰⁹

År 2003 röstade Sverige visserligen nej till deltagande i EMU:s tredje steg. Men även utan deltagande i valutaunionen innebar EU-medlemskapet ett starkt tryck på svenska

---

⁴⁰⁷ Johansson, s. 40–41.

⁴⁰⁸ s. 522–523.

⁴⁰⁹ Andersson, Östberg, s. 362f.

löntagares möjlighet att hävda sina rättigheter, något LO:s ordförande 1983 till 1993, Stig Malm, hade varnat för innan folkomröstningen 1994, även om detta inte föranledde honom att ta aktiv ställning mot ett EU-medlemskap.⁴¹⁰ Ett allvarligt bakslag för svensk fackföreningsrörelse blev den dom AD avkunnade 2009 mot Byggnads- och Elektrikerförbundet sedan dessa strejkat för att arbetare som jobbade i Sverige för det lettiska företaget Laval skulle få lön enligt gällande svenskt kollektivavtal.⁴¹¹ EG-domstolen hade i december 2007 förklarat att stridsåtgärderna stred mot EG-rätten. AD, som tidigare, när konflikten pågick, interimistiskt godkänt fackföreningarnas agerande, fogade sig efter EG-domstolen. De stridande fackföreningarna dömdes till böter i efterhand. Då hade den svenska regeringen redan tillsatt en utredning med uppgift att föreslå vilka ändringar av den svenska lagstiftningen som behövde vidtas med anledning av EG-domstolens dom. Lagändringen, lex Laval, kom att träda i kraft den 15 april 2010.⁴¹²

Läroböckerna 1990–2010

Jag kommer här i min analys av periodens läroböcker överge den kronologiska ordningen när det gäller de tre läroböcker som jag uppskattar nått flest läsare – *Perspektiv på historien*, *EPOS* och *Alla tiders historia*. Analysen av dessa kommer sist och jag behandlar dem i tur och ordning i deras olika upplagor och varianter under epoken. När det gäller *Alla tiders historia* blir analysen dessutom överskridande min epokindelning, eftersom en oförändrad upplaga ges ut 1983 till 1999. Anledningen till detta förfaringsätt är att det underlättar analysen och blir tydligare så. Under perioden är inslaget av professionella historiker bland författarna stort. Jag kommer i analysen kortfattat ange vilka de professionella historikerna bland författarna är.

Göran Graningers, Sven Tägils och Kjell-Åke Carlssons *Vägar till nuet* får inleda perioden trots att det är en ny upplaga av en bok som gavs ut första gången på 1980-talet. Sven Tägil, i botten historiker, var under åren 1975 till 1995 verksam som professor i empirisk konfliktforskning vid Humanistisk-samhällsvetenskapliga

---

⁴¹⁰ Stig Malm, "Läs fördragen!", ingår i *Europeiska Unionens Lagar*, under redaktörskap av Erik Göthe, (Stockholm 1994), Malm menar där: "Det är möjligt att vi blir tvingade att gå med i EU. Men då blir det små möjligheter att påverka politiken. Vi har varit med om försök till påverkan genom europafacken, som går på kommissionens budget, men våra möjligheter att flytta fram positionerna där har visat sig vara utomordentligt små. Krav på att få bilda koncernfack avvisades av kommissionen med hänvisning att USA då hotade inställa investeringarna i Europa. Vi har helt andra möjligheter att påverka på nationell basis." s. 10.

⁴¹¹ Kurt Junesjö, "Rättsröta", <www.kurt.nu> 091214.

⁴¹² I april 2017 revs lex Laval upp genom ett riksdagsbeslut. Se Calle von Scheele, "Lex Laval historia: – Det är en seger för alla som tror på kollektivavtal", <<https://www.lag-avtal.se/.../lex-laval-historia-det-ar-en-seger-for-alla-som-tror-pa-koll-...>> 170427.

forskningsrådet med placering vid Lunds universitet. Göran Graninger blev utnämnd till professor 1995. Graninger, Tägil och Carlsson skildrar det demokratiska genombrottet sålunda:

Hösten 1918 lyckades det Edéns liberala-socialdemokratiska regering att driva igenom allmän kommunal rösträtt. Till stor del kunde man tacka den internationella utvecklingen för det. Året förut hade den ryska revolutionen genomförts, och på hösten 1918 störtade det tyska kejsarriket samman efter nederlaget i första världskriget. I Sverige rådde vad som nästan kan betraktas som hungersnöd, och revolutionära tendenser gjorde sig gällande.⁴¹³

Huvudaktören för demokrati är här ”Edéns liberala-socialdemokratiska regering” som med hjälp av två andra aktörer – ”den internationella utvecklingen” och inhemska ”revolutionära tendenser” – driver igenom rösträttsreformen. Vilken eller vilka som är motståndare till demokratin nämns inte explicit men har beskrivits tidigare i kapitlet som tar upp händelseutvecklingen från 1880-talet och framåt. Skildringen av själva genombrottet för demokratin är emellertid kortfattad och oprecis.

En annan bok från perioden med blygsammare spridning är *Människans historia* av Gunnar T Westin, professor i historia vid Stockholms universitet 1958–1978. Författaren skildrar övergången till demokrati på följande sätt:

Vid valen 1917 vann liberaler och socialdemokrater en stor seger. Högerregeringen avgick, och kungen, Gustaf V (1907–1950), var tvungen att utse en regering av liberaler och socialdemokrater. Den nya regeringen framlade omedelbart förslag om att kvinnorna skulle få rösträtt och att båda kamrarna skulle väljas enligt principen om allmän och lika rösträtt. Förslaget förkastades av den konservativa majoriteten i första kammaren och därmed föll det.

Men under sommaren och hösten 1918 ökade den politiska spänningen i landet. Det utbröt hungerkravaller i flera städer, livsmedelsbutiker stormades och plundrades. I november rådde upprorsstämning i Stockholm och på flera andra orter i landet. Arbetarna krävde i stora demonstrationer en socialistisk regering. De krävde också att Sverige skulle bli republik. I all hast framlade regeringen åter förslag om utsträckt rösträtt. Under intryck av händelserna både i Sverige och Tyskland vågade första kammaren inte stå emot längre utan röstade för reformen. Det definitiva beslutet kom 1921.⁴¹⁴

---

⁴¹³ Göran Graninger, Sven Tägil, Kjell-Åke Carlsson, *Vägar till nuet, Från forntiden till våra dagar*, (Solna 1990), s. 257–258. (Första upplagan med identisk text när det gäller det demokratiska genombrottet kom ut 1983.)

⁴¹⁴ Gunnar T Westin, *Människans historia 1815-1945*, (Stockholm 1993), s. 416.

Huvudaktören för demokratin är här den socialdemokratiska och liberala regeringen som påstås omedelbart framlägga ”förslag om att kvinnorna skulle få rösträtt”. Detta implicerar att liberaler och socialdemokrater med kraft försökte genomdriva det som de båda partierna antagit i sina partiprogram ett decennium tidigare. Huvudaktör mot demokratin är i skildringen första kammarens konservativa majoritet som motsätter sig reformen till en början. Det som får de konservativa att ge med sig är en tredje aktör, som genom subjektet ”det” och de passiva verbformerna ”stormades” och ”plundrades” nämns implicit men där tolkningen ändå är i det närmaste given; det är fattiga människor – underklassen – som här agerar. En, som jag tolkar det, fjärde aktör är ”arbetarna”, som i demonstrationer kräver inte bara den allmänna rösträtten utan även republik och socialism. Skildringen är kortfattad, tydlig när det gäller klassmotsättningen i samhället men otydlig när det gäller könsmotsättningen i förklaringen av det demokratiska genombrottet. För att inte äventyra kungadöme och egendom viker sig demokratimotståndarna i första kammaren. Formuleringen att regeringen ”i all hast” lade fram sitt förslag om utökad rösträtt implicerar en förutvarande saktfärdighet hos statsledningen när det gäller demokratins genomförande, men att liberaler och socialdemokrater nu påverkas i radikal riktning av underklassen/”arbetarna”. Kvinnornas specifika kamp under genombrottet skildras dock inte.

Förlaget Interskol ger 1995 ut sin gymnasielärobok *Historia Kurs A* författad av Sten Elm och Birgitta Thulin. Den ska komma i många upplagor utan att skildringen av det demokratiska genombrottet ändras betydelsemässigt. Författarna beskriver hur Sverige ”definitivt fick ett parlamentariskt system” 1917. Därefter skildras den allmänna rösträttens genomförande:

Begränsningarna i rösträtten vållade politisk strid. När oron i Europa vid första världskrigets slut ledde till revolutioner och revolutionsförsök, påverkade det också Sveriges inrikespolitik. För att dämpa framför allt de socialistiska krafternas missnöje och undvika revolution och strejker, vek sig de reaktionära krafterna i riksdagen. Åren 1918–21 genomfördes rösträttsformer i Sverige som gav alla myndiga, både män och kvinnor, allmän och lika rösträtt.⁴¹⁵

Författarna ser det demokratiska genombrottet som ett resultat av en politisk strid. Aktörerna i den striden beskrivs kortfattat och i allmänna ordalag; det är ”de socialistiska krafterna” som med hot om revolution får ”de reaktionära krafterna” i riksdagen att vika. Det är alltså antagonismen mellan en delvis utomparlamentarisk vänster och inomparlamentariska demokratimotståndare som är konfliktens kärna. De senare benämns pejorativt som ”reaktionära”. Men även de så kallade ”socialistiska krafterna” värderas av författarna negativt om än på ett mer indirekt sätt. Deras

---

⁴¹⁵ Sten Elm, Birgitta Thulin, *Historia Kurs A*, Interskol, (Lund 1995), s. 212–213.

agerande kan tolkas som oöverbärgt och känslomässigt i det den yttersta orsaken till deras revolutionära aktivitet beskrivs som "oron i Europa vid första världskrigets slut".

Harald Gustafsson och Bo Persson, professor respektive doktor i historia, publicerar 1995 sin gymnasielärobok *Tider, Historia A*. Författarna skildrar demokratins genombrott under rubriken "Sverige blir demokratiskt":

Även i Sverige fick den ryska revolutionen återverkningar. På våren 1917 var det liksom i övriga Europa ont om mat. Regeringen fick skulden, och statsministern Hammarskjöld fick öknamnet Hungerskjöld. Regeringen avgick i mars och efterträddes av en högerregering.

Inom socialdemokratiska partiet var många kritiska till den borgfredspolitik som fördes, och på våren 1917 splittrades partiet. En vänsterfalang, som hade kontakt med Lenin, bröt sig ut och bildade ett eget vänstersocialistiskt parti. Det skulle rätt snart bli kommunistiskt.

I mitten av april inträffade en rad kvinnodemonstrationer, bland annat i Söderhamn, Karlstad, Malmö och Söderköping. Demonstranterna krävde mat och kontrollerade handgripligt om bönder och affärer hade undångömda matlager. Demonstrationerna spreds, och på en del håll bildades soldat- och arbetarråd efter ryskt mönster. Myndigheterna kallade ut militär, men det visade sig att soldaterna inte var pålitliga. De ordnade egna demonstrationer, gjorde myteri eller lämnade över sina vapen till demonstranterna. Så skedde till exempel under "Seskarökravallerna" i Norrbottens skärgård.

Det såg nästan ut som om en svensk revolution var på gång. Men varken myndigheterna eller socialdemokraterna ville ha någon sådan. Socialdemokraterna lyckades ta kommandot över oroligheterna och styrde över kraven till politiska mål: rösträtt och inflytande över de lokala organ som hade hand om ransoneringar.

På hösten kunde socialdemokraten Hjalmar Branting bilda en koalitionsregering tillsammans med liberalernas ledare Nils Edén. Detta brukar räknas som parlamentarismens definitiva genombrott i Sverige. Men första kammaren fortsatte som tidigare att göra motstånd mot rösträttsreformen.

Vintern 1917/18 blev värre än den förra med svår brist på mjölk och smör. Fläsk försvann helt från öppna marknaden, och på hösten 1918 ransonerades till och med potatisen. I november blev det revolution i Tyskland. Detta övertygade till sist ledamöterna i första kammaren – risken förorstrejck och revolution blev nu för stor. I november 1918 togs graderingen av den kommunala rösträtten bort; nu blev principen lika rösträtt, dvs. "en man, en röst". På våren 1919 gjordes den politiska rösträtten vid kommunal- och andrakammarval allmän, för både män och kvinnor. 1921 fastställdes

författningsreformen. Detta innebar att Sverige, sist av de nordiska länderna, blev demokratiskt.⁴¹⁶

Det, som i flera andra läroböcker brukar beskrivas som ”det parlamentariska genombrottet” eller ”övergången till parlamentarism” 1917, skildrar författarna som en del av det demokratiska genombrottet. Då de inte gör någon tydlig gränsdragning är det även svårt att här i analysen göra denna gränsdragning eftersom det korta avsnittet som handlar om hösten 1918 är så tydligt tillbakasyftande och så beroende av det föregående. Därför har jag valt att citera hela avsnittet om händelseutvecklingen 1917–1918.

Först kan konstateras beskrivningen av hungersnöden på våren 1917; denna beskrivs enkelt som att det var ”ont om mat” och att regeringen Hammarskjöld ”fick skulden”. Detta skrivsätt implicerar att regeringen var oansvarig och närmast oförskyld fick skulden för nöden. Det implicerar dessutom att livsmedelsbristen inte hade några intressenter. Skrivsättet öppnar för tolkningen att de som deltog i de så kallade ”hungerkravallerna” agerade utifrån ett syndabockstänkande.

Aktörskapet för demokratin skildras annars komplext. Det börjar med att en yttre händelse – ryska revolutionen – blir till ett föredöme för den ”vänsterfalang” inom socialdemokratin som var ”kritiska till den borgfredspolitik som fördes”. Partiet splittras och denna splittring beskrivs som något en ”vänsterfalang, som hade kontakt med Lenin” tog initiativet till. Vänstersocialisterna ”bröt sig ut” – de uteslöts alltså inte – och deras nya parti ”skulle rätt snart bli kommunistiskt”. Detta är ett tydligt nedvärderande av Sveriges socialdemokratiska vänsterparti. Det öppnar för tolkningen att vänstersocialisterna var styrda utifrån och agerade enligt något slags kommunistisk dogmatik. Skrivsättet är teleologiskt; Vänsterpartiets väg till kommunismen skildras närmast som given redan 1917. Sättet att skildra partisplittringen döljer också den kvarvarande motsättningen inom socialdemokratin mellan en militant vänsterfraktion och en återhållsam högerfraktion. De aktörer som sedan beskrivs – kvinnor som ”handgripligt” kontrollerade matvarulager, demonstrationer som sprids, soldater som gör myteri, bildandet av ”soldat- och arbetarråd efter ryskt mönster” – agerar enligt författarna, inte direkt för demokratin. Deras agerande sammanfattas i meningen: ”Det såg nästan ut som om en svensk revolution var på gång.” Tolkningen, att en sådan revolution skulle kunna leda till demokrati, omöjliggörs av det följande i skildringen, där huvudaktören för demokratin framställs som Socialdemokraterna efter partisplittringen. De ”lyckades” enligt författarna ”ta kommandot över oroligheterna och styrde över kraven till politiska mål: rösträtt och inflytande över de lokala organ

---

⁴¹⁶Harald Gustafsson, Bo Persson, *Tider, Historia A* (första upplagan), (Stockholm 1995), s. 264–265 (enbart 1918 s. 265).

som hade hand om ransoneringar”. Här sker en förskjutning i texten. Det som förut beskrivits som ett åtminstone delvis målmedvetet politiskt handlande – till exempel kontroll av misstänkta livsmedelsspekulanter, upprättandet av soldat- och arbetarråd – krymper författarna nu till oroligheter utan politiskt mål. De politiska målen – rösträtt och inflytande över ransoneringen av mat – är något som enkom tillskrivs socialdemokratin. Och det är socialdemokratin under ledning av Hjalmar Branting som – sedan man lyckats styra över kraven på revolution till krav på rösträttsreform – nu tillsammans med liberalernas ledare Nils Edén driver frågan vidare. Demokratins motståndare till höger beskrivs endast vagt som ett ”motstånd” i första kammaren. Det som sätter fart på händelseutvecklingen i riktning mot demokrati är ytterligare hungersnöd vintern 1917/18 samt den tyska revolutionen i november 1918. Det utomparlamentariska agerandet beskrivs nu endast indirekt som ”risken för storstrejk och revolution”. Men det är denna risk som enligt författarna får ”ledamöterna i första kammaren” att ge upp sitt motstånd mot rösträttsreformen.

År 1995 var ett produktivt år för landets läroboksförfattare i historia. Då publicerades första upplagan av *I historiens spegel: Långa linjer* som skulle komma i ytterligare en omarbetad upplaga året efter. Avsnittet om demokratins genombrott är dock i det närmaste identiskt i de båda versionerna med ett smärre litet tillägg på en mening i den senare vilket dock saknar betydelse för min analys. Författarna var elva till antalet, alla verksamma inom akademien. Avsnittet om det demokratiska genombrottet är skrivet av Åke Holmberg som tidigare behandlats i egenskap av medförfattare till *Allmän och nordisk historia för gymnasiet* 1963 och *Historiens huvudlinjer* 1967 och 1979. De tidigare böckerna skrev Holmberg tillsammans med Per-Erik Brolin och Leif Dannert. År 1995 skriver Holmberg enligt följande.

Men huvudfrågan var den fulla demokratin. I november 1918, då revolutionär oro rådde ute i Europa, genomförde riksdagen den allmänna och lika rösträtten för män vid alla politiska val. Rösträtt efter inkomst vid kommunalval försvann. Också allmän kvinnlig rösträtt ingick i reformprogrammet men fordrade grundlagsändring och därför beslut av två riksdagar. Sverige hade hunnit ikapp de nordiska grannländerna. Åtminstone Norden hade genom krigets verkningar blivit *safe for democracy*. Utvecklingen innebar en kraftig förskjutning av makt och inflytande mellan samhällsklasserna. Arbetarklassen hade både fackligt och politiskt blivit en av de starkaste krafterna i det svenska samhället.⁴¹⁷

Det är enligt Holmberg i november 1918 som ”den fulla demokratin” genomförs. Tidsangivelsen är entydig men uttrycket ”den fulla demokratin” implicerar att det trots allt rådde något slags demokrati redan före hösten 1918. Skrivsättet leder tillbaka till

---

⁴¹⁷ Sverker Oredsson och Lars Andersson (redaktörer), *I historiens spegel: Långa linjer*, Akademiförlaget, Göteborg 1995. Medverkande: Lars Andersson, Bengt Ankarloo, Gunnar Broberg, Christina Carlsson Wetterberg, Lars Edgren, Dick Harrison, Åke Holmberg, Rune Johansson, Lars J Lundgren, Sverker Oredsson, Eva Österberg, s. 232.

den omskrivning som Holmberg tillsammans med sina medförfattare Brolin och Dannert gjorde 1967. I deras bok 1963 beskrevs skeendet som ”att folkväldets tid var kommen”.⁴¹⁸ 1967 ändrades formulering till ”att tiden nu var kommen att införa full demokrati”.⁴¹⁹ År 1995 uttrycker Holmberg orsakssambandet mellan det som betecknas som ”revolutionär oro /.../ ute i Europa” och genomförandet av allmän rösträtt i Sverige implicit. Det kan alltså tolkas så, att riksdagen införde demokratin för att hindra den sociala oron att nå även Sverige; det är skeenden utanför Sveriges gränser som får politikerna att agera i demokratisk riktning. Detta understryks i de följande meningarna där författaren skriver att Sverige genom det demokratiska genombrottet ”hunnit ikapp de nordiska grannländerna”. Trycket utifrån ter sig alltså dubbelt: dels som ett hot i form av ”revolutionär oro”, dels som positivt exempel från grannländerna. Det positiva i grannländernas övergång till nytt statskick understryks genom att författaren använder uttrycket ”safe for democracy”, en del av uttrycket ”the world must be made safe for democracy” myntat av president Woodrow Wilson när denne övertalade sin kongress om amerikanskt deltagande i kriget. (Bakgrunden till uttrycket återges annars inte på någon plats i Holmbergs framställning.) Implicit ges USA här erkänsla för sitt deltagande i första världskriget, och det av Wilson anförda skälet för USA:s krigsansträngningar tas för givet. Holmberg underbygger därmed den idealistiska tolkningen av begreppet demokrati som en god idé som förverkligas. Emellertid, det demokratiska genombrottet skildras som något odramatiskt. Arbetarklassen beskrivs visserligen som den stora vinnaren i övergången till demokrati 1918 men, som synes, utan att själv ha agerat nämnvärt under detta avgörande år. Kvinnorna däremot beskrivs varken som vinnare eller aktörer. Intrycket av fredlig och motsättningsfri övergång till demokrati förstärks längre fram i en liten sammanfattande återblick på det demokratiska genombrottet i Norden:

De skandinaviska länderna hade sluppit krigets värsta förstörelse. De hade en oförstörd produktionsapparat, en oskadad befolkning. De hade inte förlorat stora marknader och investeringar ute i världen. De hade kunnat genomföra sin politiska demokratisering under fredliga former och utan våldsamma motsättningar mellan olika klasser.⁴²⁰

I historiens spegel fick inte något större genomslag. Efter den andra omarbetade upplagan 1996 med den förlängda undertiteln *Långa linjer och tvärsnitt* har inga fler upplagor av detta verk sett dagens ljus.⁴²¹

---

⁴¹⁸ Brolin *et al.*, 1963, s. 394.

⁴¹⁹ Brolin *et al.*, 1967, s. 118.

⁴²⁰ Andersson *et al.* (1995) s. 241.

⁴²¹ Sverker Oredsson och Lars Andersson (redaktörer), *I historiens spegel: Långa linjer och tvärsnitt*, Akademiförlaget, Göteborg 1996. Medverkande: Lars Andersson, Bengt Ankarloo, Gunnar Broberg, Christina Carlsson Wetterberg, Lars Edgren, Dick Harrisson, Åke Holmberg, Rune Johansson, Lars J Lundgren, Sverker Oredsson, Eva Österberg.

År 1996 kommer *Människans vägar 2, Sverige från 1809 och allmän historia från imperialismen till våra dagar*. Det är något så ovanligt som en finsk lärobok i historia i svensk översättning. Demokratins genombrott beskrivs i kapitlet ”Sverige från världskrig till världskrig” under rubriken ”Minoritetsregeringarnas årtionde”:

Den sociala oron under första världskriget hade starkt påverkat politikerna. Detta visades bl.a. i rösträttsfrågan där särskilt socialdemokraterna fortsatte driva kravet på allmän och lika rösträtt.

Under 1918 års riksdag påbörjades den slutliga förändringen av rösträtten då man införde allmän och lika rösträtt för både män och kvinnor. Eftersom det var fråga om en grundlagsändring måste dock beslutet tas två gånger med val emellan. Rösträttsreformen antogs slutligen efter valet 1921. Detta innebar att den allmänna rösträtten dvs. även för kvinnor infördes. Reformen innebar också att rösträttens gradering i förhållande till inkomst och förmögenhet försvann i både kommunal- och riksdagsval.⁴²²

De som agerar för demokratins genomförande är ”politikerna” påverkade av den sociala oron. Men det är inte en social oro under 1918 som åsyftas utan framför allt hungerkravallerna 1917 som skildrats tidigare i boken. De politiker som är mest drivande för demokratin är enligt författarna socialdemokraterna. Själva genombrottet för demokratin beskrivs därefter som en utdragen och odramatisk process. Aktörerna göms bakom passivformer och det opersonliga pronomenet man. Det formella och tekniska ges stort utrymme i skildringen som närmast är tautologisk: ”/.../ man införde allmän och lika rösträtt för både män och kvinnor /.../ Detta innebar att den allmänna rösträtten dvs. även för kvinnor infördes /.../”.

Året efter ges *Människan genom tiderna, Historia för gymnasiet, A-kursen* ut. Av de fyra författarna kan en räknas till kategorin professionella historiker, nämligen Gunnar T Westin. I kapitlet ”Norden 1815–1917” skildrar författarna det demokratiska genombrottet i Sverige under rubriken ”Allmän rösträtt införs”. Skildringen är närmast identiskt med skrivningen i *Människans historia 1915–1945*. Förklaringen till denna likhet är att en av författarna till *Människan genom tiderna*, Gunnar T Westin, är ensam författare till *Människans historia* som kom ut fyra år tidigare och som analyserats ovan:

Vid valet 1917 vann liberaler och socialdemokrater en stor seger och Gustaf V måste utse en regering med representanter för dessa partier. Den lade omedelbart fram ett förslag om rösträtt för kvinnor och allmän och lika rösträtt för val till båda kamrarna. Förslaget förkastades av den konservativa majoriteten i första kammaren och föll därmed.

Under sommaren 1918 ökade den politiska spänningen i landet. I stora demonstrationer krävde arbetarna att Sverige skulle bli republik och styras av en socialistisk regering.

---

⁴²² Jouni Ekonen, Vilho Kulju, Terttu Matsinen, *Människans vägar 2: Sverige från 1809 och allmän historia från imperialismen till våra dagar*. (Stockholm 1996) s. 184.

Regeringen lade åter fram ett förslag om allmän rösträtt och första kammaren vågade inte annat än rösta för reformen. Det definitiva beslutet kom 1921.⁴²³

Det är här fråga om till synes många ändringar men de allra flesta rör enbart meningsbyggnaden och ändrar inte betydelseinnehållet. För att tydliggöra detta kommer jag nu endast att ange det som definitivt tagits bort eller väsentligt omformulerats med genomstrykningar. Tillägg anges mellan hakparenteser.

Vid valen 1917 vann liberaler och socialdemokrater en stor seger och Gustaf V måste utse en regering med representanter för dessa partier. Den lade omedelbart fram ett förslag om rösträtt för kvinnor och allmän och lika rösträtt för val till båda kamrarna. Förslaget förkastades av den konservativa majoriteten i första kammaren och föll därmed.

Men under sommaren och hösten 1918 ökade den politiska spänningen i landet. ~~Det utbröt hungerkravaller i flera städer, livsmedelsbutiker stormades och plundrades. I november rådde upprorsstämning i Stockholm och på flera andra orter i landet. I stora demonstrationer krävde arbetarna att Sverige skulle bli republik och styras av en socialistisk regering. I all hast framlade regeringen åter förslag om utsträckt rösträtt. Under intryck av händelserna både i Sverige och Tyskland vågade första kammaren inte stå emot längre utan röstade för reformen.~~ [Regeringen lade åter fram ett förslag om allmän rösträtt och första kammaren vågade inte annat än rösta för reformen.] Det definitiva beslutet kom 1921.⁴²⁴

Förutom de närmast kosmetiska ändringarna vad gäller syntaxen har alltså följande två meningar strukits: ”Det utbröt hungerkravaller i flera städer, livsmedelsbutiker stormades och plundrades. I november rådde upprorsstämning i Stockholm och på flera andra orter i landet.” Dessutom har uttrycket ”i all hast” inte tagits med i den senare boken. Anledningen till att den första av de två meningarna stryks är måhända att Westin förlagt 1917 års hungerkravaller till 1918 i den tidigare boken. Uteslutandet av *båda* meningarna tonar dock definitivt ned dramatiken i händelseförloppet, tonar ned klasskampen och det revolutionära hotet, vilket också strykningen av uttrycket ”i all hast” gör.

Efter utgivningsboomen kring det produktiva året 1996 kommer inte så många nya gymnasieböcker i historia. År 2007 ges *Sekvens Historia A* ut med Christer Öhman – filosofie doktor i historia – som ensam författare. Han skildrar det demokratiska genombrottet i kapitlet ”Från kungamakt till demokrati” under rubriken ”Demokratins genombrott (1918–1921)”:

---

⁴²³ Karin Skrutkowska, Jan Stattin, Gunnar T Westin, Torbjörn Norman, *Människan genom tiderna*, (Stockholm 1997), s. 255.

⁴²⁴ Skrutkowska et al., s. 255; Westin, s. 416.

Det sista steget på väg mot demokratin togs av Nils Edéns regering. Hösten 1918 var det politiska läget lika hotande som året före. Bolsjevikerna hade redan tidigare tagit makten i Ryssland, och nu hade också kejsarna i Tyskland och Österrike-Ungern störtats. Inspirerade av nyheterna från utlandet hölls revolutionsmöten även i Sverige, och där förklarade man att arbetare, bönder och soldater nu måste gå till aktion för att skapa den socialistiska republiken. Från flera regementen rapporterades att officerarna hade tagit ut slutstyckena ur manskapets gevär och kulsprutor och förvarade dessa inom lås och bom. Man litade inte på att soldaterna skulle lyda order om det blev oroligheter.

Rösträtt för både män och kvinnor

Sådan var situationen när Nils Edén i november 1918 lade fram en proposition om allmän och lika rösträtt för både män och kvinnor vid val till andra kammaren och om allmän och lika rösträtt vid val till landsting- och kommunalfullmäktige. Att andra kammaren skulle anta förslaget var givet, för där hade liberaler och socialdemokrater mer än hälften av platserna. Men i första kammaren hade de konservativa fortfarande majoritet, och i riksdagsordningen bestämdes att bägge kamrarnas beslut krävdes för att ett lagförslag skulle bli godkänt.

Pressen blev hård på riksdagsmännen i första kammaren. De flesta av dem var säkert mycket tveksamma till den allmänna rösträtten. Men inför hotet om oroligheter och kanske rentav revolution gav de efter. Rösträttsreformen antogs på 1919 och 1921 års riksdagar, och därmed hade demokratin till sist segrat i Sverige.⁴²⁵

Huvudaktör för demokratins genomförande är här ”Nils Edéns regering”. Texten öppnar för en tolkning att regeringen handlar i demokratisk riktning mot bakgrund av revolutionen i Ryssland och revolutionsförsöket i Tyskland. Dessa händelser sägs också inspirera potentiella revolutionärer i Sverige, revolutionärer som dock förblir anonyma i texten. De döljs bakom den passiva verbformen ”hölls” samt det opersonliga pronomenet ”man”. De av yttre händelser inspirerade revolutionärerna agerar med propaganda riktad mot de i texten namngivna grupperna ”arbetare, bönder och soldater”. Detta kan tolkas som att revolutionärerna själva inte tillhör någon av de namngivna grupperna, och att de utifrån oklara motiv – skapandet av ”den socialistiska republiken” – söker övertala de mindre bemedlade att göra revolution. Arbetare, bönder och soldater ses som i grunden passiva men som ett potentiellt verktyg för revolutionärerna. De vars agerande sedan skildras är en av de tre grupperna, nämligen soldaterna, som hotar med myteri. Därefter skildras åter demokratins huvudaktör som nu krympts från ”Nils Edéns regering” till bara ”Nils Edén”. Formuleringen ”sådan var situationen när /.../” öppnar för tolkningen att Edén agerar demokratiskt mot bakgrund av revolutionshotet, men kopplingen är inte tydlig. De som agerar *mot*

---

⁴²⁵ Christer Öhman, *Sekvens Historia A*, (Stockholm 2007), s. 290–291.

demokratin benämns som ”riksdagsmännen i första kammaren”. För dem formuleras dock motivet till att bejaka demokratin klart och tydligt; det är hotet om revolution som får dem att ge med sig. Socialdemokratin är närmast osynlig i författarens skildring av det demokratiska genombrottet.

År 2009 kommer en lärobok i historia för gymnasieskolan kallad *Samband historia plus*, där en av författarna, Niklas Ericsson, är filosofie doktor i historia. Demokratins genombrott skildras i kapitlet ”Demokratins genombrott Sverige” under rubriken ”Parlamentarism och allmän och lika rösträtt segrar”:

Valen till andra kammaren 1917 resulterade i framgångar för Liberalerna och Socialdemokraterna. Liberalernas ledare Nils Edén (1871–1945) fick i uppdrag av kungen att bilda en ny regering. I den ingick också fyra socialdemokrater. Eftersom kungen valde att ge uppdraget till den som kunde samla en majoritet i riksdagen brukar man räkna 1917 som parlamentarismens slutliga genombrott i Sverige. Den nya regeringen satte genast igång med att arbeta fram ett lagförslag som skulle ge allmän och lika rösträtt för både män och kvinnor. Motståndet blev starkt och de konservativa kunde stoppa lagen eftersom de behärskade första kammaren.

Åren 1917 och 1918 var stormiga i det första världskrigets Europa. Kejsardömen upplöstes och revolutioner och revolutionsförsök förekom på flera håll. I Sverige rådde livsmedelsbrist och tålmodet med politikernas ovilja att genomföra demokratiska reformer var på upphällningen. Upplopp och demonstrationer eldade på stämningen. Detta bidrog till att beslut om en demokratisering gick att genomföra under hösten 1918. De konservativa gav upp sitt motstånd mot kvinnlig rösträtt och 1921 kunde för första gången Sveriges riksdag väljas genom en allmän och lika rösträtt.⁴²⁶

Aktörerna för demokratins genombrott är här till att börja med ”Liberalerna och Socialdemokraterna” som efter regeringsbildningen 1917 utarbetar lagförslag ”som skulle ge allmän och lika rösträtt både för män och kvinnor”. Rösträttsrörelsen bland kvinnorna omnämns emellertid inte. Mot demokratin står ”de konservativa”. I det följande stycket dyker ännu en aktör för demokratins genomförande upp, men denna aktör blir i författarnas framställning anonym, närmast osynlig. Mot bakgrund av revolutioner och revolutionsförsök utomlands samt inrikes livsmedelsbrist sker upplopp och demonstrationer i syfte att erhålla demokrati. Vilka som deltar i upploppen och vilka som genomför demonstrationerna nämns inte.

Rollerna är dessutom otydliga när det gäller för respektive mot demokratin. Författarna skriver om ”politikernas ovilja att genomföra demokratiska reformer”. Här är främst två tolkningar möjliga. Enligt den första tolkningen vidgar författarna här motståndet mot demokratin till att innefatta politiker i allmänhet. En sådan tolkning implicerar ett motstånd mot demokratin eller åtminstone en senfärdighet i

---

⁴²⁶Niklas Ericsson, Magnus Hansson, *Samband historia plus*, (Stockholm 2009), s. 436.

genomförandet av reformen hos politikerna generellt. Men en sådan tolkning implicerar också en förändring i viljan att införa demokrati hos socialdemokrater och liberaler, de, som i föregående stycke, beskrivits som drivande för rösträttsreformen. Den blir därför långsökt. Rimligare är nog att se uttrycket ”politikernas ovilja” som en synonym till förra styckets ”de konservativa”. Den senare tolkningen understöds dessutom av att det är just ”de konservativa” som mot slutet av stycket ger ”upp sitt motstånd”. Skildringen är emellertid oklar. Det är även styckets två avslutande meningar som här krymper det demokratiska genombrottet till att enbart gälla kvinnlig rösträtt trots att det i det föregående stycket stod att regeringen 1917 arbetade för att få ”allmän och lika rösträtt för både män och kvinnor”.

Går vi tillbaka två sidor i kapitlet finner vi följande beskrivning av händelseutvecklingen 1909:

År 1909 blev ett viktigt år, för då fick alla män rösträtt. Den var lika (en man – en röst) till andra kammaren. Till första kammaren fanns fortfarande ett samband mellan inkomst och antalet röster – även om rösterna nu var begränsade till maximalt 40 stycken. Men rösträtt enbart för män var bara en halv demokrati.⁴²⁷

Här är vi tillbaka till Grimbergs syn på demokratins genombrott fram till den revidering han företog i den tionde upplagan av sin *Sveriges historia* 1936, alltså en beskrivning av rösträtten som om den först gavs männen 1909 och sedan kvinnorna 1918–1921. Men till skillnad från hos Grimberg beskrivs inte kvinnorösträttsrörelsen som aktör vid själva genombrottet. Ur denna författarnas skildring framträder deras definition av demokrati som något som erhålls gradvis. Författarna tycks hävda att trots den fortsatta begränsning som rösträttsreformen 1909 innebar så är reformen ändå att betrakta som ett genomförande av manlig rösträtt. Det är ”en halv demokrati”. Därmed definierar författarna implicit begreppet ”demokratins genombrott” som en process vilken sträcker sig över ett decennium. Detta understöds av ett fördjupningsavsnitt som avslutar kapitlet ”Demokratins genombrott”. I detta avsnitt rubricerat ”De svenska särdragen” står bland annat följande:

Man brukar ange 1921 som den tidpunkt då demokratin slutligen slog igenom i Sverige. Men lika lite som vi kan säga att det med en gång blev en fullständig demokrati då, lika lite kan vi säga att det rådde ett helt odemokratiskt samhälle dessförinnan. Ståndsriksdagarna är kanske det tydligaste exemplet på att olika grupper i det äldre svenska samhället haft inflytande. Även bönderna var representerade i ståndsriksdagen, vilket stod i motsats till förhållandena i de flesta andra europeiska länderna. /---/

Det folkliga deltagande i samhällslivets institutioner har medfört en viss grad av folkligt förtroende för dessa institutioner. Det har fört med sig en anda av samförstånd i svensk

---

⁴²⁷ Ericsson, Hansson, s. 434.

inrikespolitik. Förhandlingar och kompromisser har varit något typiskt för Sverige. Om man jämför med andra europeiska länder har det inträffat få upplopp och uppror här.⁴²⁸

Författarna motsätter sig här implicit begreppet det demokratiska genombrottet. Demokrati är något som Sverige har haft sedan 1500-talet fast från början i mindre grad. Genom att inte diskutera hur de svenska bönderna vann detta sitt inflytande dras implicit en skiljelinje mellan å ena sidan politisk våldsanvändning och å andra sidan politiska förhandlingar. Det blir då inte politiska kalkyler – värderingar av alternativkostnader – som leder till eftergifter gentemot folket, utan ett slags allmän samförståndsanda, en anda som åtminstone implicit sägs ha varit avgörande också under det demokratiska genombrottet. Dessutom dras en skiljelinje upp längs nationsgränsen; politiska förhandlingslösningar utmålas som något typiskt svenskt; de ”revolutioner och revolutionsförsök” som enligt författarna ”förekom på flera håll” ute i Europa strax innan det demokratiska genombrottet i Sverige verkar inte i någon högre grad ha påverkat demokratins svenska motståndare att ge upp detta sitt motstånd.

Jag kommer nu bryta kronologin i min framställning för att avslutningsvis behandla de tre gymnasieläroböcker i historia som torde ha nått den största läsekretsen under perioden.

År 1996 lanserade Almqvist och Wiksell en gymnasielärobok som skulle bli väldigt framgångsrik. Den fick titeln *EPOS för gymnasieskolans kurs A och B* och författarna var Robert Sandberg, Per-Arne Karlsson samt professorerna i historia Karl Molin och Ann-Sofie Ohlander. Skildringen av det demokratiska genombrottet blir i denna variant den samma under den period jag undersöker (till 2010) även om boken byter namn till endast *EPOS för gymnasieskolan* och utgivningen tas över av förlaget Liber. Det demokratiska genombrottet skildras, som en integrerad del av det parlamentariska genombrottet under rubriken ”Parlamentarism och demokrati”. Detta avsnitt är delvis tillbakasyftande på föregående avsnitt ”Skandinavien under första världskriget”, vilket behandlar gemensamma drag i utvecklingen under kriget i de tre länderna Sverige, Norge och Danmark. Författarna tar i det senare avsnittet avstamp i denna gemensamma beskrivning av de nordiska länderna för att några meningar in övergå till att endast beskriva utvecklingen i Sverige. Det är från och med här jag citerar skildringen:

/.../ Men under de sista krigsåren skärptes motsättningarna åter. Bristen på mat vållade demonstrationer och upplopp, och radikala politiska krav framfördes. Det var i Sverige som denna oro fick de mest genomgripande följderna.

Kritiken mot Hammarskjölds regering var stark också i riksdagen och efter ett voteringsnederlag avgick den i mars 1917. Resten av våren var fylld av upplopp och protestdemonstrationer, och under sommaren började kampanjerna inför 1917 års

---

⁴²⁸ Ericsson, Hansson, s. 437.

riksdagsval. I debatterna krävdes inte bara bröd utan också politisk demokrati och social och ekonomisk utjämning. Valresultatet blev ett svårt nederlag för högern. Socialdemokrater och liberaler fick tillsammans en överväldigande majoritet i andra kammaren.

Valutgången ledde till en regeringskris. En högerregering hade efterträtt den hammarskjöldska ministären, och kungen ville att den skulle stå kvar trots vänstervinden i valet. När detta visade sig omöjligt försökte han på andra vägar hindra en vänsterregering. Till sist var han tvungen att ge vika och ge uppdraget att bilda en ny regering till liberalernas nye ledare, historieprofessorn *Nils Edén*. I regeringen ingick, förutom liberaler, fyra socialdemokrater med Hjalmar Branting i spetsen. Det var en regering som tillkommit med riksdagens, inte kungens stöd.

Tillkomsten av den Edén-Brantingska ministären 1917 innebar ett systemskifte i svensk politik. Därefter erkändes parlamentarismens principer av både kungamakten och samtliga riksdagspartier.

En stor uppgift väntade den nya regeringen: att genomföra en full demokratisering av rösträtten. För det krävdes två viktiga förändringar: att den graderade röstskalan i kommunalvalen avskaffades och att kvinnorna fick rösträtt. Våren 1918 la regeringen fram ett förslag om att dessa reformer skulle genomföras, men det föll på motstånd i första kammaren som fortfarande dominerades av högern. Men i november 1918 förändrades bilden. Stimulerade av händelserna utomlands – revolutionen i Ryssland och kejsardömets fall i Tyskland – ordnade arbetarna demonstrationer. De krävde demokrati och republik, och de hotade med generalstrejk. För att lugna stämningen lade regeringen åter fram ett förslag om allmän och lika rösträtt för både män och kvinnor. Inför den folkstorm som nu rådde gav högermännen upp sitt motstånd. Många tröstade sig med förhoppningen att kvinnorna skulle rösta mer konservativt än männen.

Resultatet av de dramatiska dagarna i november 1918 blev att en principöverenskommelse om reformen godkändes av alla partier. Vid 1919 och 1921 års riksdagar togs sedan de formella besluten. Till sist hade också Sverige blivit en demokrati.⁴²⁹

Kampen för rösträtt beskrivs som en del av kampen för social utjämning. Aktörskapet beskrivs implicit; det är *deltagarna* i demonstrationer och upplopp som agerar. Därefter görs en koppling mellan de utomparlamentariska protesterna och kritiken av Hammarskjölds regering i riksdagen. Här går aktörskapet över till institutionerna; först till riksdagen och sedan efter valet 1917 till den nya vänsterregeringen. Men det implicit skildrade orsaksförhållandet mellan den folkliga rörelsen och de politiska

---

⁴²⁹ Robert Sandberg, Per-Arne Karlsson, Karl Molin, Ann-Sofie Ohlander, *EPOS: Historia för gymnasieskolans kurs A och B*, (Stockholm 1996), s. 446–447.

representanterna kan här sägas verka emanciperande. De kortfattat beskrivna protesterna under våren 1917 har en syftning tillbaka till föregående avsnitt där de sociala motsättningarna under kriget beskrivs mer ingående, till exempel i följande stycke.

Men alla led inte under kriget. Danska bönder och handelsmän blev rika på att sälja kött och potatis till den tyska härens gulasch-soppa. Liksom i Tyskland blev i Skandinavien "gulasch-baron" ökenamnet på dem som under krigsåren blev rika genom svartabörshandel, spekulationer och andra snabba affärer.⁴³⁰

Men låt oss nu återgå till texten under rubriken "Parlamentarism och demokrati". Efter skildringen av högerens valnederlag 1917 beskrivs hur kungen trots valresultatet försöker hindra tillkomsten av en vänsterregering, men hur han till sist tvingas acceptera parlamentarismen. Detta avsnitt ges extra tyngd genom sin längd och detaljrikedom. Det som återstår nu är enligt skildringen "full demokratisering av rösträtten". Formuleringen öppnar för tolkningen att rösträtten till en viss grad var demokratiserad redan innan den reformering av rösträtten som tog sin början i november 1918. Det är att betrakta Sverige som en stat med viss grad av demokrati trots att långt över hälften av medborgarna saknade rösträtt. Skrivsättet implicerar att skeendet utvecklades gradvis och förhållandevis odramatiskt. I den fortsatta skildringen återkommer nu emellertid de utomparlamentariska rörelserna som aktör. Det är under intryck av folkliga protester samt även under intryck av revolutioner utanför Sveriges gränser som de politiska ledarna agerar.

Fyra år senare, år 2000, kommer en omarbetad upplaga av boken för gymnasiet A-kurs kallad *EPOS, Historia för gymnasieskolans kurs A*. Demokratins genombrott skildras under samma rubrik som i den tidigare boken, "Parlamentarism och demokrati":

/.../ Men under de sista krigsåren skärptes motsättningarna åter. Bristen på mat vållade demonstrationer och upplopp, och radikala politiska krav framfördes. Det var i Sverige som denna oro fick de mest genomgripande följderna.

Våren 1917 var fylld av upplopp och protestdemonstrationer, och under sommaren började kampanjerna inför 1917 års riksdagsval. I debatterna krävdes inte bara bröd utan också politisk demokrati och social och ekonomisk utjämning. Valresultatet blev ett svårt nederlag för höger. Socialdemokrater och liberaler fick tillsammans en överväldigande majoritet i andra kammaren.

Valutgången ledde till en regeringskris. Kungen ville att högerregeringen skulle sitta kvar trots vänstervinden i valet. När detta visade sig omöjligt försökte han på andra vägar hindra en vänsterregering. Till sist var han tvungen att ge vika och ge uppdraget att bilda

---

⁴³⁰ Sandberg et al. 1996, s. 445

en ny regering till liberalernas nye ledare, historieprofessorn *Nils Edén*. I regeringen ingick, förutom liberaler, fyra socialdemokrater med Hjalmar Branting i spetsen. Det var en regering som tillkommit med riksdagens, inte kungens stöd.

Tillkomsten av den Edén-Brantingska ministären 1917 innebar ett systemskifte i svensk politik. Från och med nu erkändes parlamentarismens principer av både kungamakten och samtliga riksdagspartier.

En stor uppgift väntade den nya regeringen: att genomföra en full demokratisering av rösträtten. För det krävdes två viktiga förändringar: att den graderade röstskalan i kommunalvalen avskaffades och att kvinnorna fick rösträtt. Inför den folkstorm som nu rådde gav högermännen upp sitt motstånd.

Resultatet blev att en principöverenskommelse om reformen godkändes av alla partier. Vid 1919 och 1921 års riksdagar togs sedan de formella besluten. Till sist hade också Sverige blivit en demokrati.⁴³¹

Här har avsnittet om det demokratiska genombrottet krympts jämfört med *EPOS för gymnasieskolans kurs A och B* från 1996. För att tydliggöra detta upprepar jag citatet från den tidigare upplagan. Det som utelämnats i upplagan för kurs A 2000 står genomstruket, tillägg och omskrivningar anges inom hakparenteser.

/.../ Men under de sista krigsåren skärptes motsättningarna åter. Bristen på mat vållade demonstrationer och upplopp, och radikala politiska krav framfördes. Det var i Sverige som denna oro fick de mest genomgripande följderna.

~~Kritiken mot Hammarskjölds regering var stark också i riksdagen och efter ett voteringsnederlag avgick den i mars 1917. Resten av våren [Våren 1917] var fylld av upplopp och protestdemonstrationer, och under sommaren började kampanjerna inför 1917 års riksdagsval. I debatterna krävdes inte bara bröd utan också politisk demokrati och social och ekonomisk utjämning. Valresultatet blev ett svårt nederlag för högern. Socialdemokrater och liberaler fick tillsammans en överväldigande majoritet i andra kammaren.~~

~~Valutgången ledde till en regeringskris. En högerregering hade efterträtt den hammarskjöldska ministären, och kungen ville att den skulle stå kvar [Kungen ville att högerregeringen skulle sitta kvar] trots vänstervinden i valet. När detta visade sig omöjligt försökte han på andra vägar hindra en vänsterregering. Till sist var han tvungen att ge vika och ge uppdraget att bilda en ny regering till liberalernas nye ledare, historieprofessorn *Nils Edén*. I regeringen ingick, förutom liberaler, fyra~~

---

⁴³¹ Robert Sandberg, Per-Arne Karlsson, Karl Molin, Ann-Sofie Ohlander *EPOS, Historia för gymnasieskolans kurs A*, (Stockholm 2000) s. 258.

socialdemokrater med Hjalmar Branting i spetsen. Det var en regering som tillkommit med riksdagens, inte kungens stöd.

Tillkomsten av den Edén-Brantingska ministären 1917 innebar ett systemskifte i svensk politik. ~~Därefter~~ [Från och med nu] erkändes parlamentarismens principer av både kungamakten och samtliga riksdagspartier.

En stor uppgift väntade den nya regeringen: att genomföra en full demokratisering av rösträtten. För det krävdes två viktiga förändringar: att den graderade röstskalan i kommunalvalen avskaffades och att kvinnorna fick rösträtt. ~~Våren 1918 la regeringen fram ett förslag om att dessa reformer skulle genomföras, men det föll på motstånd i första kammaren som fortfarande dominerades av högern. Men i november 1918 förändrades bilden. Stimulerade av händelserna utomlands — revolutionen i Ryssland och kejsardömetts fall i Tyskland — ordnade arbetarna demonstrationer. De krävde demokrati och republik, och de hotade med generalstrejk. För att lugna stämningen lade regeringen åter fram ett förslag om allmän och lika rösträtt för både män och kvinnor. Inför den folkstorn som nu rådde gav högermännen upp sitt motstånd. Många tröstade sig med förhoppningen att kvinnorna skulle rösta mer konservativt än männen.~~

~~Resultatet av de dramatiska dagarna i november 1918~~ blev att en principöverenskommelse om reformen godkändes av alla partier. Vid 1919 och 1921 års riksdagar togs sedan de formella besluten. Till sist hade också Sverige blivit en demokrati.⁴³²

Strykningarna i den ursprungliga texten från 1996 får konsekvenser förts och främst för tolkningen av aktörskapet men också vad gäller de sociala motsättningarna. Det är fortfarande bristen på mat under våren 1917 som gör att massorna demonstrerar, deltar i upplopp och framför ”radikala politiska krav”. Men i den ursprungligare skildringen beskrevs i föregående avsnitt livsmedelsbristens intressenter. Det stycke som jag ovan citerat och som handlar om de så kallade gulasch-baronerna har dock strukits i den senare boken. Därmed tonas de sociala motsättningarna ned. För att nu återgå till texten under rubriken ”Parlamentarism och demokrati”, så lyfts den ”hammarskjöldska” ministärens avgång 1917 bort (denna ministär kom att ersättas av en annan konservativ ministär under Carl Swartz ledning) och som en trolig konsekvens av detta tas den även bort i början på följande stycke som handlar om övergången till parlamentarism. Trots att detta stycke om parlamentarismens seger därigenom kortas något i den senare boken så ökar dess relativa andel i den senare bokens skildring av det demokratiska genombrottet.

Huvudaktör för genomförandet av det författarna kallar ”full demokratisering av rösträtten” är fortfarande regeringen, men den utomparlamentariska rörelsen för

---

⁴³² Sandberg *et al.* 1996, s. 446–447; Sandberg *et al.* 2000, s. 258

demokratien beskrivs i slutet av skildringen endast som en ”folkstorm”. År 1996 skildras den folkliga rörelsen mer precist och dessutom – åtminstone implicit – som del i en klassmotsättning; det är i första hand ”arbetarna” som agerar i demokratisk riktning. Deras agerande skildras dessutom som medvetet – de ordnar demonstrationer och planerar strejker med den tydliga målsättningen att uppnå demokrati och republik. I 2000 års *EPOS kurs A* har den folkliga opinionen krympts till ”folkstorm” och därmed inte bara anonymiserats utan dessutom fränkänts ett medvetet politiskt agerande. I *EPOS kurs A och B* fungerar uttrycket ”den folkstorm som nu rådde” tillbakasyftande; uttrycket får betydelseinnehåll av det som föregår det, det vill säga beskrivningarna av organiserade aktioner med tydlig politisk målsättning. Men när det år 2000 i de avslutande styckena blir det enda uttrycket för det folkliga engagemanget under det demokratiska genombrottet förvandlar det de folkliga politiska krafterna till ett blint naturfenomen. Det kan därmed tolkas som ett pejorativ.

Även motståndarna till demokratien – ”högermännen” – skildras mer svepande i den senare boken. 1996 ges en mer detaljerad beskrivning av hur ”högermännen” kunde stoppa reformförslagen – just genom den makt över första kammaren som reformförslagets genomförande skulle betyda slutet för. Strykningen av meningen som beskriver hur ”högermännen” hoppas att kvinnorna ska rösta konservativt gör att de inte längre framstår som kalkylerande. De framstår istället som mera medgörliga, mer resonabla och samarbetsvilliga, vilket förstärks genom att beskrivningen av ”revolutionen i Ryssland och kejsardömet i Tyskland” strukits i den senare boken. Det måste tolkas som mindre tvingande och därmed mera hedervärt att vika sig inför en folkstorm än inför ett revolutionshot.

Författarnas beskrivning av det demokratiska genombrottet öppnar för en tolkning där ”högermännen” tar samhällsansvar och viker sig för det allmänna bästa, inte för sitt eget bästa. Genom att dessutom i det avslutande stycket stryka passusen ”av de dramatiska dagarna i november 1918” tonas motsättningarna ytterligare ner. Årtalet för det demokratiska genombrottet – 1918 – har helt försvunnit i 2000 års *EPOS kurs A* från att ha nämnts vid tre tillfällen 1996. Det öppnar upp för tolkningen att demokratien över huvud taget inte hade något genombrott men att den infördes stegvis och utan större motsättningar.

Det handlar alltså här om en omskrivning från en bok för kurs A och B till en bok för enbart kurs A. Skildringen i boken för kurs A och B förblir oförändrad i senare upplagor genom hela perioden. Förklaringen till att förkortningen sker är närmast självklar; kurs A är mindre omfattande än kurs A och B tillsammans. Men här har i enlighet med mina intentioner analyserats *hur* förkortningen gjorts och vilka implikationer förändringen kan tänkas ha.

En bok som i början av 2000-talet snabbt tar andelar på marknaden för gymnasieläroböcker i historia är *Perspektiv på historien A* av Hans Nyström och Örjan Nyström. Den kommer i en första upplaga 2001 på Gleerups förlag.⁴³³ Författarna

---

⁴³³ Hans Nyström, Örjan Nyström, *Perspektiv på historien A*, (Malmö 2001).

konstaterar i sitt förord ”att historieämnet på det nya gymnasiet har tilldelats ett ganska begränsat utrymme”.⁴³⁴ Deras mål med *Perspektiv på historien A* är att trots detta begränsade utrymme underlätta tillägandet av historisk kunskap bland de studerande. Det som först är slående när det gäller författarnas skildring av det demokratiska genombrottet är det förhållandevis stora utrymme som ges. Under rubriken ”Allmän och lika rösträtt” skriver de:

På våren 1918 lade den nya vänsterregeringen under ledning av liberalen Nils Edén och socialdemokraten Hjalmar Branting fram ett förslag till rösträttsreform, som skulle undanröja de återstående politiska orättvisorna. Den graderade röstskalan i kommunal- och landstingsvalen skulle avskaffas, liksom skattestrecket. Även kvinnorna skulle få rösträtt. Men återigen föll förslaget på grund av motståndet i första kammaren.

Ett halvår senare kom emellertid frågan i ett nytt läge. Nu var världskriget inne i sitt slutskede ute i Europa. Efter fyra års oavbrutet slaktande längs fronterna gav nöden och tröttheten näring åt upproriska stämningar i många länder. Det uråldriga habsburgska väldet störtade samman och den tyske kejsaren befann sig på flykt från sitt land. Revolutionen i Ryssland, där makten nu låg i bolsjevikernas händer, bidrog med sitt exempel till att ytterligare skärpa motsättningarna. I mitten av november kom den revolutionära oron till uttryck också i Sverige. Tiotusentals människor demonstrerade i Stockholm för republik och allmän rösträtt. Militär inkallades, men bland de styrande var man orolig för att soldaterna skulle vägra lyda om de fick order att ingripa.

I denna situation lade regeringen åter fram sin rösträttsproposition. Det blev en hård debatt i riksdagen. De motsträviga ledamöterna i första kammaren utsattes inte bara för trycket från folkmassan ute på gatorna utan också från personer som socialt och politiskt stod dem nära. Gustav V, som nervöst lyssnade till kraven på republik och skrämdes av monarkiernas öde nere på kontinenten, ansåg att man måste göra eftergifter. En inflytelserik grupp storföretagare med Marcus Wallenberg i spetsen uppvaktade högerledarna och manade dem att medverka till reformen, så att oron i samhället kunde dämpas och stabila förhållanden återställas på arbetsmarknaden. Till slut gav de konservativa upp sitt motstånd. Strax före jul 1918 kunde riksdagen fatta det historiska beslutet.

Den långa kampen för allmän och lika rösträtt hade därmed förts till seger. Alltsedan dess har Sverige styrts i enlighet med den parlamentariska demokratins principer.⁴³⁵

I högermarginalen bredvid texten finns en serie om tre teckningar, där den första visar en handelsman i keps som skjuter en skottkärra framför sig innehållande olika livsmedel; den

---

⁴³⁴ Nyström, Nyström, s. 4.

⁴³⁵ Nyström, Nyström, s. 291-292.

andra en fet gubbe i svart kostym som också skjuter en skottkärra framför sig men nu innehållande pengar; den tredje och avslutande bilden visar en ännu fetare gubbe i svart kostym men nu upptas skottkärrans hela utrymme av gubbens mage. Bilderna har, var och en, en årtalsangivelse: 1914, 1916 och 1917. Författarnas bildtext lyder:

Gulaschbaronen blir fetare och fetare. En skämtteckning ur den radikala tidningen Naggen våren 1917, då protesterna mot de affärsmän som tjänade pengar på livsmedelsbristen utmynnade i våldsamma demonstrationer och kravaller.⁴³⁶

Om vi nu återgår till själva brödtexten kan konstateras att trots den utförliga skildringen är aktörerna här framför allt det liberala partiets ledare, Nils Edén samt den socialdemokratiska ledaren Hjalmar Branting. Andra viktiga aktörer till demokratins fromma är Marcus Wallenberg och kung Gustav V. Men när det gäller dessa senares reformvilja är det väldigt tydligt att den bottnar i egenintressen. Viktiga men anonyma aktörer är revolutionärerna i Ryssland och Tyskland samt de inhemska demonstranterna. Kriget beskrivs som ”fyra års oavbrutet slaktande vid fronterna”, och det är den nöd och den krigströtthet detta medför som ger upphov till revolterna. Det är också en stark ovilja mot dem som tjänar på kriget som föder dessa revolter, en slutsats som kan dras utifrån bildserien bredvid texten. Företagsledare och kung påverkas av rädsla för en revolution att försöka övertyga högerledarna att acceptera en reform av rösträtten. Att kungen fruktar för monarkins störtande förstås av att demonstranterna i Stockholm i mitten av november, enligt författarna, inte bara krävde demokrati utan även republik. Det är högerledarna och ledamöterna av första kammaren som sist ger upp sitt motstånd på grund av den akuta revolutionära situationen.

Sju år senare, 2008, ger författarna tillsammans med Lars Nyström ut *Perspektiv på historien A bas*. I förordet skriver de: ”Innehållet i boken bygger delvis på *Perspektiv på historien A* som kom ut 2001 och snabbt fått stor spridning. Men texten är kortare och språket enklare.” Detta innebär för det demokratiska genombrottet följande skildring.

Den viktigaste frågan för den nya regeringen var införandet av allmän och lika rösträtt i Sverige. Till en början kunde högern genom sin dominans i första kammaren göra motstånd mot sådana förändringar. Men under hösten 1918, när första världskriget befann sig i ett slutskede, gav nöden och tröttheten upphov till många uppror runtom i Europa. Den tyske kejsaren tvingades fly från sitt land och i Ryssland hade tsaren störtats. Också i Sverige kom den revolutionära oron till uttryck. I november demonstrerade tiotusentals människor i Stockholm för demokratin.

---

⁴³⁶ Nyström, Nyström, s. 291.

I denna situation lade den liberala och socialdemokratiska regeringen fram sitt förslag om allmän rösträtt. Den graderade röstskalan till första kammaren skulle avskaffas och alla skulle få rösta på lika villkor – kvinnor såväl som män.

Det blev en hård debatt i riksdagen. De motsträviga ledamöterna i första kammaren utsattes inte bara för tryck från folkmassan ute på gatorna utan också från personer som stod dem nära. Gustav V, som skrämdes av monarkiernas öde nere på kontinenten, ansåg att man måste göra eftergifter. En grupp storföretagare med Marcus Wallenberg i spetsen manade också högerledarna att medverka till reformen, så att oron i samhället kunde dämpas och stabila förhållanden återställas på arbetsmarknaden. Till slut gav också de konservativa upp sitt motstånd. Strax före jul 1918 kunde riksdagen fatta sitt historiska beslut. Den långa kampen för allmän och lika rösträtt hade därmed förts till seger, och tillämpades första gången i valet 1921.⁴³⁷

Även här finns en illustration intill det citerade textavsnittets inledning, ett fotografi av folk som köar. Bildtexten lyder:

Under kriget uppstod svår livsmedelsbrist i Sverige. Så snart det fanns mat i någon butik blev det långa köer utanför. Många hann inte fram innan maten tog slut. Ibland ledde en sådan situation till demonstrationer och plundring.⁴³⁸

Författarnas allmänna ambition att revidera den ursprungliga texten grundas enligt deras förord i en vilja att förkorta och förenkla. Just när det gäller avsnittet om det demokratiska genombrottet har det visserligen blivit kortare men knappast enklare i betydelsen mer lättbegripligt, snarare tvärt om. Genom den ursprungliga textens beskrivning av kriget som ett slaktande och genom bildserien som visar att det fanns de som tjänade på livsmedelsbristen blir det lättare att begripa de sociala motsättningarna; det blir lättare att begripa varför massorna tar till våld, antingen genom stora revolutioner eller bara genom kravaller och plundringar. I den ursprungliga texten blir det också lättare att begripa varför kung Gustav V ställde sig positiv till en rösträttsreform, eftersom demonstranternas krav på republik också nämns av författarna. Den revolutionära stämningen skildras också mer dramatiskt och övertygande i den ursprungliga versionen, där de styrandes oro för att soldaterna skulle vägra lyda order beskrivs. Bildtexten till fotot av livsmedelskön tonar ner de sociala motsättningarna. Livsmedelsbristen har där ingen egentlig orsak och inga intressenter, det är något som bara tycks drabba blint men som ändå kan leda till ”demonstrationer och plundring” när frustrationen bland massorna eskalerar. Indirekt sägs att sådana demonstrationer är meningslösa, som vore det att demonstrera mot en naturkatastrof.

---

⁴³⁷ Hans Nyström, Lars Nyström, Örjan Nyström, *Perspektiv på historien: A bas*, (Malmö 2008), s. 231-232.

⁴³⁸ Nyström *et al.*, s. 231.

Analysen här bygger på en avgränsning av författarnas olika skildringar av det demokratiska genombrottet. Men avsnittet föregås av ett avsnitt under rubriken "Sverige under första världskriget" där författarna 2008 tydligt visar på de sociala motsättningarna:

Under de första krigsåren exporterade Sverige stora mängder livsmedel till Tyskland. Britterna anklagade också Sverige för att fungera som mellanhand när tyskarna kringgick den varublockad som var ett viktigt inslag i Englands krigföring. Därför stoppades all införsel av olja, konstgödsel och spannmål till Sverige. Resultatet blev brist på livsmedel och stigande priser, något som särskilt drabbade arbetarna. Många svenska industrier gjorde däremot goda vinster under kriget. Storbönder och affärsmän exporterade till Tyskland, spekulerade i prisstegringen och sålde lönsamt på den svarta marknaden.⁴³⁹

Nedtoningen av de sociala motsättningarna från 2001 till 2008 i de två varianterna av *Perspektiv på historien* är alltså inte fullt så dramatisk men den finns där. Det nyss citerade avsnittet från 2008 har en föregångare i 2001 års variant. Texterna är närmast identiska men den senare är (för det mesta) en förkortning av den förra. I citatet som följer genomstryker jag det som tagits bort i den senare. Tillägg i den senare varianten markeras med hakparenteser:

Under de första krigsåren exporterade Sverige stora mängder livsmedel, ~~särskilt kött~~, till Tyskland. Britterna anklagade också Sverige för att fungera som mellanhand när tyskarna kringgick den varublockad som var ett viktigt [inslag i Englands] ~~led i ententens~~ krigföring. [Därför stoppades all] ~~Som straff stoppade britterna nästan helt~~ införseln av olja, konstgödsel och spannmål till Sverige. [Resultatet blev brist på livsmedel och stigande priser, något som särskilt drabbade arbetarna.] ~~Resultatet blev varubrist och kraftigt stigande levnadskostnader. Särskilt drabbades arbetarna.~~ [Många svenska industrier] ~~Svensk industri~~ gjorde däremot goda vinster under kriget. Storbönder och affärsmän exporterade till Tyskland, spekulerade i prisstegringen och sålde lönsamt på den svarta marknaden[,] ~~och kunde snabbt skapa sig stora förmögenheter. Med sitt lyxliv utmanade de folkopinionen och kallades föraktfullt för "gulaschbaroner". På så vis skärpte kriget klassmotsättningarna.~~⁴⁴⁰

De inledande ändringarna kan motiveras med författarnas ambition att vilja förkorta och förenkla. Det är dock omöjligt att detta skulle kunna vara motivet för att byta ut "Svensk industri" i den förra varianten mot "Många svenska industrier" i den senare. Här sker en glidning. Från att i 2001 års variant ha pekats ut *klassen* av industriägare, pekas i 2008 års variant endast ett ovisst antal bland industriägarna ut. Att slopa det avslutande stycket kan visserligen motiveras med behovet att förkorta men det får också

---

⁴³⁹ Nyström *et al.*, s. 230

⁴⁴⁰ Nyström, Nyström, s. 290; Nyström *et al.*, s. 230.

värderingsmässiga följder. Det våld som massorna svarade med och som skildras i det följande stycket i båda varianterna av boken blir lättare att förstå efter läsning av boken från 2001. Nedtoningen av det provocerande i överklassens förda lyxliv samtidigt som folk svalt öppnar upp för en tolkning av massornas våld som en form av övervåld. Så även om strykningarna kan motiveras med viljan att förkorta kan de knappast motiveras med viljan att förenkla (i betydelsen begripliggöra) i och med att massornas aktioner, särskilt under våren 1917, blir mer svårbegripliga i den senare bokens skildring av upptakten till det demokratiska genombrottet.

Om vi nu går tillbaka till den senare bokens skildring av det demokratiska genombrottet hösten 1918 kan konstateras att aktörerna Nils Edén och Hjalmar Branting tagits bort jämfört med den tidigare boken. Endast Marcus Wallenberg och Kung Gustav V är kvar som namngivna aktörer. Det får också implikationer för tolkningen; inför en mer eller mindre blind social oro tar samhällstopparna sitt ansvar även om deras motiv inte är de vackraste.

En verklig storsäljare under denna period är *Alla tiders historia*. Den kommer ut i flera upplagor och många olika varianter. Enligt Sture Långströms uppskattningar har den på 1990-talet en så stor andel som 80 procent av marknaden för gymnasieläroböcker i historia. Den första varianten, *Alla tiders historia*, ges ut av Liber i fyra upplagor 1983 till 1992. Den fjärde upplagan, 1992, kommer även ut på Gleerups som från och med detta år tar över utgivningen. En sista upplaga av denna den ursprungliga *Alla tiders historia* kommer 1999. Överlappande denna i tid ges *Nya Alla tiders historia* ut i en första upplaga 1989 och i en fjärde och sista upplaga 1999. Dessförinnan har *Alla tiders historia A* publicerats för första gången 1996. Andraupplagan av denna kommer 2004 och en tredje 2007. (Även *Alla tiders historia B* utkommer 1996 men den faller utanför ramen för denna avhandling eftersom det inte är en grundbok.) Ytterligare en variant – *Alla tiders historia Maxi* – kommer 2002 och i en andra upplaga 2007. Och till sist – inom tidsramen för denna avhandling – kommer *Alla tiders historia Bas* 2008. Alla utom en av de analyserade böckerna är skrivna av Hans Almgren, Börje Bergström och Arne Löwgren tillsammans. Undantaget, *Alla tiders historia Bas*, är skriven av Hans Almgren med Hans Albin Larsson, professor i historia och utbildningsvetenskap, som medförfattare. Men låt oss börja med den ursprungliga *Alla tiders historia* från 1983 fram till 1999. Där återfinns – på samma sidor genom fem upplagor under sjutton år och på två förlag – följande beskrivning av det demokratiska genombrottet.

Rösträttsreformen 1907-09 var en kompromiss som liberaler och socialdemokrater inte var tillfreds med. När de tillsammans kom i regeringsställning 1917, började de därför arbeta för att genomföra allmän och lika rösträtt. I Sverige förstärktes kravet på demokrati under intryck av omvälvningarna ute i Europa, bl a revolutionen i Ryssland och inbördeskriget i Finland. På hösten 1918 var oron stor i vårt land. Bland vänstersocialisterna, en grupp som året före hade brutit sig ur det socialdemokratiska partiet, restes krav på att genom revolutionära aktioner få bort rösträttsstrecken, införa

republik och ta över storfinansens tillgångar. I november var läget så spänt att myndigheterna på vissa ställen i landet sände hem truppförband, som de inte litade på. I Stockholm förstärktes polisbevakningen på viktiga platser, och på Strömmen låg en pansarbåt i beredskap.

Regeringen insåg att man måste gripa in för att dämpa oron. Den 14 november sände den ut ett meddelande om att ett förslag till ändrade rösträttsbestämmelser vid kommunala val skulle läggas fram för den extra riksdag som var samlad. Den 40-gradiga skalan skulle omedelbart slopas liksom bolagens rösträtt. I kommunikén sades också att en proposition om kvinnlig rösträtt skulle föreläggas riksdagen 1919. I första kammaren kritiserades regeringsförslaget skarpt från högerhåll, och den tidigare statsministern Hjalmar Hammarskjöld yttrade i debatten:

”Jag tror inte på demokratins förmåga att lyckliggöra ett folk, allra minst den sortens demokrati som det här blir fråga om och som sannolikt ganska fort kommer leda till massvälde.”

Efter vissa ändringar och inför hot om storstrejk och revolution gick högern med på regeringens förslag. Därmed fick det majoritet i båda kamrarna.⁴⁴¹

Huvudaktörer för demokratins införande är här – åtminstone till en början – ”liberaler och socialdemokrater”. Men sedan går aktörskapet över till ”vänstersocialisterna” vars agerande tas på stort allvar mot bakgrund av ”revolutionen i Ryssland och inbördeskriget i Finland”. Det upplevda hotet om myteri inom militären samt den förstärkta polisbevakningen, i bland annat Stockholm, beskrivs. Det är som ett svar på det revolutionära hotet som regeringen griper in ”för att dämpa oron” genom offentliggörandet av ett regeringsförslag om allmän och lika rösträtt. Därefter citeras demokratimotståndaren och förre statsministern Hjalmar Hammarskjöld som varnar för ”massvälde”. Det är inför hot om revolution som högern viker sig.

Skildringen av det demokratiska genombrottet i *Nya Alla tiders historia*, som kommer i en första utgåva 1989 och i en sista och fjärde 1999 och alltså ges ut parallellt med ursprungsvarianten, tycks endast inledningsvis bygga på den skildring som återfinns där. Vad som däremot kan konstateras är hur nära Värner Rydén's dagbok denna skildring i vissa delar ligger:

---

⁴⁴¹ Börje Bergström, Hans Almgren, Arne Löwgren, *Alla tiders historia*, (Stockholm 1983, 1984, 1985, 1992 samt Malmö 1992, 1999), s. 360–361.

Rösträttsreformen 1907–09 var en kompromiss som liberaler och socialdemokrater inte var tillfreds med. När de tillsammans kom i regeringsställning 1917, började de därför arbeta för att genomföra allmän och lika rösträtt.

I början av november 1918 är oron stor i Sverige. Från Tyskland kommer dramatiska meddelanden om militärt sammanbrott, myterier bland trupperna och uppror i städerna. Detta gör starkt intryck, och bland vänstersocialisterna, en radikal grupp som hade brutit sig ur det socialdemokratiska partiet, är man övertygad om att tiden har kommit för en total omdaning av samhället. I revolutionsappeller kräver man avskaffandet av kungahuset och första kammaren, bildandet av en regering stödd på arbetar- och soldatråd och införandet av oinskränkt rösträtt för män och kvinnor. Industrierna ska ställas under arbetarnas kontroll och bolagens, godsägarnas och statens jord överföras till statare, torpare och skogsarbetare. Upprorsstämningarna griper omkring sig och myndigheterna skickar hem vissa truppförband som de inte litar på. I Stockholm förstärks polisbevakningen av viktiga platser, och på Norrström ligger en pansarbåt i beredskap. Spänningen stiger och kungen gör sig beredd att fly, om något skulle inträffa.

Den liberal-socialdemokratiska regeringen inser att man måste dämpa oron genom att lägga fram ett författningsförslag. Hur kommer socialdemokraterna utanför regeringen att ställa sig? Flera framstående medlemmar vill genomföra republik och är inte främmande för revolutionära tvångsmedel. På kvällen den 13 november anländer Branting till Folkets hus, där socialdemokraterna har samlats. Han lyckas presentera regeringens förslag om en kommande rösträttsreform på ett sådant sätt att de mest revolutionära stämningarna dämpas. Kravet på republik skjuts på framtiden.

Den 14 november sänder regeringen ut ett meddelande om att ett förslag till ändrade rösträttsbestämmelser vid kommunala val ska läggas fram för den extra riksdag som är samlad. Den 40-gradiga skalan ska omedelbart slopas, liksom bolagens rösträtt. I kommunikén sägs också att en proposition om kvinnlig rösträtt kommer till den ordinarie riksdagen 1919.

Efter vissa ändringar och inför hot om storstrejk och revolution går högern med på regeringens förslag. Därmed får det majoritet i båda kamrarna.

Under åren 1918–1921 antog riksdagen bl a följande rösträttsreformer:

1. Den 40-gradiga skalan vid kommunala val avskaffades. Därmed blev rösträtten lika.
2. Bolagens kommunala rösträtt togs bort.
3. Allmän rösträtt för kvinnor infördes.

4. Kravet på erlagd skatt för rösträtt till riksdagen avskaffades.

Den politiska demokratin var därmed genomförd. Det första valet ägde rum 1921 och då hade valmanskåren mer än tredubblats.⁴⁴²

Huvudaktörer för rösträttsreformen är här fortfarande ”liberaler och socialdemokrater” missnöjda med de ofullständiga reformerna 1907–1909. Författarna nämner inte motsättningen dem emellan som yttrade sig i att liberalerna inte helt vill slopa inkomststrecket vid de indirekta valen till första kammaren. Det folkliga trycket för demokrati nämns först som en oro men specificeras efter hand; vänstersocialisterna agerar för demokrati, republik och socialism. Myndigheterna reagerar med att hemförlova truppförband som anses opålitliga samt genom ökad polisbevakning och militär beredskap i huvudstaden. Kungen gör sig dessutom flyktberedd, något som inte omtalas i 1983 års version av *Alla tiders historia*. Kungens agerande för att övertala de konservativa att gå med på slopanet av den 40-gradiga skalan vid de indirekta valen till första kammaren skildras dock inte heller här. Sedan återgår författarna till en skildring av hur huvudaktören – ”den liberal-socialdemokratiska regeringen” – agerar för att möta de folkliga kraven, krav som återigen betecknas med uttrycket ”oron”. Nu skildrar dock författarna den motsättning mellan vänstern och högern inom socialdemokratin som förbigicks i 1983 års variant av boken. Den gemensamma skrivningen i de båda upplagorna om att regeringen måste ”dämpa oron” får därmed en mycket tydligare innebörd i den senare. Det är främst oron i *de egna leden* som måste dämpas. Stilen är dessutom mera spänningsskapande; genom att skjuta in frågan ”Hur kommer socialdemokraterna utanför regeringen att ställa sig?” understryker författarna det osäkra i ett skeende där resultatet är långt ifrån givet. Tempusskiftet från preteritum till presens tre meningar in i citatet är också det ett spänningsskapande stilgrepp.

Motståndarna, de som måste övertygas om eller tvingas gå med på rösträttsreformen beskrivs däremot på ett vagare sätt i *Nya Alla tiders historia*. I den samtida *Alla tiders historia* återges högerledaren Hjalmar Hammarskjölds demokratifientliga uttalande med namns nämnande. I *Nya Alla tiders historia* framställs demokratimotståndarna genom det anonyma uttrycket ”högern”. Rösträttsreformen sammanfattas i punktform. Åtminstone implicit menar författarna att det är först med reformerna 1918 till 1921 som man kan tala om ett demokratiskt statsskick i Sverige. Begreppet ”det demokratiska genombrottet” avser händelseutvecklingen 1918.

År 1996 kommer för första gången *Alla tiders historia A* ut. Där möter oss en skildring av det demokratiska genombrottet som med några undantag är identisk med den som återfinns i *Nya Alla tiders historia*. Samtliga förändringar förekommer i de inledande styckena varför jag nöjer mig med att återge dessa.

---

⁴⁴² Börje Bergström, Hans Almgren, Arne Löwgren, *Nya Alla tiders historia*, (Malmö 1999) (1989, 1994, 1998), s. 252–253.

Rösträttsreformen 1907–09 var en kompromiss som liberaler och socialdemokrater inte var nöjda med. När de tillsammans kom i regeringsställning 1917, började de därför arbeta för att genomföra allmän och lika rösträtt.

I början av november 1918 är oron stor i Sverige. Från Tyskland kommer dramatiska meddelanden om militärt sammanbrott, myterier bland trupperna och uppror i städerna. Detta gör starkt intryck, och bland vänstersocialisterna, en radikal grupp som hade brutit sig ur det socialdemokratiska partiet, är man övertygad om att tiden har kommit för en total omdaning av samhället. Därför kräver man avskaffandet av kungahuset och första kammaren, bildandet av en regering stödd på arbetar- och soldatråd och införandet av allmän rösträtt för män och kvinnor. Industrierna ska ställas under arbetarnas kontroll och bolagens, godsägarnas och statens jord överförs till statare, torpare och skogsarbetare. Upprorsstämningarna sprider sig och myndigheterna skickar hem vissa truppförband som de inte litat på. I Stockholm förstärks polisbevakningen av viktiga platser, och på Norrström ligger en pansarbåt i beredskap. Spänningen stiger och kungen gör sig beredd att fly, om något skulle inträffa.

Den liberal-socialdemokratiska regeringen inser att man måste dämpa oron genom att lägga fram ett författningsförslag. Hur kommer socialdemokraterna utanför regeringen att ställa sig? På kvällen den 13 november anländer Branting till Folkets hus, där socialdemokraterna har samlats. Han lyckas presentera regeringens förslag om en kommande rösträttsreform på ett sådant sätt att de mest revolutionära stämningarna dämpas. Kravet på republik skjuts på framtiden.⁴⁴³

För att tydliggöra genomstryker jag det som tagits bort i den senare varianten (*Alla tiders historia A*). Det som i denna lagts till återfinns inom hakparenteser. (De två varianterna har en något annorlunda styckesindelning, vilket dock saknar betydelse för analysen. I citatet som följer återges den ursprungliga.)

Rösträttsreformen 1907–09 var en kompromiss som liberaler och socialdemokrater inte var ~~tillfreds~~ [nöjda] med. När de tillsammans kom i regeringsställning 1917, började de därför arbeta för att genomföra allmän och lika rösträtt.

I början av november 1918 är oron stor i Sverige. Från Tyskland kommer dramatiska meddelanden om militärt sammanbrott, myterier bland trupperna och uppror i städerna. Detta gör starkt intryck, och bland vänstersocialisterna, en radikal grupp som hade brutit sig ur det socialdemokratiska partiet, är man övertygad om att tiden har kommit för en total omdaning av samhället. ~~Revolutionensappeller~~ [Därför] kräver man avskaffandet av kungahuset och första kammaren, bildandet av en regering stödd på arbetar- och soldatråd och införandet av ~~önskränket~~ [allmän] rösträtt för män och kvinnor. Industrierna ska ställas under arbetarnas kontroll och bolagens, godsägarnas och statens

---

⁴⁴³ Börje Bergström, Hans Almgren, Arne Löwgren, *Alla tiders historia A* (Malmö 1996), s. 237–238.

jord överförs till stutare, torpare och skogsarbetare. Upprørsstämningarna ~~griper omkring~~ [sprider] sig och myndigheterna skickar hem vissa truppförband som de inte litar på. I Stockholm förstärks polisbevakningen av viktiga platser, och på Norrström ligger en pansarbåt i beredskap. Spänningen stiger och kungen gör sig beredd att fly, om något skulle inträffa.

Den liberal-socialdemokratiska regeringen inser att man måste dämpa oron genom att lägga fram ett författningsförslag. Hur kommer socialdemokraterna utanför regeringen att ställa sig? ~~Flera framstående medlemmar vill genomföra republik och är inte främmande för revolutionära tvångsmedel.~~ På kvällen den 13 november anländer Branting till Folkets hus, där socialdemokraterna har samlats. Han lyckas presentera regeringens förslag om en kommande rösträttsreform på ett sådant sätt att de mest revolutionära stämningarna dämpas. Kravet på republik skjuts på framtiden.⁴⁴⁴

Det är alltså här fråga om fyra smärre ändringar samt strykning av en mening. De två första omskrivningarna ändrar inte betydelseinnehållet men den tredje – borttagandet av ”revolutionsappeller” – kan sägas minska dramatiken. Det gäller också den fjärde ändringen; att något ”sprider sig” upplevs som mindre dramatiskt än att något ”griper omkring sig”. Det som dock tveklöst tar bort något i betydelse är strykningen av meningen: ”Flera framstående medlemmar vill genomföra republik och är inte främmande för revolutionära tvångsmedel.” Kvar finns visserligen skildringen av hur Branting lyckas dämpa ”de mest revolutionära stämningarna” hos det socialdemokratiska folket, vilket ger bilden av att demokratin drevs fram underifrån. Men motsättningen reduceras till en motsättning mellan ledning och medlemmar. Den borttagna meningen implicerade en vid denna tid djupare och mera genomgående motsättning inom det socialdemokratiska partiet, en *fraktionsmotsättning*. Nu öppnas upp för tolkningen att en upplyst ledning med en realistisk politisk målsättning tyglar den mera känslomässigt styrda massan.

Men nedtoningen av dramatiken i händelseförloppet och därmed betonandet av en dikotomi mellan revolutionsshot och demokratisk reform ska komma att än mer accentueras. I den följande upplagan av *Alla tiders historia A*, som kommer 2004, påminner skildringen bara vagt – i vissa formuleringar – om förstaupplagan 1996. Andraupplagan 2004 är däremot närmast identisk med en annan variant av läromedlet – *Alla tiders historia Maxi* – som ges ut första gången 2002. I denna skildras demokratins genombrott som följer:

/.../ När socialdemokraterna gick med i regeringen 1917 valde de definitivt den reformistiska socialismen. /.../ En utbrytargrupp däremot bildade det vänstersocialistiska partiet, som senare bytte namn till kommunisterna.

---

⁴⁴⁴ Bergström et al. 1999, s. 252-253; Bergström et al. 1996, s. 237-238.

Rösträttsreformen 1907–09 hade varit en kompromiss som varken liberaler eller socialdemokrater var tillfreds med. I och med regeringssamarbetet från och med 1917 var båda partierna helt inställda på att försöka införa allmän och lika rösträtt, också för kvinnorna. Bakslaget 1909 hade inte knäckt kvinnorörelsen, tvärtom hade det bildats kvinnorösträttsföreningar som arbetade hårt på att få männen att tänka om.

Tillfället för regeringen kom i november 1918. Från Tyskland kom dramatiska nyheter om militärt sammanbrott, myterier och uppror. I Sverige var oron stor och vänstersocialister spred flygblad om införande av republik och arbetarråd på samma sätt som hade skett i Ryssland året dessförinnan. Kungen var mycket orolig för att det skulle gå som i Ryssland och försökte övertala högern att ge efter i rösträttsfrågan.

I november 1918 kunde så liberalerna, socialdemokraterna och högern nå en uppgörelse om allmän och lika rösträtt för män och kvinnor för val såväl till riksdagen som till kommuner och landsting. Beslutet om politisk demokrati innebar en seger för dem som ville ha en lugn och demokratisk utveckling av samhället. 1920 tillämpades för första gången de nya demokratiska rösträttsbestämmelserna vid kommunalval, 1921 vid andrakammarval.⁴⁴⁵

Skildringen har här innehållsmässigt förändrats i väsentliga avseenden. Förorden i de båda böckerna – *Alla tiders historia Maxi* (2002) samt *Alla tiders historia A* (2004) – ger inga ledtrådar till varför, är allmänt hållna. (I det senare upplyser Hans Almgren om att hans båda medförfattare Börje Bergström och Arne Löwgren avlidit.)

Om vi jämför skildringen i *Alla tiders historia Maxi* med *Nya Alla tiders historia*, vars sista upplaga gavs ut tre år tidigare, skriver författarna där att så sent som i november 1918 var flera ”framstående medlemmar” inom socialdemokratin ”inte främmande för revolutionära tvångsmedel”. Dessutom beskrivs hur Hjalmar Branting under ett möte dämpar ”de revolutionära stämningarna” bland de vanliga medlemmarna. I *Alla Tidens historia Maxi* av år 2002 är det inte bara så att dessa skildringar tagits bort. Författarna stänger dessutom för en möjlig tolkning i den riktningen eftersom de inte endast skriver att Socialdemokraterna 1917 valde ”den reformistiska socialismen” utan dessutom hävdar att detta val var ”definitivt”. Här dras en tydlig gräns mellan reformistisk socialism och revolutionär, och även mellan socialdemokrater och vänstersocialister. De senare omnämns som en ”utbrytargrupp” som ”senare bytte namn till kommunisterna”. Beskrivningen av Socialdemokraternas väg till reformism och Sveriges socialdemokratiska vänsterpartis väg till kommunism är teleologisk; redan 1917 tycks vägvalen gjorda och framtiden självklar.

När det gäller huvudaktören för demokratins införande är det enligt författarna regeringen som spelar denna roll. Revolutionerna i Tyskland och Ryssland tillsammans

---

⁴⁴⁵ Börje Bergström, Hans Almgren, Arne Löwgren, *Alla tiders historia Maxi*, (Malmö 2002) s. 379. En intern sidhänvisning har tagits bort och markerats med ”/.../”.

med den inhemska "oron", vilken revolutionära propagandister söker utnyttja, skrämmer kungen som i sin tur försöker "övertala högern att ge efter". Därmed är dramatiken i händelseförloppet uttömd; "liberalerna, socialdemokraterna och högern" tycks enas utan större problem eller konflikter. Den politiska demokratin sägs sedan vara "en seger för dem som ville ha en lugn och demokratisk utveckling av samhället". Denna skrivning har en tydlig politisk udd riktad mot de "vänstersocialister" som omnämnts tidigare i framställningen medan liberalerna, socialdemokraterna och kungen, samt även i viss mån högern, ges erkänsla för att vilja en lugn och demokratisk utveckling. Regeringen beskrivs implicit som enad, endast inväntande rätt tillfälle att genomföra fullständig demokrati utan inkomststreck.

Det som i skildringen ändå kan verka i emanciperande riktning är följande mening. "Bakslaget 1909 hade inte knäckt kvinnorörelsen, tvärtom hade det bildats kvinnorösträttsföreningar som arbetade hårt på att få männen att tänka om." Men i den föregående meningen begränsar författarna ändå detta aktörskap till tiden fram till regeringskoalitionen 1917 då de båda regeringspartierna enligt författarna var "helt inställda på att försöka införa allmän och lika rösträtt, också för kvinnorna". Jag tolkar det så att många av läroböckerna i mitt material *implicit* hävdar att kvinnornas kamp för rösträtt når målet kring 1910, då Socialdemokraterna och Liberalerna skriver in kravet på kvinnlig rösträtt i sina partiprogram. I *Alla tiders historia Maxi* tycks kvinnorna nå målet 1917. Här underförstås att det är männen som då tar över kampen och för den fram till den kvinnliga rösträttens förverkligande.

I motsats till vad som kunde förväntas bygger alltså inte skildringen av demokratins genombrott i andraupplagan av *Alla tiders historia A* (2004) på förstaupplagans skildring åtta år tidigare. Andraupplagans skildring är däremot närmast identisk med den ovan citerade skildringen i *Alla tiders historia Maxi* (2002). För analysen väsentliga förändringar återfinns i de två första styckena. Där markerar jag det som tagits bort 2004 med genomstrykningar och markerar tillägg med hakparenteser. Ytterligare två förändringar förekommer i citatets tredje stycke men de är innehållsmässigt betydelselösa varför jag väljer att inte markera dem.

/.../ När socialdemokraterna gick med i regeringen 1917 valde de definitivt den reformistiska socialismen /.../ [, det vill säga de tog avstånd från revolutionen som medel att införa det socialistiska samhället /.../] En utbrytargrupp däremot bildade det vänstersocialistiska partiet, som senare bytte namn till kommunisterna.

Rösträttsreformen 1907–09 hade varit en kompromiss som varken liberaler eller socialdemokrater var tillfreds med. I och med regeringssamarbetet från och med 1917 var båda partierna helt inställda på att försöka införa allmän och lika rösträtt, också för kvinnorna. Bakslaget 1909 hade inte knäckt kvinnorörelsen, tvärtom ~~hade det bildats rösträttsföreningar som arbetade hårt på att få männen att tänka om~~ [ledde kvinnornas målmedvetna arbete till att de manliga politikerna tänkte om].

Tillfället att lösa rösträttsfrågan kom för regeringen i november 1918. Från Tyskland kom dramatiska nyheter om militärt sammanbrott, myterier och uppror. I Sverige var oron stor och vänstersocialister spred flygblad om införande av republik och arbetarråd på samma sätt som hade skett i Ryssland året dessförinnan. Kungen var mycket orolig för att det skulle gå som i Ryssland och försökte övertala högern att ge efter i rösträttsfrågan. I november 1918 kunde så liberalerna, socialdemokraterna och högern nå en uppgörelse om allmän och lika rösträtt för män och kvinnor för val såväl till riksdagen som till kommuner och landsting. Beslutet om politisk demokrati innebar en seger för dem som ville ha en lugn och demokratisk utveckling av samhället. 1920 tillämpades för första gången de nya demokratiska rösträttsbestämmelserna vid kommunalval, 1921 vid andrakammarval.⁴⁴⁶

Det är alltså fråga om två förändringar väsentliga för tolkningen av innehållet. (Dessa förändringar slår dock inte igenom i den senare upplagan av *Alla tiders historia Maxi* (2007) utan alltså bara i *Alla tiders historia A* (2004, 2007).) Den första förändringen kan kanske ses som en nyansering. Den öppnar åtminstone något för tolkningen att även om Socialdemokraterna ”tog avstånd från revolutionen som medel att införa det socialistiska samhället”, så kunde kanske partiet ändå tänka sig revolution som medel för att upprätta demokratin. Det som försvårar en tolkning i den riktningen är att motståndet mot demokratin samtidigt skildras så vagt, att högern (åtminstone implicit) framställs som medgörlig och kompromissvillig. Den andra förändringen kan tolkas som en form av rättelse; den tidigare skildringen tycks hävda att det är först efter bakslaget 1909 som kvinnliga rösträttsföreningar bildas. Intressant och verkande i emancipatorisk riktning är däremot bytet av uttrycket ”arbetade hårt” i den tidigare boken till uttrycket ”målmedvetna arbete” i den senare. Här understryks kvinnorörelsens *medvetna* politiska arbete. Men samtidigt reduceras motsättningen mellan könen; i den förra skildringen står kampen mellan kvinnorna och männen, i den senare mellan kvinnorna och en specifik grupp av män, de manliga *politikerna*.

År 2008 kommer ytterligare en version av *Alla tiders historia* kallad *Alla tiders historia Bas*. Här är Hans Almgren fortfarande en av medförfattarna men nu skriver han tillsammans med Hans Albin Larsson, professor i historia och utbildningsvetenskap. Författarna skildrar demokratins genombrott i kapitlet ”Sverige – Från 1800-tal till 1920” under rubriken ”Demokratin bryter igenom”. Skildringen kan inte klassas som en omskrivning av de tidigare skildringarna av demokratins genombrott i de andra varianterna av *Alla tiders historia* även om vissa delar känns igen:

Livsmedelskrisen hade ökat klassmotsättningarna. Extrema socialister hoppades – och många borgerliga fruktade – att något slags revolution skulle utbryta i Sverige precis som i Ryssland, Tyskland och Österrike-Ungern. Kvinnoorganisationerna hade inte givit upp

---

⁴⁴⁶ Börje Bergström, Hans Almgren, Arne Löwgren, *Alla tiders historia A* (Malmö 2004), s. 237. Två interna sidhänvisningar har tagits bort och markerats med ”/.../”; Bergström et al. 2002, s. 379

efter nederlaget 1907–09 utan hade fortsatt kampen för kvinnlig rösträtt. Det här medförde att riksdagen 1918–19 var enig om att genomföra grundlagsändringar som innebar allmän rösträtt för kvinnor och män vid riksdagsval. Också vid kommunalvalen blev det nu allmän och lika rösträtt för kvinnor och män – alla röstande hade i fortsättningen en röst. Tio år efter männen fick således också kvinnorna rösträtt.⁴⁴⁷

Aktörerna i det demokratiska genombrottet är otydliga. Första meningen anger att det är klasser med skilda intressen som står mot varandra. I meningen som följer är aktörerna å ena sidan ”extrema socialister” och å andra sidan ”många borgerliga”. Uttrycket ”extrema socialister” är ett tydligt pejorativ, och därmed tar alltså författarna explicit politisk ställning. Efter de två inledande meningarna går aktörskapet i rösträttsfrågan över till ”kvinnoorganisationerna” som ”fortsatt kampen för kvinnlig rösträtt”. Det är sedan mot bakgrund av klasskamp, extrema socialisters hopp, många borgerligas fruktan samt kvinnors kamp som riksdagen enas om rösträttsreformen. Författarna avslutar sin skildring av det demokratiska genombrottet med att konstatera att kvinnorna fick rösträtt tio år efter männen. Här har vi en formulering som påminner om Grimbergs skildring i *Sveriges historia* fram till den tionde upplagan 1936. Denna författarnas skrivning motsäger vad de tidigare skrivit om rösträttsreformen 1907–1909. Då fick endast 75 procent av männen rösträtt och det enbart till andra kammaren. Vid de indirekta valen till första kammaren viktades rösterna efter inkomst och förmögenhet enligt en fyrtiogradig skala.⁴⁴⁸ Men författarna tycks ändå i citatets avslutande mening sätta likhetstecken mellan denna inskränkta rösträtt för män och kvinnornas fulla rösträtt tio år senare.

Hans Almgren och Hans Albin Larsson är de enda som i hela mitt material vid sidan av Carl Grimberg skildrar kvinnors rösträttskamp som aktör *under* det demokratiska genombrottet. Men när kampen mellan könen här uttrycks tycks det alltså ske på bekostnad av en skildring av kampen mellan klasserna. Grimberg gick 1936 i motsatt riktning; klasskampen upphöjdes på könskampens bekostnad.

Delkonklusion 1990–2010

Staffan Selander skriver att det under efterkrigstiden formas en ny typ av läroboksförfattare i historia utan aktivt förhållande till forskningsfronten. Sett till mitt material tycks denna allmänna karaktäristik inte sträckas ut i tiden; på 1990-talet kommer de disputerade akademikerna att utgöra en knapp majoritet av författarna. Men om vi inte räknar alla de elva lundahistoriker som tillsammans författade *I historiens spegel* 1995, 1996, utan bara den författare som i denna bok skrev om det

---

⁴⁴⁷ Larsson, Almgren, s. 72–73.

⁴⁴⁸ Larsson, Almgren, s. 71.

demokratiska genombrottet, blir andelen professionella historiker bland författarna i stort sett oförändrad från 1950 till 2010; en dryg tredjedel. Det är visserligen en minoritet men en stor minoritet. Under perioden 1990–2010 skrivs emellertid de mest framgångsrika böckerna av författare tillhörande en lärobokskader utan högre akademiska meriter. För första gången i mitt material dyker en kvinna upp bland författarna. Det sker 1995. Kvinnorna utgör en knapp sjättedel av författarna under dessa två decennier.

Från 1990 till 2010 skildras till en början motsättningarna under det demokratiska genombrottet mera komplext. Men fortfarande är det i huvudsak ledarna för det liberala och det socialdemokratiska partiet som lyfts fram som positiva huvudaktörer. Och kvinnornas rösträttsrörelse *vid tiden* för det demokratiska genombrottet får med ett enda undantag ingen plats i periodens läroböcker. Dock beskrivs i början av perioden underordnade motsättningar som den inom det socialdemokratiska partiet, där en närmast revolutionär fraktion trycker på för omfattande reformer och får högerfraktionen i partiet att agera i författningsfrågan. Fraktionsmotsättningen inom det liberala partiet, där framför allt de frisinnade bönderna vill ha ett modifierat inkomststreck kvar vid de indirekta valen till första kammaren skildras emellertid inte.

Från mitten av 1990-talet och särskilt under 2000-talets första decennium sker sedan en tydlig förändring framför allt märkbar i de böcker som dominerar marknaden. Skildringarna blir mera kortfattade. Det folkliga initiativet skildras mera vagt med undantag för *Perspektiv på historien* som beskriver klasskampen, och med undantag också för *Alla tiders historia Bas* som nämner kvinnors betydelse i rösträttskampen *vid* det demokratiska genombrottet. Även motståndet mot demokratin skildras vagare. Kopplingen mellan politiskt våld och reformer fördunklas till förmån för en tolkning baserad på föreställningen om en särskild svensk mentalitet. I en av böckerna, *Samband historia plus*, utvecklas denna syn explicit som ”en anda av samförstånd i svensk inrikespolitik”, där ”förhandlingar och kompromisser” ses som ”något typiskt för Sverige”. Detta påminner om den nationalkaraktär socialdemokraten och tidigare ministern Värner Rydén tillskrev Sveriges invånare i sin samhällslära *Medborgarkunskap för fortsättnings- och andra ungdomsskolor* från 1923. Föreställningen om en unik svensk nationalkaraktär delade Värner Rydén med många andra intellektuella vid denna tid men just hans bok fick ett stort genomslag i skolorna. Den kom ut i femton upplagor fram till 1959, sålde i en halv miljon exemplar och dominerade marknaden inom sitt område i åtminstone två decennier.⁴⁴⁹ Rydén skriver att den ”svenska allmogen har /.../ i vår historia haft en vida starkare ställning och utövat ett mycket större inflytande än i övriga Europa”.⁴⁵⁰ Den ”anda av samförstånd” som enligt författarna till *Samband historia plus* präglat det svenska samhället över tid uttrycker i och för sig Värner Rydén betydligt mera normativt som ”en god medborgaranda i omsorgen om det helas välfärd”

---

⁴⁴⁹ Tingsten, s. 207.

⁴⁵⁰ Citatet återgivet hos Tingsten, s. 210.

som ”har burit vårt svenska samhälle över de svåraste hemsökelse”.⁴⁵¹ Men denna Rydéns uppfordran till samarbete över klassgränserna och lojalitet mot överheten ligger implicit i det citerade avsnittet från *Samband historia plus*. Även om just detta kan ses som ett undantag så är den allmänna utvecklingen i läroböckerna, att tona ned samhällsmotsättningarna.

I den bok som dominerar den svenska marknaden för gymnasieläroböcker – *Alla tiders historia* – är utvecklingen särskilt märkbar; från att ha citerat högerledaren Arvid Lindman, när denne säger sig inte tro på demokratin som styrelseform, anges i en senare variant av boken ”extrema socialister” som ett hot mot folkväldet. När pejorativet ”extrema socialister” förekommer blir den troligaste förväntade tolkningen att det refererar till politiska aktivister utanför socialdemokratin. Uttrycket förekommer i följande mening i *Alla tiders historia Bas* (2008): ”Extrema socialister hoppades – och många borgerliga fruktade – att något slags revolution skulle utbryta i Sverige precis som i Ryssland, Tyskland och Österrike-Ungern.” Denna mening kan jämföras med följande mening som står att läsa i en annan variant av läromedlet – *Nya Alla tiders historia* – nio år tidigare men sedan inte mer: ”Flera framstående medlemmar [av det socialdemokratiska partiet HS] vill genomföra republik och är inte främmande för revolutionära tvångsmedel.” Om man hypotetiskt tänker sig att meningarna hade förekommit i samma skildring så hade det fått till följd att många högt uppsatta socialdemokratiska partifunktionärer betecknats som ”extrema socialister”, däribland den blivande landsfadern Per Albin Hansson. Detta trots betydelseskilnaden mellan uttrycket ”hoppades” och uttrycket ”inte främmande för”.

Övergripande kan alltså konstateras det stora innehållsmässiga avståndet i de skildringar av det demokratiska genombrottet som återges i de olika varianterna och upplagorna av *Alla tiders historia*, läroböcker som uppskattningsvis behärskade 80 procent av marknaden. Enligt Staffan Selander är ett utmärkande drag för genren historieläroböcker att de *inte* skapar ny kunskap, att de bygger på tidigare framställningar. Detta borde gälla i än högre grad för de olika varianterna av *Alla tiders historia* eftersom det här handlar om böcker med identiska huvudtitlar och – med ett undantag – skrivna av samma författarkollektiv. Här har alltså observerats ett brott mot Selanders allmänna utsaga, ett brott som uppenbarar sig runt millennieskiftet; de relativt emanciperande *Alla tiders historia* och *Nya Alla tiders historia* kommer i sina sista upplagor 1999 och den starkt reviderade *Alla tiders historia Maxi* kommer i en förstaupplaga tre år senare, 2002.

Möjligen påverkar också den vid tiden mest framgångsrika gymnasieläroboken i historia skildringen i de mindre framgångsrika böckerna, *EPOS* och *Perspektiv på historien*. Det som kan tala för en sådan uppfattning är att de två sistnämnda reviderar sina skildringar något senare än *Alla tiders historia*, om vi utgår från den första revideringen i *Alla tiders historia A* 1996 jämfört med den samtida *Nya Alla tiders historia* 1989–1999. *EPOS* gör det i sin bok för A-kursen år 2000 jämfört med den

---

⁴⁵¹ Citatet återgivet hos Tingsten, s. 215.

ursprungligare för kurs A och B 1996, och *Perspektiv på historien* gör det 2008 jämfört med den första varianten av boken 2001. *EPOS* och *Perspektiv på historien* reviderar i och för sig inte lika omfattande; i *EPOS* för kurs A och B är skildringen oförändrad genom perioden, och i *Perspektiv på historien* är beskrivningen av de sociala motsättningarna alltjämt omfattande i den senare upplagan. Men de går i samma riktning som *Alla tiders historia*; de visar i en mindre utsträckning jämfört med tidigare att det är människor i sociala rörelser som skapar sin framtid.

Kanske är det också rimligt att anta att de professionella historiker som under perioden 1990 till 2010 skriver läroböcker utövar en påverkan. Författarna till de mest framgångsrika läroböckerna håller måhända ett öga på konkurrenterna och upptäcker då att professionella historiker – till exempel Harald Gustavsson och Bo Persson i sin bok *Tider, Historia A* 1995 – presenterar en annan bild av det demokratiska genombrottet, en bild som väsentligt skiljer sig från deras egen. Vissa gemensamma drag i *Tider, Historia A* och i *Alla tiders historia Maxi* vittnar om en sådan påverkan; det handlar främst om beskrivningen av hur Sveriges socialdemokratiska vänsterparti redan 1917 beträder en utstakad väg mot kommunismen och om hur Socialdemokraterna entydigt väljer reformismen vid samma tid.

I många av skildringarna under 2000-talet kan också läsas in ett ifrågasättande av själva begreppet *det demokratiska genombrottet*. En långsam gradvis övergång till demokrati betonas. Dessutom återuppstår – visserligen endast i två av böckerna – Carl Grimbergs och Karl Gustaf Westmans gamla föreställning att männen fick rösträtt redan 1909 och att rösträttsreformen 1918–1921 i huvudsak endast berörde kvinnorna.

I enlighet med Staffan Selander och Sven Sødning Jensen kan förändringar i läroböcker ses mot bakgrund av den samhälleliga utvecklingen. I vårt samhälle i stort sker, under 1990-talet och 2000-talets första decennium, en utveckling mot ett allt mindre folkligt inflytande över politiken. En ny säkerhetspolitisk doktrin, som ska innebära ett närmande till den enda återstående supermakten, förs in utan att någon verklig debatt förekommer. Politiken kopplas till viss grad bort från folkligt inflytande, framför allt genom inträdet i EU. Riksbanken görs oberoende parlamentarisk kontroll enligt mönster från EU. Efter direktiv från EG-domstolen försämrar fackföreningarnas möjlighet att vidta stridsåtgärder vid lönedumping. Makthavarna hävdar visserligen demokratins primat, särskilt när stridsinsatser ska göras; den svenska militära insatsen i Afghanistan motiverades till stor del med argumentet att den skulle gynna en demokratisk utveckling i Afghanistan förutom att befria Afghanistans kvinnor. Under perioden breder samtidigt förstållningen ut sig att det som hotar en gynnsam samhällsutveckling i Sverige är politiska krav underifrån. Kanske kan man se de förändrade skildringarna av det demokratiska genombrottet mot bakgrund av denna föreställning. Undantaget här är kvinnornas kamp för rösträtten under det demokratiska genombrottet. Denna kamp ges efter millennieskiftet visst utrymme i olika varianter av den bästsäljande *Alla tiders historia*. Möjligen är detta ett trendbrott som skulle kunna ses i ljuset av den relativa framgång kvinnokampen fick på 1990-talet genom den blocköverskridande uppslutningen bakom jämställdheten som politiskt mål.

Sammanfattning och slutdiskussion

Syftet med min avhandling har varit att ta reda på hur och varför svenska läroböcker i historia skildrar det demokratiska genombrottet som de gör över tiden 1920 till 2010, och vilken påverkan dessa skildringar kan tänkas ha givet de emancipatoriska mål jag utgår ifrån. Ett underordnat syfte har varit att pröva den emancipatoriskt inriktade historiedidaktikens generella utsagor på konkret nivå. Enligt denna inriktning, med sin uttalade målsättning att befria från historiefatalism, har modern västerländsk historieundervisning inte i tillräcklig grad visat att det är människor i sociala rörelser som skapar sin egen historia.

Jag utgår i min avhandling från att läroböcker i historia är viktiga förmedlare av kunskap och därmed också påverkar historiemedvetandet. I mina analyser av läroböckernas skildringar av det demokratiska genombrottet över tid tar jag avstamp i Michel Foucault, Antonio Gramsci och Raymond Williams, men framför allt i Sven Sødning Jensen, Staffan Selander och Christer Karlegård som på undervisningens område ger de tre förstnämndas allmänna utgångspunkt en större konkretion: Skolan är en arena för en ideologisk och social strid mellan olika synsätt på historien. Min avhandling ligger, när det gäller detta synsätt, nära Roger Johanssons avhandling om synen på Ådalen 31. Roger Johansson uppmärksammar i sina läroboksanalyser frånvaron av alternativa historiska förklaringar och frånvaron eller nedtonandet av sociala konflikter.

Jag försöker även ge tänkbara förklaringar till *varför* skildringarna av det demokratiska genombrottet ändras över tid genom att, så som Staffan Selander, Sven Sødning Jensen och Göran Andolf, jämföra med den aktuella historiska kontexten, det vill säga se vilken tidsanda som möjligen präglat skildringarna.

Låt oss emellertid först börja med de personer som står som författare till läroböckerna. Perioden från världskrig till murens fall kan – sett till mitt material – i viss utsträckning sägas bekräfta Staffan Selanders utsaga att en kader av läroboksförfattare tar över efter de akademiskt meriterade författarna på 1920- och 1930-talet. Men i denna avhandling är trendbrottet inte *så* tydligt. Ser vi på de tre perioderna 1920–1960, 1960–1990 och 1990–2010 är fördelningen mellan de två författarkategorierna följande. 1920–1960 har sex författare akademiska meriter (minst doktorexamen) av de tretton författare som ingår i urvalet. År 1960–1990 har elva författare akademiska meriter av totalt trettioen. Och 1990–2010 är de akademiskt

meriterade författarna tjuoen av totalt trettionio.⁴⁵² Andelen akademiskt meriterade författare sjunker aldrig under en tredjedel. Dominansen av professionella historiker under den avslutande perioden 1990–2010 kan anses något missvisande eftersom alla de elva lundahistoriker som tillsammans författat *I historiens spegel: Långa linjer* tagits med i beräkningen. Men även om vi bara räknar den författare som i denna bok skrivit avsnittet om det demokratiska genombrottet utgör författarna med minst doktorsexamen under perioden ändå över en tredjedel. Den enda period där akademikerna är i klar majoritet är tiden mellan 1920 och 1950.

Jämfört med de senare akademiskt meriterade författarna i mitt material, hade de tidigaste också fler meriter utanför universitetets grindar; Hans Larsson var medlem av Svenska Akademien; Karl Gustaf Westman beträdde ministerposter i omgångar; och Carl Grimberg var vid sidan av sin läroboksproduktion en bästsäljande författare. Dessutom var andelen personer i Sverige med akademisk titel betydligt mindre i början av min undersökta period jämfört med i slutet. Ytterligare en skillnad är att de tidigare akademikerna var mer framgångsrika som läroboksförfattare än de senare, åtminstone jämfört med dem verksamma efter murens fall. Från början på 1980-talet fram till 2010 är det tydligt att böcker skrivna av läroboksförfattare utan doktorsexamen är de som säljer bäst. De mest framgångsrika läroboksförfattarna bland akademikerna tycks vara de som skriver tillsammans med icke-akademiker, exempelvis Karl Molin och Ann-Sofie Ohlander i *Epos* samt Hans Albin Larsson i *Alla tiders historia Bas*. Om vi så går över till författarnas könstillhörighet kan konstateras att det fram till 1995 inte förekommer någon kvinna bland läroboksförfattarna som ingår i mitt urval. Mellan 1990 och 2010 är de kvinnliga läroboksförfattarna sex till antalet av totalt trettionio, en knapp sjättedel.

För att nu fokusera på själva läroboksskildringarna av det demokratiska genombrottet kan observeras hur kortfattade de flesta av dem är. Här finns naturligtvis ett problem i hur denna ”kortfattadhet” kan mätas men om vi utgår från undantagen – *Nya Alla tiders historia* från 1989 till 1999 samt *Perspektiv på historien* under 2000-talets första decennium – är det ett mindre utrymme som ägnas åt genombrottet.

Det som också är genomgående i de flesta läroböckerna är skildringen av det som många gånger uppfattas som en svensk eller nordisk samförståndsanda, en mentalitet som gör att samhällsliga konflikter får sin lösning via förhandlingar och inte genom våld, och som – åtminstone implicit – hävdar en dikotomi dem emellan. Här blir böckerna många gånger normerande i sitt skrivsätt.

Enligt Anette Kuhns emancipatoriska målsättning bör undervisningen bland annat öva eleverna i ideologikritiskt tänkande samt öka deras förmåga till politiska ställningstaganden. Sett till några av de mer specifika didaktiska krav Christer Karlegård ställer på läroböcker i historia kan följande konstateras när det gäller denna avhandlings läroboksskildringar av det demokratiska genombrottet. *Oenighet bland forskare* vad

---

⁴⁵² En del av författarna räknas här dubbelt beroende på att de verkat under två perioder. Det totala antalet författare stannar vid sjuttiofire.

gäller det demokratiska genombrottet redovisas aldrig. *Historiska kvarlevor* i form av vid tiden skapade texter eller bilder, som inte endast är illustrationer, är få. I *Alla tiders historia* 1983–1999 förekommer dock utdrag ur ett demokratifientligt tal av högerledaren Hjalmar Hammarskjöld men detta återges inte i någon av de senare varianterna av boken. Talet uttrycker ett motstånd mot demokratin och det hålls av en känd högerledare, företrädare för ett parti med kopplingar till dagens Moderaterna. I *Perspektiv på historien A* 2001 återges en satirisk bildserie med gulaschbaronen som motiv, publicerad i tidskriften *Naggen* 1917. Denna bildserie ersätts emellertid i den senare varianten av boken 2008 av ett mera intetsägande fotografi av folk som köar utanför en livsmedelsbutik. Till sist när det gäller återgivande av kvarlevor i böckerna kan konstateras att inte någon av författarna i mitt material citerar ur Värner Rydén dagbok trots att denna av forskningen värderats som en viktig och unik källa till det demokratiska genombrottet. Kopplingar kan dock skönjas från denna källa till skildringen i *Nya Alla tiders historia* 1989–1999.

Ytterligare ett krav Karlegård ställer på ”den goda läroboken” i historia och vars uppfyllande undersökts i denna avhandling är kravet på att aktörerna i skildringarna ska vara tydliga. Böcker som döljer aktörer påverkar eleverna till passivitet och uppgivenhet. Denna historiefatalism har av forskare uppmärksamats som ett generellt drag i västerländska läroböcker under modern tid. Det jag själv uppfattar som bestående i skildringarna genom hela undersökningsperioden, det som läroböckerna från skilda tider ändå har gemensamt gäller just aktörskapet. Huvudaktörerna är de samma genom hela perioden, den liberala och den socialdemokratiska ledningen. I mitt material har det varit det liberala partiets ledare Nils Edén samt det socialdemokratiska partiets ledare Hjalmar Branting som med få undantag framställts som de mest drivande för demokratins genombrott. De viktigaste undantagen är *Alla tiders historia* och *Nya Alla tiders historia* under tiden 1983 – 1999. Dessa böcker ser regeringen Edéns genomdrivande av rösträttsreformen som tydligt kopplat till folkliga rörelser; det är på dessa rörelser initiativ som regeringen går från ord till handling. Eftersom just dessa böcker uppskattningsvis lästes av fyra femtedelar av gymnasieeleverna under sin utgivning väger deras skildringar tungt. Men i de flesta läroböckerna beskrivs politik som något elitistiskt, och partierna som monoliter. De sociala rörelserna till förmån för demokratin döljs eller anonymiseras genom bruket av passiva verbformer eller genom användandet av metaforer som ”storm” eller ”oro”. Detta bekräftar Staffan Selanders allmänna utsaga att ”personliga motiv dominerar” i läroböckerna ”framför en beskrivning eller analys av mer komplicerade, kollektiva beslutsprocesser”. Historien hängs upp på ”några viktigare gestalter”.⁴⁵³

Helt frånvarande i de undersökta böckerna är skildringar av militärens och delar av den politiska högerns organiserade förberedelser inför ett väntat revolutionsförsök genom upprättandet av paramilitära skyddskårer. Denna frånvaro kan alltså inte fastställas genom att inbördes jämföra de i denna avhandling analyserade böckerna.

---

⁴⁵³ Selander, s. 80.

Genomgående i mitt material är också utelämnandet av kvinnors kamp för rösträtt *vid* det demokratiska genombrottet. Denna kamp omnämns endast i två av böckerna och då mer eller mindre implicit. Detta ska inte tolkas som att jag påstår att rösträttskampen bland kvinnorna helt har utelämnats i de andra böckerna men att denna kamp utelämnats just vid skildringarna av själva genombrottet. Måhända är anledningen till utelämnandet en icke uttalad föreställning om att kvinnornas kamp för rösträtt egentligen når sitt mål redan runt 1910. Det är då som den tidens vänsterpartier – Socialdemokraterna och Liberalerna – skriver in kravet på kvinnlig rösträtt i sina partiprogram. Men under 2000-talets första decennium kan ett trendbrott anas i de olika varianterna av den marknadsledande *Alla tiders historia*. I början av detta årtionde sträcks kvinnornas rösträttskamp fram till 1917, för att så i slutet av decenniet ges betydelse också under själva genombrottet. Möjligen kan detta ses mot bakgrund av kvinnorörelsens relativa framgångar i tiden efter murens fall, framgångar som innebär ett blocköverskridande stöd för jämställdhetspolitiska mål.

Sett till det specifika i skildringarna för varje period så utmärks 1920-talet av den osäkerhet läroboksförfattarna uttrycker inför det nya statsskicket. Tiden präglas av sociala konflikter, minoritetsparlamentarism och börskrasch med massarbetslöshet som följd. Läroboksförfattarna framträder inte som några övertygade demokrater. Det skrivs att framtiden får utvisa om reformen var bra eller inte. När högerns motstånd mot demokratin skildras så beskrivs det som grundat i en oro för samhällets framtid i dess helhet, inte som grundat i ett intresse. Potentiella revolutionärer beskrivs som ansvarslösa äventyrare, som naiva, eller rätt och slätt som cyniska brottslingar utnyttjande en folklig politisk rörelse för egna syften. Under detta decennium präglas läroboksskildringarna av en *klassisk* historiesyn där nationell sammanhållning framställs som ett övergripande mål medan klasskampen ses som ett hot mot denna sammanhållning. Skildringarna av ett fåtal aktörer ur samhällets elit kan under perioden visserligen inte sägas verka emancipatoriskt. Men kanske kan ändå författarnas skepsis gentemot demokratin verka för medvetna val och politiska ställningstaganden bland eleverna. Dessutom kan skildringarna i vissa enskildheter verka emancipatoriskt. Carl Grimberg lägger vikt vid kvinnornas rösträttsrörelse under själva genombrottet, Hans Larsson uppvisar en mer nyanserad bild av Sveriges socialdemokratiska vänsterparti än den som möter oss i senare läroböcker, och både Hans Larsson och Karl Gustaf Westman menar att demokratin i Tyskland och Österrike upprättades revolutionärt av arbetarklassen med social utjämning som mål. Men alla de här anförda skrivningarna ska försvinna i författarnas böcker under 1930-talet, liksom också uttrycken för farhågor och osäkerhet när det gäller det demokratiska statsskicket.

Från början av 1930-talet lyckas Socialdemokraterna få en bredare och säkrare parlamentarisk grund för ett regeringsinnehav som ska vara under fem decennier. Arbetsmarknadens parter – fackföreningar och arbetsgivarorganisationer – når en uppgörelse i och med Saltsjöbadsavtalet 1938. Och kanske är det i ljuset av denna omsvängning från öppen konflikt till klassarbete som vi ska se de ändrade

skildringarna under 1930-talet; klasskampen har blivit historia, demokratin har konsoliderats. Samhällsfred råder.

Både Grimberg och Larsson ska vid 1930-talets mitt komma att företa stora förändringar i sina beskrivningar av det demokratiska genombrottet. Även hos Odhner-Westman sker en förändring, men den sker något tidigare, 1931, och då endast i boken för realskolan. I Grimbergs tionde upplaga av *Sveriges historia* skiftas fokus. I upplagorna före 1936 är det enbart kvinnorna som, delvis på grund av sin egen kamp, vinner politiskt inflytande i och med rösträttsreformen. I upplagorna efter 1936 är det först och främst arbetarklassen som sägs flytta fram sina positioner. Genomgående är det dock ministären Edén som är huvudaktör vid det demokratiska genombrottet. Hos Larsson förkortas skildringen av rösträttsreformens tillblivelse avsevärt i den femte och sista upplagan av hans bok för folkskolan 1935. Beskrivningen blir mer abstrakt och aktörskapet flyttas uppåt i samhällshierarkin. Samtidigt försvinner hans farhågor från tidigt 1920-tal om en osund demokratisk utveckling. Hos Odhner-Westman sker en tydlig förändring 1931 i läroboken för realskolan. Från att ha skildrat demokratin som ett resultat av den internationella klasskampen – en kamp som även svenska politiker tog intryck av och som påverkade deras vilja till reform – betonas i de senare upplagorna klassarbetet samtidigt som det folkliga initiativet tonas ned eller helt försvinner. Demokratins syfte var hos Westman under 1920-talet "likhet i levnadsvillkor och förmögenhet". År 1931 och framåt är det "frihet och jämlikhet".

Kanske kan man tolka dessa förändringar i de tre böckerna som början på en övergång från ett klassiskt skrivsätt till ett objektivistiskt. Det innebär nya skildringar som *i sin form* går från det normerande till det deskriptiva, och från det personligt resonerande till det objektivt sakliga och "vetenskapliga" men som, enligt Sødning Jensen, *ideologiskt* inte skiljer sig från det klassiska. Den objektivistiska historieundervisningen kom, menar Sødning Jensen, bara att medföra en yttlig förändring utan att påverka den grundläggande ideologin. Sødning Jensen tycks dessutom mena att den debatt som uppstod under övergången från klassisk till objektivistisk undervisning i Danmark på 1930-talet är att betrakta som något av en skendebatt, att den uttrycktes genom mer eller mindre falska föreställningar, där det objektivistiska ansågs vara vetenskapligt och det klassiska ansågs folkligt och pedagogiskt. Den egentliga grunden för motsättningen ser Sødning Jensen som social; den klassiska historiesynen hade från början lyfts upp av progressiva befolkningsgrupper på 1800-talet – de självägande bönderna och städernas borgerskap – men när dessa klasser i sin motsättning till den framväxande arbetarrörelsen själva blev försvarare av det bestående tog detta sig uttryck i en objektivistisk historiesyn. Sett till min undersökning missar emellertid en sådan bedömning den emancipatoriska aspekten; de *explicita* pläderingarna för samarbete och de uttryckliga varningarna för en våldsam utveckling implicerar i 1920-talets skildringar ett samhälle med starka sociala motsättningar. Dessutom kan den resonerande och personliga stilen samt den högre graden av konkretion och realism i skildringarna verka emancipatoriskt i högre

utsträckning än de objektivistiskt präglade framställningar som utmärker böckerna från 1930-talet och framåt.

Under slutet av min första period 1920–1960, från freden 1945 till början av 1960-talet, är fortfarande nyutkomna läroböcker i historia relativt få. Man kan tänka sig att många skolor har kvar klassuppsättningar av mellankrigstidens böcker. Dessutom ges ju Grimbergs och Odhner-Westmans läroböcker ut ända in på 1950-talet. I de nya böckerna skildras demokratin som något positivt och självklart. Men det betyder också att skildringarna är mer kortfattade och mindre resonerande, åtminstone jämfört med Larssons och Odhner-Westmans tidiga skildringar. Kanske kan man se detta som den definitiva övergången från *klassisk* till *objektivistisk* historieskrivning, en undervisning där explicita värderingar har tagits bort men som trots ytan av objektivitet och vetenskaplighet inte diskuterar urval av fakta samt förlägger klassmotsättningar till förgångnen tid. Övergripande betonas samförstånd och klassamarbete som grund för folkväldet men det finns enskildheter som bryter detta mönster. I en av böckerna sägs att folket ”ryckte åt sig” makten vilket tyder på både ett motstånd mot demokratin och på folklig initiativkraft. Det är också under denna period som uttrycket *det demokratiska genombrottet* för första gången dyker upp i mitt material. Men det är med förbehåll. Författaren sätter ett s. k. (så kallade) framför uttrycket och tonar därmed ned dess inneboende dramatik. Kvinnors kamp för rösträtt vid beskrivningarna av det demokratiska genombrottet har helt försvunnit i och med Grimbergs ändrade fokus i mitten på 1930-talet. Böckerna skrivs mot bakgrund av en osäker efterkrigstid som snart avlöstes av det kalla kriget. Inrikes lyckas Socialdemokraterna dra igång ganska omfattande välfärdsreformer. Finalen på reformsträvandet under perioden är riksdagens ja till den allmänna tilläggs pensionen, ATP.

Under perioden från 1960-talets början till 1980-talets slut kommer en rad läroböcker i historia ut. Det är under denna period som uttrycket *det demokratiska genombrottet* i viss mån etableras. Skildringarna är något längre men fortsatt korta jämfört med de längsta skildringarna i mitt material. Det finns också en tendens till ett mera uttalat konfliktperspektiv och detta blir påtagligare ju längre fram i perioden vi kommer. Det är enbart under denna period som det kan utläsas att Liberalerna inte var helt och fullt för demokratin strax innan dess genombrott. I hela mitt material skildras eller antyds detta i två böcker, vilkas förstaupplagor ges ut 1962 respektive 1983. Det är också under denna period som motsättningen inom socialdemokratin under *det demokratiska genombrottet* börjar skildras i vissa läroböcker; första gången det sker är 1962 men det är först på 1980-talet det sker mer frekvent. Det framgår ur dessa skildringar att en närmast revolutionär socialdemokratisk fraktion med omfattande socialisering på sitt program får de socialdemokratiska ministrarna att agera i demokratisk riktning. Dessa insikter som läroböckerna förmedlar verkar emancipatoriskt; en förståelse ges för att det krävs politisk aktivitet bland folket om maktavare ska agera i dess intresse. Det ger en grund för politiskt ställningstagande. I motsatt riktning verkar dock avsaknaden av skildringar som beskriver kvinnornas rösträttskamp.

Den historiska bakgrunden för den ändrade skildringen av det demokratiska genombrottet är den relativt höga graden av politiska initiativ underifrån med början från mitten av 1960-talet fram till 1980-talets inledning. Att förändringarna slår igenom först under 1980-talet ser jag som en idémässig eftersläpning. Dock tycks den andra vågens feminism inte påverka skildringarna av demokratins genombrott i historieläroböckerna.

Den avslutande perioden 1990 till 2010 är speciell eftersom en av läroböckerna – *Alla tiders historia* – uppskattningsvis behärskar fyra femtedelar av marknaden. I de två olika varianterna av denna på 1980- och 1990-talet präglas skildringarna av ett uttalat konfliktperspektiv. Beskrivningarna av det demokratiska genombrottet är relativt omfattande. Reaktionen mot folkväldet målas upp utförligt; i den tidigare varianten citeras högerledaren Hjalmar Hammarskjöld när han uttalar sitt motstånd mot demokratin. Dock beskrivs inte rörelsen för kvinnlig rösträtt som aktör under själva genombrottet, och motsättningen inom det liberala partiet mellan anhängare och motståndare till ett egendomsstreck vid de indirekta valen till första kammaren nämns inte heller. Däremot skildras motsättningen inom det socialdemokratiska partiet i den senare varianten – *Nya Alla tiders historia* – vilket verkar emancipatoriskt.

Vid jämförelse med Roger Johanssons resultat vad gäller läroboksskildringar av Ådalen 31 så kan följande konstateras. Före 1970 är Ådalen 31 en icke-händelse i läroböckerna med ett undantag, och i den boken från 1958 framstår ”kommunistiska demonstranter” som de som provocerar fram övervåldet. Detta ändras sedan diametralt i nästa periods läroböcker. Under åren 1970–1996 förekommer Ådalen 31 frekvent i läroböckerna och nu är det de strejkande som i de allra flesta fall har författarnas implicita sympatier. Läroböckerna anger sedan att de hårda klassmotsättningarna kom att lösas genom Socialdemokraternas valseger 1932, den kommande uppgörelsen med Bondeförbundet samt genom Saltsjöbadsavtalet. Det är från – men inte *med* – Ådalen 31 som det moderna Sverige träder fram präglad av kompromissvilja och samförståndsanda. Dock, i den allra sista av de av Johansson analyserade läroboksskildringarna från 1996 urskuldats dödsskjutningarna som orsakade av missförstånd och de kopplas inte längre till det kommande folkhemsbygget.⁴⁵⁴ Johansson anar här ett trendbrott när det gäller synen på Ådalen 31, ett trendbrott som han hypotetiskt kopplar till den förändrade synen på folkhemmet i och med den ideologiska högeroffensiven på 1990-talet.⁴⁵⁵

Mitt eget resultat, när det gäller skildringarna av det demokratiska genombrottet, bekräftar ett sådant trendbrott. Ungefär vid 1990-talets mitt och framåt kan man se tydliga förändringar först märkbara i de läroböcker som inte når det största antalet elever. Men deras påverkan bör inte underskattas eftersom så många av dem är skrivna av historievetenskapligt meriterade författare, många professorer. Skildringarna blir

---

⁴⁵⁴ Johansson, s. 332–333.

⁴⁵⁵ Johansson, s. 339–340.

något kortare och dessutom vagare, mer abstrakta. Hotet mot demokratin flyttas från höger till vänster. Detta slår sedan igenom i de flesta böckerna efter millennieskiftet, framför allt i den marknadsledande *Alla tiders historia*. I den inom tidsramen för denna avhandling sista varianten av denna bok förekommer det klara pejorativet ”extrema socialister”. Men denna bok lyfter också fram kvinnors rösträttskamp under själva genombrottet, en kamp som varit osynlig i mitt material ända sedan mitten av 1930-talet. Dock, denna Carl Grimbergs ursprungliga syn på det demokratiska genombrottet – en syn som han själv övergav 1936 – innefattade också en inskränkning som nu kommer tillbaka i de inom min tidsram allra sista böckerna.

År 2008, i *Alla tiders historia Bas*, avslutas skildringen av det demokratiska genombrottet enligt följande. ”Tio år efter männen fick således också kvinnorna rösträtt.”⁴⁵⁶ Och i *Samband historia plus* 2009 avslutas skildringen av rösträttsreformen 1907–1909 sålunda: ”Men rösträtt enbart för män var bara en halv demokrati.”⁴⁵⁷ Detta kan tolkas som ett tecken i tiden: Klasskampen tonas ned. Istället betonas samarbete över klassgränserna och i en av böckerna sägs detta *föreställda* samarbete bero på en unik svensk tradition av fredsvilja och samförståndsanda. Föreställningen gränsar till det nationalchauvinistiska och uppvisar många paralleller med den föreställning om en unik svensk nationalkaraktär som var vanligt förekommande högt upp i det svenska bildningsväsendet åtminstone fram till 1950-talet. Dessutom ifrågasätts i några av skildringarna själva begreppet *det demokratiska genombrottet*; en långsam gradvis övergång till demokrati betonas och det symbolladdade årtalet 1918 försvinner. Detta är närmast en återgång till beskrivningarna av rösträttsreformens tillblivelse i läroböckerna före 1960, ja, kanske kan det till och med ses som en återgång till en *klassisk* historiesyn, där nationell sammanhållning *explicit* framställs som ett övergripande mål och klasskampen ses som ett hot.

Ett klart undantag när det gäller 2000-talets läroböcker är *Perspektiv på historien*. Här är beskrivningen av Sveriges väg till demokrati omfattande och ingående, men kvinnornas rösträttskamp skildras inte vid själva genombrottet och motsättningarna inom socialdemokratin och inom det liberala partiet nämns inte heller. Dessutom följer även *Perspektiv på historien* den allmänna trenden att förkorta framställningen och tona ned samhällsmotsättningarna om man jämför den ursprungliga texten från 2001 med den reviderade från 2008.

Som en av anledningarna till förkortningar, och därmed omskrivningar, identifierar Staffan Selander en *stoffrängsel* i historieläroböckerna efter andra världskriget. Dock menar Selander att dessa förkortningar mest drabbar den äldre historien och dit kan knappast räknas det demokratiska genombrottet. I denna avhandling identifieras visserligen förkortningar men fokus riktas mot de innehållsmässiga implikationer dessa har. Staffan Selander anser liksom Sven Sødning Jensen att lärobokstexterna framför allt

---

⁴⁵⁶ Larsson, Almgren, s. 72–73.

⁴⁵⁷ Ericsson, Hansson, s. 434.

bör förstås mot bakgrund av den aktuella historiska kontexten. I enlighet med ett sådant synsätt skulle man kunna se läroböckernas förändrade skildringar av det demokratiska genombrottet kring år 2000 mot bakgrund av de i Sverige stora politiska, ekonomiska och säkerhetspolitiska förändringarna från 1990 och framåt parat med en minskning av politisk aktivitet bland massorna, något som inneburit en försämring för de lägre klasserna samt en maktförskjutning uppåt i samhällshierarkin. Det Selander och Sødning Jensen däremot inte identifierar på sin höga abstraktionsnivå är de närmast tvära kast i skildringarna av det demokratiska genombrottet som förekommer i böckerna under vissa perioder; en parallell kan här dras mellan å ena sidan förändringarna i de mest framgångsrika svenska läroböckerna i historia under 1930-talet och å andra sidan förändringarna i de mest framgångsrika svenska läroböckerna i historia under 1990-talet och 2000-talets inledande decennium. Det handlar då om *revideringar*, det vill säga att skildringen av det demokratiska genombrottet skrivs om i böckerna från en upplaga till en annan eller från en variant till en annan, att förändringarna alltså sker *inom* författarskapen. I min undersökning sammanfaller denna typ av förändringar i tid med det som brukar benämnas den svenska modellens uppgång respektive den svenska modellens fall. Det är under dessa perioder som historien om det demokratiska genombrottet mest påtagligt skrivs om. Den senare perioden är det naturligtvis omöjligt att Selander och Sødning Jensen skulle kunna ha förutspått. Förändringarna på 1930-talet och framåt ser dock Sødning Jensen, med utgångspunkt i Wolfgang Klafki, som en övergång från klassisk till objektivistisk historieskrivning. Den objektivistiska historieskrivningen lever sedan enligt Sødning Jensen kvar trots utmaningarna från formalistisk historieskrivning på 1960-talet och, senare, från pluralistisk historieskrivning på 1970-talet. I denna avhandling har dock identifierats en nyansering av den objektivistiska historieskrivningen i emancipatorisk riktning från tidigt 1960-tal och framåt. Det folkliga initiativet vid demokratins genombrott lyfts fram och fraktionsmotsättningar inom de ledande partierna antyds åtminstone. Undantagen är dock många och det är först under 1980-talet och då särskilt i den marknadsledande *Alla tiders historia* som dessa emanciperande drag blir mer entydiga. Men denna utveckling ska brytas, framför allt i nya varianter av denna bok, under 2000-talets inledande decennium. De utmärkande dragen i dessa senare böckers skildringar av demokratins genombrott kan sammanfattas som en konstruerad dikotomi mellan våld och förhandlingar; normativt förordas reformismen definierad som revolutionens absoluta motsats. De politiska ledarna agerar. Massan reagerar. I *Nya Alla tiders historia* under föregående decennium är kausaliteten närmast den omvända. (Ur denna aspekt är omskrivningen i *Alla tiders historia Maxi* 2002 något av en upprepning av Karl Gustaf Westmans revidering i *Fäderneslandets historia* 1931.) I tiden kring år 2000 rör sig även de andra relativt framgångsrika historieläroböckerna bort från Anette Kuhns emancipatoriska mål och Christer Karlegårds didaktiska krav. Men rörelsen är alltså tydligast och tidigast i bästsäljaren; uppskattningsvis innehade de olika varianterna av *Alla tiders historia* 80 procent av marknaden under större delen av 1900-talets avslutande decennier. Dessa decennier kan därför ses som den mest

emanciperande tiden vad gäller läroboksskildringar av det demokratiska genombrottet under hela min undersökningsperiod. Undantaget är att den självständigt organiserade kvinnorösträttsrörelsen inte skildras. Men kvinnorörelsen skymtar bara fram i några få böcker som aktör under själva genombrottet och kan inte sägas prägla något längre avsnitt i den undersökta perioden 1920–2010.

Avslutningsvis och övergripande kan konstateras att när det gäller utvecklingen av läroböckernas sätt att beskriva det demokratiska genombrottet från 1920 till 2010 så är det inte fråga om en progression eller regression; rörelsen är inte rak och entydig utan mera böljande fram och tillbaka (ibland går vågorna särskilt höga). 1920-talets böcker kan i enskildheter verka emanciperande i betydelsen visa att det är människor i sociala rörelser som skapar sin egen framtid, detta även när de normativt pläderar för klassamarbete. Denna emanciperande verkan har böckerna sedan i mindre grad efter det att författarna under 1930-talet företagit mer eller mindre genomgripande revideringar. Från 1960-talet kan beskrivningarna av genombrottet i vissa av böckerna åter ses som mer emanciperande vilket når en kulmen i *Alla tiders historia* och *Nya Alla tiders historia* under 1980- och 1990-tal. Dessa marknadsdominerande böcker är de som i högst grad under hela min undersökningsperiod kan anses motverka en fatalistisk historiesyn. Emellertid, med början under 1990-talet och framför allt under 2000-talets inledande decennium, sker en tydlig rörelse bort från emancipatoriskt inspirerad historieskrivning, då författarna till de mest framgångsrika böckerna precis som under 1930-talet reviderar sina skildringar.

Litteraturlista

Läroböcker

- Anders Gunnar, *Historia för den treåriga realskolan*, Norstedts, Stockholm 1958
- Bergander Bengt, Erlandson Simon, Wichman Knut, *Allmän historia för den treåriga realskolan*, Norstedts, Stockholm 1959
- Bergström Börje, Almgren Hans, Löwgren Arne, *Alla tiders historia*, Liber, Stockholm 1983 (1984, 1985, 1992)
- Bergström Börje, Almgren Hans, Löwgren Arne, *Alla tiders historia*, Gleerups, Malmö 1992 (1999)
- Bergström Börje, Almgren Hans, Löwgren Arne, *Nya Alla tiders historia*, Gleerups, Malmö 1989 (1994, 1998, 1999)
- Bergström Börje, Almgren Hans, Löwgren Arne, *Alla tiders historia A*, Gleerups, Malmö 1996 (2004, 2007)
- Bergström Börje, Almgren Hans, Löwgren Arne, *Alla tiders historia Maxi*, Gleerups Malmö 2002 (2007)
- Borg Ivan, Nordell Erik, *Historia för gymnasiet årskurs 2*, AVCarlsons, Stockholm 1967
- Brolin Per-Erik, Dannert Leif, Holmberg Åke, *Allmän och nordisk historia för gymnasiet: Norden från äldsta tid och den övriga världen från år 1000*, Almqvist och Wiksell, Stockholm 1963
- Brolin Per-Erik, Dannert Leif, Holmberg Åke, *Historiens huvudlinjer: Lärobok för gymnasiet Åk 2-3*, Almqvist & Wiksell, Stockholm 1967
- Brolin Per-Erik, Dannert Leif, Holmberg Åke, *Historiens huvudlinjer 2A*, Almqvist & Wiksell, Stockholm 1979
- Bäcklin Martin, Carlsson Sten, Lendin Waldemar, Valentin Hugo, *Historia för gymnasiet: Allmän och nordisk historia efter år 1000*, Almqvist & Wiksell, Stockholm 1964 Andra upplagan (1964, 1962)
- Carlsson Kjell-Åke, Graninger Göran, Tägil Sven, *Vägar till nuet: Från forntiden till våra dagar*, Esselte Studium, Stockholm 1983
- Carlsson Kjell-Åke, Graninger Göran, Tägil Sven, *Vägar till nuet: Från forntiden till våra dagar*, Almqvist & Wiksell. Solna 1990

- Ekonen Jouni, Kulju Vilho, Matsinen Terttu, *Människans vägar 2: Sverige från 1809 och allmän historia från imperialismen till våra dagar*, Almqvist & Wiksell (Otava Kustannusosakeyhtiö), Stockholm 1996
- Elm Sten, Thulin Birgitta, *Historia Kurs A*, Interskol, Malmö 1995
- Ericsson Niklas, Hansson Magnus, *Samband historia plus*, Bonniers, Stockholm 2009
- Erlanson Simon, Wichman Knut, *Allmän historia för realskolan*, Norstedts, Stockholm 1949
- Grimberg Carl, *Sveriges historia för folkskolan: andra delen omfattande tiden från Karl XII:s död till våra dagar*, Nordstedts, Stockholm 1923
- Grimberg Carl, *Sveriges historia för folkskolan: andra delen omfattande tiden från Karl XII:s död till våra dagar*, Nordstedts, Stockholm 1948
- Gustafsson Harald, Persson Bo, *Tider, Historia A*, Almqvist & Wiksell, Stockholm 1995
- Hagnell Axel, Olander Gunnar, *Allmän historia*, Skolförlaget – Gävle, Gävle 1955
- Hildingson Lars, Samuelson Sven, *Fortid till nutid 2*, Natur och Kultur, Stockholm 1983
- Hultman Charles, Sylvan Nils, *Historia: Del II, omkring 1850 – nuvarande tid, Läro- och läsebok för årskurserna 7 och 8*, Skolförlaget Gävle AB, Stockholm 1960
- Häger Bengt Åke, *Grepp om historien 2: Från och med den industriella revolutionen till och med andra världskriget*, Studentlitteratur, Lund 1979
- Häger Bengt Åke, *Grepp om historien*, Studentlitteratur, Lund 1983
- Häger Bengt Åke, *Följ med genom tiderna*, Dialogos, Lund 1985
- Kahnberg Alf, Lindeberg Gösta, Sjöstedt Lennart, *Genom tiderna 3*, Gleerups, Lund 1962
- Kumlien Kjell, *Sveriges historia för gymnasiet*, Bonniers, Stockholm 1955
- Kumlien Kjell, Lindberg Folke, Tham Wilhelm, *Historia för gymnasiet*, Norstedts, Stockholm 1963
- Larsson Hans, *Lärobok i Sverges Historia för folkskolan: Med tillägg av händelserna efter år 1914*, Gleerups, Lund 1922
- Larsson Hans, *Lärobok i Sverges Historia för folkskolan*, Gleerups, Lund 1929
- Larsson Hans, *Sverges Historia för folkskolan*, Gleerups, Lund 1935
- Larsson Hans Albin, Almgren Hans, *Alla tiders historia Bas*, Gleerups, Malmö 2008
- Modie Peter, Nordqvist Alf, *Historia 1 för fäckskolan*, Uniskol, Lund 1965
- Nyström Hans, Nyström Örjan, *Perspektiv på historien A*, Gleerups, Malmö 2001
- Nyström Hans, Nyström Lars, Nyström Örjan, *Perspektiv på historien A bas*, Gleerups, Malmö 2008
- Odhner Clas Theodor, Westman Karl Gustaf, *Lärobok i historia för folkskolan*, Norstedts, Stockholm 1925
- Odhner Clas Theodor, Westman Karl Gustaf, *Lärobok i historia för folkskolan*, Norstedts, Stockholm 1941

- Odhner Clas Theodor, Westman Karl Gustaf, *Lärobok i Fäderneslandets historia för realskolan*, Norstedts, Stockholm 1920
- Odhner Clas Theodor, Westman Karl Gustaf, *Lärobok i Fäderneslandets historia för realskolan*, Norstedts, Stockholm 1924
- Odhner Clas Theodor, Westman Karl Gustaf, *Lärobok i Fäderneslandets historia och samhällslära*, Norstedts, Stockholm 1931
- Odhner Clas Theodor, Westman Karl Gustaf, *Lärobok i Fäderneslandets historia för Realskolan*, utgiven av Nils Forssell, Norstedts, Stockholm 1945
- Oredsson Sverker och Andersson Lars (redaktörer), *I historiens spegel: Långa linjer*, Akademiförlaget, Göteborg 1995. Medverkande: Andersson Lars, Ankarloo Bengt, Broberg Gunnar, Carlsson Wetterberg Christina, Edgren Lars, Harrisson Dick, Holmberg Åke, Johansson Rune, Lundgren Lars J, Oredsson Sverker, Österberg Eva.
- Oredsson Sverker och Andersson Lars (redaktörer), *I historiens spegel: Långa linjer och tvärsnitt*, Akademiförlaget, Göteborg 1996. Medverkande: Andersson Lars, Ankarloo Bengt, Broberg Gunnar, Carlsson Wetterberg Christina, Edgren Lars, Harrisson Dick, Holmberg Åke, Johansson Rune, Lundgren Lars J, Oredsson Sverker, Österberg Eva.
- Samuelson Sven, *Medeltid till nutid 2: Historia för gymnasieskolans 2-åriga sociala linje*, Natur och kultur, Stockholm 1977
- Sandberg Robert, Karlsson Per-Arne, Molin Karl, Ohlander Ann-Sofie, *EPOS: Historia för gymnasieskolans kurs A och B*, Almqvist & Wiksell, Stockholm 1996 (1999, 2003, 2009)
- Sandberg Robert, Karlsson Per-Arne, Molin Karl, Ohlander Ann-Sofie, *EPOS: Historia för gymnasieskolans kurs A*, Almqvist & Wiksell, Stockholm 2000 (2008)
- Skrutkowska Karin, Norman Torbjörn, Stattin Jan, Westin Gunnar T, *Människan genom tiderna*, Natur och Kultur, Stockholm 1997
- Söderlund Ernst, Tunberg Sven, *Svensk historia för gymnasiet*, Norstedts, Stockholm 1960
- Tunberg Sven, Söderlund Ernst, *Svensk historia för gymnasiet*, Norstedts, Stockholm 1949
- Westin Gunnar T, *Människans historia 1815–1945*, Natur och Kultur, Stockholm 1993
- Wirsén Ragnar, *Historia för folkskolan*, Norstedts, Stockholm 1959
- Wirsén Ragnar, *Historia för enhetsskolan: del 2. Högstadiets kurs*, Norstedts, Stockholm 1960
- Öhman Christer, *Sekvens: Historia A*, Natur och kultur, Stockholm 2007

Litteratur

- Ahrne Göran, Niels Stöber, Max Thaning, *Klasstrukturen i Sverige, Struktur, klass och inkomster: Kontinuitet och förändring 1985–2015*. No 59, Rapport 20 i serien Klass i Sverige. Ett projekt från Katalys – institut för facklig idéutveckling
- Ammert Niklas, *Det osamtidas samtidighet*, Sisyfos, Uppsala 2008
- Andersson Jenny, Östberg Kjell, *Sveriges historia 1965–2012*, Norstedts, Stockholm 2013

- Andersson Palm Lennart, "Historieskrivningens frihet hotad", *Historisk tidskrift* 129:2 (2009)
- Andersson Palm Lennart, "Om historieskrivning genom votering, finländsk historienationalism" *Historisk Tidskrift* 130:2, 130:3 (2010)
- Andolf Göran, *Historien på gymnasiet: Undervisning och läroböcker 1820–1965*, Esselte, Malmö 1972
- Andrä Carl Göran, *Revolt eller reform: Sverige inför revolutionerna i Europa 1917–1918*, Carlsson Bokförlag, Stockholm 1998
- Aristoteles, *Politiken*, i översättning av Karin Blomqvist, Paul Åströms förlag, Jonsered 1993
- Aronsson Gunnar, Dallner Margareta, Gustafsson Klas, *Anställningsformer, arbetsmiljö och hälsa i ett centrum-periferiperspektiv*, Arbetslivsinstitutet, Arbete och hälsa nr 2000:9, Stockholm 2000
- Aronsson Peter, *Historiebruk – att använda det förflutna*, Studentlitteratur, Lund 2004
- Bengtsson Erik, "The swedish sonderweg in question: democratization and inequality in comparative perspective, c. 1750–1920", *Past and Present*, no. 244 (Aug. 2019) ><https://academic.oup.com/past/advance-article-abstract/doi/10.1093/pastj/gtz010/5498958>< (20190721)
- Bergman Tor "Den odemokratiska Europaunionen", ingår i *Europeiska Unionens Lagar*, Göthe Erik (redaktör), Häggglunds förlag, Stockholm 1994
- Berntsson Kerstin *Spelar släkten någon roll? "Den lilla historien" och elevers historiemedvetande*, Forskarskolan i historia och historiedidaktik, Lunds universitet, Malmö högskola, Lund 2012
- Burke Edmund, *Reflektioner om den franska revolutionen*, London 1790, översättning från engelska Carl G. Holm, Contra förlag & Co KB, Stockholm 1982
- Brandell Daniel, Martin Linde, Åsa Linderborg "Om detta må ni icke berätta", *Ordfront* nr 10 2003
- Carr E. H., *Vad är historia?*, Prisma, Stockholm 1965
- Childs Peter och Patrick Williams (red) *An Introduction to Post-Colonial Theory*, Hempstead 1997
- Clausen Hans Peter, *Hvad er historie?*, Berlingske Forlag, Köpenhamn 1963
- Clausewitz Carl von, *Om kriget*, Bonniers, Stockholm 1991
- Clegg, Schomburg, "The Dilemma of History in the Elementary School: Product or Process?", *Social Education*, vol. XXXII, nr 5, maj 1968
- Collingwood R. G., *The idea of history*, Clarendon, Oxford 1946
- Cramér Per, *Neutralitet och europeisk integration*, Norstedts Juridik AB, Stockholm 1998
- Danielsson Malmros Ingmarie, *Det var en gång ett land...: Berättelser om svenskhet i historieläroböcker och elevers föreställningsvärldar*, Agerings bokförlag, Höör 2012
- Dillard Dudley, *Västeuropas och Förenta staternas ekonomiska historia*, Liber, Lund 1985
- Edén Nils, *Den svenska riksdagen under femhundra år*, Norstedts, Stockholm 1935

- Edén Nils (red), *Sveriges riksdag. Historisk och statsvetenskaplig framställning utgiven enligt beslut av 1926 års riksdag*, Sveriges riksdag (utgivare), Stockholm 1931–1938
- Edgren Lars, Olofsson Magnus, *Political Outsiders in Swedish History 1848–1932*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle 2009
- Eriksson Christoffer *Prodemokratisk intervention, Användandet av demokratisering som legitimeringsprincip för militära interventioner – en komparativ studie över interventionen i Haiti 1994 och invasionen i Irak 2003*. Lunds universitet, Mänskliga rättigheter, Lund 2008 <lup.lub.lu.se/student-papers/record/1653625/file/1789784.pdf>
- Foucault Michel, *Diskursens ordning: Installationsföreläsning vid Collège de France den 2 december 1970*, Stehag, Stockholm 1993
- Franck Eskil, ”Historieframställning i grundlagsandans tjänst: Genmäle till professor Lennart Andersson Palm”, *Historisk Tidskrift* 129:3 (2009)
- Gerdner Gunnar, *Det svenska regeringsproblemet 1917–1920: Från majoritetskoalition till minoritetsparlamentarism*, Almqvist & Wiksell, Uppsala 1946
- Gerdner Gunnar, ”Ministären Edén och författningsrevisionen”, ingår i antologin *Kring demokratins genombrott i Sverige* under redaktörskap av Stig Hadenius, Wahlström & Widstrand, Stockholm 1966
- Gramsci Antonio, ”Intellektuals”, ingår i *A Cultural Studies Reader*, redaktörer Jessica Munns och Gita Rajan, London 1995
- Graninger Göran, Tägil Sven, *Källor till historien I*, Esselte studium (Uniskol), Lund 1966
- Graninger Göran, Tägil Sven, *Källor till historien II*, Esselte studium (Uniskol), Lund 1967
- Graninger Göran, Tägil Sven, *Källor till historien III*, Esselte studium (Uniskol), Lund 1968
- Gummesson Jonas, Kanger Thomas, *Kommunistjägarna*, Ordfronts förlag, Stockholm 1990
- Hadenius Stig, ”Förord”, till antologin *Kring demokratins genombrott i Sverige* under redaktörskap av Stig Hadenius, Wahlström & Widstrand, Stockholm 1966
- Heller Sahlgren Gabriel ”En blunder från OECD gör Pisaresultat skakiga”, *Dagens Samhälle*, nr 43, 20161208
- Heller Sahlgren Gabriel ”Svensson och Suhonen vet inte vad de skriver om”, *Dagens Samhälle*, 20180115, ><https://www.dagenssamhalle.se/debatt/svensson-och-suhonen-vet-inte-vad-de-skriver-om-20289><
- Hernadi Alexandra, ”Forum för levande historia tillbakavisar kritik”, *Svenska Dagbladet* 20080820
- Hirdman Yvonne, *Att lägga livet till rätta – studier i svensk folkhemspolitik*, ingår i Maktutredningens publikationer, 99-0641947-4, Carlsson, Stockholm 1989
- Holgersson Ulrika, Wängnerud Lena (red), *Rösträttens århundrade: Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige*, Makadam förlag, Göteborg, Stockholm 201
- Horgby Björn, *Egensinne och skötsamhet: Arbetarkulturen i Norrköping 1850-1940*, Carlsson, Stockholm 1993

- Höjer Henrik "Den röde professorn" intervju med Yvonne Hirdman, *Forskning & Framsteg* nr 5 2010
- Jeffrey A. Painter J. *Political Geography: An Introduction to Space and Power*, SAGE. London 2009
- Jensen Bernard Eric, *Historie – livsverden og fag*, Köpenhamn 2003
- Johansson Roger, *Kampen om historien, Ådalen 1931, Sociala konflikter, historiemedvetande och historiebruk 1931–2000*, Hjalmarson och Högberg, Lund 2001
- Junesjö Kurt, "Rättsröta", 20091214, <www.kurt.nu.>
- Karlegård Christer, "Historiedidaktikens status i Sverige 1", *Historiedidaktik i Norden*, Lund 1983
- Karlegård Christer, *Varför historia? Några didaktiska frågor*, ingår i serien "Utvecklingsarbete och fältförsök" rapport 4 1983, Lunds universitet och Lärarhögskolan i Malmö, Malmö 1983
- Karlegård Christer, *Undervisa i svensk historia*, Studentlitteratur, Lund 1991
- Karlsson Klas-Göran, *Historia som vapen: Historiebruk och Sovjetunionens upplösning 1985–1995*, Natur och kultur, Stockholm 1999
- Karlsson Klas-Göran, "Varför sekelslutets historieintresse? Levande historia som statsorganiserat historiedidaktiskt projekt i Sverige", ingår i *Historiedidaktik i Norden 7: Bruk og misbruk av historien / Nordisk konferanse om historiedidaktikk, Trondheim 1999*, redaktör Sirkka Ahonen, NTNU, Trondheim 2000
- Karlsson Klas-Göran, "Inledning" till *Historien är nu: En introduktion till historiedidaktiken*, redaktörer Klas-Göran Karlsson, Ulf Zander, Studentlitteratur, Lund 2009
- Karlsson Klas-Göran, "Historiedidaktik: begrepp, teori och analys", ingår i *Historien är nu: En introduktion till historiedidaktiken*, redaktörer Klas-Göran Karlsson, Ulf Zander, Studentlitteratur, Lund 2009
- Karlsson Klas-Göran "Historia, historiedidaktik och historiekultur – teori och perspektiv", ingår i *Historien är närvarande*, redaktörer Klas-Göran Karlsson, Ulf Zander, Studentlitteratur, Lund 2014
- Kuhn Anette, *Einführung in die Didaktik der Geschichte*, Kösel-Verlag, München 1974
- Larsson Hans, *Under världskrisen*, Bonniers, Stockholm 1920
- Leffler Tove, "JO-kritik skakar Forum för levande historia", *Dagens Nyheter* 20101104
- Lindberg Staffan I, Svensson Richard, *Rösträtt till salu: Det nya hotet mot demokratin?*, Premiss, Stockholm 2012
- Lindeborg Åsa, *Socialdemokraterna skriver historia: Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000*, Atlas, Stockholm 2001
- Lindeborg Åsa, "Hotad frihet", *Aftonbladet* 20080408
- Lindh Anna, Robin Cook, "FN måste moderniseras", *Sydsvenskan* 19991003
- Lindholm Rolf H., "Erkännande av stater. En ny doktrin?", *Svensk JuristTidning* 1993

- Lozic Vanja, *I historiekansons skugga, Historieämne och identifikationsformulering i 2000-talets mångkulturella samhälle*, Skrifter med historiska perspektiv nr 11, Malmö högskola. Lunds universitet, Malmö 2010
- Lozic Vanja, *Historieundervisningens utmaningar*, Gleerups, Malmö 2011
- Långström Sture, *Författarröst och lärobokstradition*, Umeå universitet, Borea Bokförlag, Umeå 1997
- Malm Stig, "Läs fördragen!", ingår i *Europeiska Unionens Lagar*, under redaktörskap av Erik Göthe, Häggelunds förlag, Stockholm 1994
- af Malmborg Mikael, *Den ståndaktiga nationalstaten: Sverige och den västeuropeiska integrationen 1945-1959*, Lund University Press, Lund 1994
- Marx Karl, "Förordet till "Till kritiken av den politiska ekonomin"", ingår i *Karl Marx: Texter i urval*, redaktörer Sven-Eric Liedman, Björn Linnell, Ordfront, Stockholm 2003
- Marx Karl, "Teser om Feuerbach", ingår i *Karl Marx: Texter i urval*, redaktörer Sven-Eric Liedman, Björn Linnell, Ordfront, Stockholm 2003
- Marx Karl, *Kapitalet, första boken*, Bo Cavefors förlag, Uddevalla 1969
- Meeuwisse Anna, *Debatten om välfärdsstaten och det civila samhället*, Sköndalinstitutets arbetsrapportserie nr 11, Stockholm 1999
- Möller Tommy, *Svensk politisk historia 1809–1975: Strid och samverkan under tvåhundra år*, Studentlitteratur, Lund 2007
- Möller Yngve, *Östen Undén, en biografi*, Norstedts, Stockholm 1986
- Nergelius Joakim, "Folkomröstningen om EMU var olaglig", Nyhetssajten europaportalen, 20080521
- Nielsen Vagn Oluf "Kritisk tænkning og anvendelse af kildemateriale i historieundervisningen" *Historie & Undervisning* nr 2, maj (1970)
- Nilsson Bengt, "Telefoniststrejken 1922" ingår i *Kvinnor mot kvinnor: Om systerskapets svårigheter*, redaktion Christina Florin, Lena Sommestad, Ulla Wikander, Norstedts, Stockholm 1999
- Norborg Lars-Arne, *Sveriges historia under 1800- och 1900-talen*, Liber AB, Stockholm 1993
- Nuder Pär, Karin Bildsten, Ingela Carlsson, Anna Ekström, Stefan Hanna, Leif Holmberg, Jan Larsson, Eva Rundkvist, Hans Stråberg, Anders Weilandt, "Gör din plikt för samhället' Statsministerns närmaste man: I framtiden ska ingen kunna välja att försörja sig på bidrag", DN Debatt, *Dagens Nyheter*, 19990827
- Nyzell Stefan, *"Striden ägde rum i Malmö": Möllevångskravallerna 1926. En studie av politiskt våld i mellankrigstidens Sverige*, Holmbergs, Malmö 2009
- Ohlander Ann-Sofie, *Kvinnors arbete*, SNS, Stockholm 2005
- Ohlsson Per T, *Svensk politik*, Historiska media, Lund 2014
- Ohlsson Per T, *1918: Året då Sverige blev Sverige*, Bonniers, Stockholm 2017

- Ohlin Pontus, intervju med Eskil Franck, överintendent på Forum för levande historia,
Lärarnas tidning nr 16 2013
- Olsson Lars, *Då barn var lönsamma: Om arbetsdelning, barnarbete och teknologiska förändringar i några svenska industrier under 1800- och början av 1900-talet*, Tiden, Stockholm 1980
- Painter J. och Jeffrey A. *Political Geography: An Introduction to Space and Power*, London 2009
- Palm Göran, *Indoktrineringen i Sverige*, PAN/Nordstedts, Stockholm 1968
- Perényi János, ”Den franska revolutionen i 1800-talets politiska medvetande”, ingår i *Franska revolutionen – bilder och myter* under redaktörskap av Ronny Ambjörnsson och Sverker R Ek, Ordfront, Stockholm 1989
- Pinto Andrés Brink och Martin Ericsson (red) *Politik underifrån: Kollektiva konfrontationer under Sveriges 1900-tal*, Arkiv, Lund 2016
- Plutarkhos *Levnadsteckningar över berömda greker och romare*, urval och översättning av Carl Theander, Ivar Harrie och Hugo Bergstedt, Natur och kultur, Stockholm 1947
- Premfors Rune, *Den starka demokratin*, Atlas, Stockholm 2000
- Puranen Bi, ”Ingen ko på den demokratiska isen”, *Svenska Dagbladet*, ledarblogg 20120831
- Ring Emelie, ”Skolan glödhet för riskkapitalet”, *Svenska Dagbladet* Näringsliv 20100807,
<http://www.svd.se/naringsliv/skolan-glodhet-for-riskkapitalet_5098225.svd>
- Runsten Ingrid, ”Skollyft, visst. Men alla måste lyftas.” *Sydsvenskan* 20161207
- Rüsen Jörn, ”Postmodern historieteori”, ingår i *Berättande och förnuft, historieteoretiska texter*, Daidalos, Göteborg 2004
- Rüsen Jörn, ”Nationalsocialismens historisering”, ingår i *Berättande och förnuft, historieteoretiska texter*, Daidalos, Göteborg 2004
- Rydén Värner, ”Dagbok 11–15 november 1918”, ingår i antologin *Kring demokratins genombrott i Sverige* under redaktörskap av Stig Hadenius, Walström & Widstrand, Stockholm 1966
- Rydén Värner, *Medborgarkunskap för fortsättnings- och andra ungdomskolor*, Norstedts, Stockholm 1923
- Rönnbäck Josefin *Politikens genusgränser. Den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap 1902-1921*, Atlas, Stockholm 2004
- Rönnbäck Josefin, ”Rösträttskampen – ett triangeldrama mellan kvinnor, män och staten” Göteborgs universitet, <www.ub.gu.se/kvinn/portaler/rostratt/historik/>
- Said Edward W., *The World, the text, and the critic*, Mass.: Harvard U. P., Cambridge 1983
- Said Edward W., *Orientalism*, Ordfront, Stockholm 1993
- Scheele Calle von, ”Lex Laval historia: – Det är en seger för alla som tror på kollektivavtal”, <<https://www.lag-avtal.se/.../lex-laval-historia-det-ar-en-seger-for-alla-som-tror-pa-koll...>> 20170427
- Schön Lennart, *En modern svensk ekonomisk historia: Tillväxt och omvandling under två sekler*, SNS, Stockholm 2000

- Selander Staffan, *Lärobokskunskap*, Studentlitteratur, Lund 1988
- Stiernstedt Jenny, ”Arkelsten förfalskar historien”, *Dagens Nyheter* 20111024
- Suhonen Daniel, Sten Svensson, Mats Wingborg, ”Privatiseringen är skolans största problem”, *Göteborgsposten* 20140510
- Swedenborg Birgitta, ”Håller de politiska argumenten för EMU?” *Ekonomisk Debatt* 2003, årg 31, nr 4
- Söderpalm Sven Anders, *Storföretagarna och det demokratiska genombrottet: Ett perspektiv på första världskrigets svenska historia*, Tiden, Lund, 1969
- Sødring Jensen Sven, *Historieundervisningsteori*, Christian Ejlers forlag, Köpenhamn 1978
- Sörlin Sverker, *Antropocen: En essä om människans tidsålder*, Svante Weyler bokförlag AB, Stockholm 2017
- Therborn Göran, *Kapitalet, överheten och alla vi andra: Klassambället i Sverige – det rådande och det kommande*, Arkiv förlag, Lund 2018
- Therborn Göran och Daniel Suhonen, Förordet till Göran Ahrne, Niels Stöber, Max Thaning, *Klasstrukturen i Sverige, Struktur, klass och inkomster: Kontinuitet och förändring 1985–2015*. No 59, Rapport 20 i serien *Klass i Sverige*. Ett projekt från Katalys – institut för facklig idéutveckling
- Thukydides, *Kriget mellan Aten och Sparta I*, översättning Sture Linnér, Forum, Stockholm 1978
- Tingsten Herbert, *Gud och fosterlandet: Studier i hundra års skolpropaganda*, Norstedts, Stockholm 1969
- Torbacke Jarl, *Carl Grimberg: Ett underbart öde?*, Norstedts, Göteborg 1993
- Turgot Anne Robert Jacques, ”On Universal History (1751)” I Ronald L. Meeks (ed) *Turgot on Progress, Sociology and Economics*, Cambridge 1973
- Törnmalm Kristoffer, ”Jan Björklund: Förstatliga skolan”, *Expressen* nätupplaga, 20131116
- Wahlbäck Krister, ”Erlander misstrodde Östen Undén”, *Dagens Nyheter* 20011028
- Wetterberg Gunnar, ”Historien om kompromissernas rike”, *Dagens Nyheter* 20140405,
- Wikander Ulla, ”Kvinnokultur, skillnader och sociobiologi, Kvinnorörelsen från 1960- till 90-tal ur ett personligt perspektiv”, ingår i *Kvinnor mot kvinnor: Om systerskapets svårigheter*, redaktion Christina Florin, Lena Sommestad, Ulla Wikander, Norstedts, Stockholm 1999
- Williams Raymond, ”Base an Superstructure in Marxist Cultural Theory”, Ingår i *New Historicism and Cultural Materialism*, redigerad av Ryan Kiernan, London 1996
- Wiklund Martin, ”Den historiska kunskapens praktiska ändamål”, *Scandia* 79:2, 2013.
- Winther Jørgensen Marianne och Louise Phillips, *Diskursanalys som teori och metod*, Studentlitteratur, Lund 2000
- Zander Ulf, *Fornstora dagar, moderna tider: bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Nordic Academic Press, Lund 2001

Åman Margareta, *Spanska sjukan: Den svenska epidemin 1918-1920 och dess internationella bakgrund*, Uppsala universitet, Uppsala 1990

Öberg Lisa, "Ett socialdemokratiskt dilemma, Från hembiträdesfråga till pigdebatt", ingår i *Kvinnor mot kvinnor: Om systerskapets svårigheter*, redaktion Christina Florin, Lena Sommestad, Ulla Wikander, Norstedts, Stockholm 1999

Utredningar, myndighetsrapporter, läroplaner

Skolverket, *Kursplan för historia, ämnets karaktär och syfte*, 2000

Skolverkets rapport *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola*

Skolverket, *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola* 2011

SOU 1993:14 "EG och våra grundlagar" under ordförandeskap av Olof Ruin

SOU 1996:158. Lars Calmfors, Harry Flam, Nils Gottfries, Rutger Lindahl, Janne Haaland Matlary, Ewa Rabinowicz, Anders Vredin och Christina Nordh Berntsson

SOU 2014:5 "Staten får inte abdikera – om kommunalisering", Leif Welin

John Eriksson, *Demokratin står aldrig stilla*, Sveriges riksdag, "Ja, må den leva! Demokratin uti hundrade år", Riksdagsförvaltningen, sekretariatet för demokratijubileet, Stockholm 2018

Riksdags- och regeringstryck

Motion 2016/17:1083 ("Förstatliga skolan"), av Jan Björklund m.fl. (L)

Socialdemokratiska riksdagsgruppens protokoll 22, maj 1951

Riksdagsprotokoll 1990/91:132

Proposition 1993/94:147 ("Delad makt, delat ansvar")

Skrivelse 1997/98:29

Regeringsmeddelande av den 4 februari 1948

Pressmeddelanden, tal, anföranden

"Forskare: Skolval ligger bakom Pisa-tapp", *Lärarnas Nyheter* 20101208

<<http://www.lararnasnyheter.se>> / pressmeddelande från Göteborgs universitet 20100201

"Upprop mot statlig kampanjhistoria", *Dagens nyheter* Debatt 20080402,

<www.historieuppropet.se>

Liberté pour l'histoire <<http://www.lph-asso.fr/doc.html/>> (20090215)

Tage Erlanders anförande vid Svenska Metallindustriarbetareförbundets kongress 22 augusti 1961.

Socialistisk Debatt nr 1 1992, "Den hovsamma stridssignalen" där Sture Eskilssons promemoria från 1971 återges in extenso, s. 18–21

Lista över författarna samt utgivningsår för böcker där de medverkat i urvalet

Almgren Hans (1983, 1984, 1985, 1989, 1992, 1992, 1994, 1996, 1998, 1999, 1999, 2002, 2004, 2007, 2007, 2008)

Anders Gunnar (1958)

Andersson Lars (1995, 1996)

Ankarloo Bengt (1995, 1996)

Bergander Bengt (1959)

Bergström Börje (1983, 1984, 1985, 1989, 1992, 1992, 1994, 1996, 1998, 1999, 1999, 2002, 2004, 2007, 2007)

Borg Ivan (1967)

Broberg Gunnar (1995, 1996)

Brolin Per-Erik (1963, 1967, 1979)

Bäcklin Martin (1962, 1964)

Carlsson Kjell-Åke (1983, 1990)

Carlsson Wetterberg Christina (1995, 1996)

Carlsson Sten (1962, 1964)

Dannert Leif (1963, 1967, 1979)

Ekonen Jouni (1996)

Edgren Lars (1995, 1996)

Elm Sten (1995)

Ericsson Niklas (2009)

Erlandson Simon (1949, 1959)

Graninger Göran (1983, 1990)

Grimberg Carl (1923, 1948)

Gustafsson Harald (1995)

Hagnell Axel (1955)

Hansson Magnus (2009)

Harrisson Dick (1995, 1996)
Hildingson Lars (1983)
Holmberg Åke (1963, 1967, 1979, 1995, 1996)
Hultman Charles (1960)
Häger Bengt Åke (1979, 1983, 1985)
Johansson Rune (1995, 1996)
Kahnberg Alf (1962)
Karlsson Per-Arne (1996, 1999, 2000, 2003, 2008, 2009)
Kulju Vilho (1996)
Kumlien Kjell (1955, 1963)
Larsson Hans (1922, 1929, 1935)
Larsson Hans Albin (2008)
Lindberg Folke (1963)
Lindeberg Gösta (1962)
Lendin Waldemar (1962, 1964)
Lundgren Lars J. (1995, 1996)
Löwgren Arne (1983, 1984, 1985, 1989, 1992, 1992, 1994, 1996, 1998, 1999, 1999, 2002,
2004, 2007, 2007)
Matsinen Terttu (1996)
Modie Peter (1965)
Molin Karl (1996, 1999, 2000, 2003, 2008, 2009)
Nordell Erik (1967)
Nordqvist Alf (1965)
Norman Torbjörn (1997)
Nyström Hans (2001, 2008)
Nyström Lars (2008)
Nyström Örjan (2001, 2008)
Odhner Clas Theodor (1920, 1924, 1925, 1931, 1941, 1945)
Ohlander Ann-Sofie (1996, 1999, 2000, 2003, 2008, 2009)
Olander Gunnar (1955)
Oredsson Sverker (1995, 1996)
Persson Bo (1995)
Samuelson Sven (1977, 1983)
Sandberg Robert (1996, 1999, 2000, 2003, 2008, 2009)
Sjöstedt Lennart (1962)

Skrutkowska Karin (1997)
Stattin Jan (1997)
Sylvan Nils (1960)
Söderlund Ernst (1949, 1960)
Tham Wilhelm (1963)
Thulin Birgitta (1995)
Tunberg Sven (1949, 1960)
Tägil Sven (1983, 1990)
Valentin Hugo (1962, 1964)
Westin Gunnar T (1992, 1997)
Westman Karl Gustaf (1920, 1924, 1925, 1931, 1941, 1945)
Wichman Knut (1949, 1959)
Wirsén Ragnar (1959, 1960)
Öhman Christer (2007)
Österberg Eva (1995, 1996)